

ПРОФ. АЛ. Ц. ЦАНКОВЪ

ТРИТЪ СТОПАНСКИ СИСТЕМИ

КАПИТАЛИЗЪМЪ,
КОМУНИЗЪМЪ
И НАЦИОНАЛЪ-
СОЦИАЛИЗЪМЪ

сканиралъ: Ж.Войниковъ

<http://www.bulgari-istoria-2010.com/>

СОФИЯ
1 9 4 2

Проф. Александър Цанков – ЕДИН ЖИВОТ ЗА БЪЛГАРИЯ
June 29th, 2009

На 29 юни се навършват 130 години от рождението на проф. Александър Цанков – учен, обществен деец и знаменит български държавник.

Александър Цолов Цанков е роден в град Оряхово през 1879 година. Завършва гимназия в Русе. Следва право в Софийския университет. Впоследствие специализира държавни и стопански науки в Мюнхен, Германия. От 1918 година е професор по политикономия, а през периода 1919-20 г. е и ректор на Софийския университет. През 1922 година оглавява организацията "Народен съговор".

През юни 1923 година взема участие в преврата срещу правителството на земеделеца Александър Стамболийски. На 09 юни 1923 година е назначен за министър-председател и министър на народното просвещение в новото правителство. След потушаването на болшевишките бунтове през месец септември 1923 година Цанковото правителство прокарва Закона за защита на държавата, който е насочен главно срещу болшевишките елементи в България, подпомагани най-активно от Москва.

проф. Александър
Цанков

На 16 април 1925 година в софийската катедрала "Света Неделя" по време на панихида е осъществен бомбен атентат под диктовка на Съветите. Под развалините загиват над 150 души елитни българи. Правителството на Александър Цанков въвежда военно положение. Ликвидирани са стотици болшевишки агенти. Под огромния натиск на различни западноевропейски правителства Александър Цанков подава оставка като министър-председател на Царство България на 26 януари 1926 година. Впоследствие е избран за Председател на Народното събрание. От юни 1931 година проф. Александър Цанков е в опозиция.

През 1932 година той създава собствена организация под името "Демократически съговор", но много скоро тя е преименувана в "Народно социално движение". През пролетта на 1934 година са насрочени извънредни парламентарни избори и по всичко личи, че Народното социално движение ще ги спечели. Тази възможност е отнета с извършването на държавен преврат от звенарите – това са офицери-масони, предвождани от Кимон Георгиев, известен още и с прякора "Тръкния циклоп". След преврата на 19 май 1934 година движението на Александър Цанков продължава борбата, макар и в нелегалност. Въпреки подкрепата на германското правителство Александър Цанков до болшевишката окупация на Царство България през септември 1944 година остава в опозиция.

Бидейки наясно с престъпната същност на болшевишката Александър Цанков още през лятото на 1944 година отпътува за Германия. На 15 септември 1944 година под негово ръководство е образувано Българско Национално Задгранично Правителство със седалище във Виена, което продължава борбата срещу болшевишката. (В последните дни на войната – май 1945, един български СС-полк взема пряко участие във военните действия, виж: <http://www.bulgaria88.narod.ru/SS.BG.htm>)

През 1945 година именитият професор е осъден задочно на смърт от така наречения "народен съд" в България.

През 1949 година Александър Цанков емигрира от Европа и се заселва в Буенос Айрес, Аржентина. Умира в изгнание на 27 юли 1959 година.

През 1996 година смъртната му присъда е отменена.

Знаменити цитати от проф. Цанков:

- "Аз съжалявам за жертвите, които се дадоха, но нас не ни смущава никоя сянка. Ние сме чисти в своята съвест. Нас и историята ще оправдае."
- "Ще сложат ред в тази държава!"
- "Мнозина политически некомпетентни сънародници и леви чарски среди ми приписват като грях създаването на Българското национално правителство от Виена – 1944. В действителност това начинание, тоя политически акт в най-тежките дни от българската и европейската история бе единственият възможен начин за протест."

През лятното полугодие на учебната година 1941/1942 имах възможност пред една аудитория от студенти на Софийския университет да държа — в форма на лекции — 10 сказки на тема: „Тригъ Стопански Системи“: „Капитализъм, Комунизъм и Национал-Социализъм“. Тия сказки бяха стенографирани и сега ги правя достояние на по-широк кръг читатели. Ония, които са следили моите разбирания по стопанските и социални въпроси на нашето време, ще намерят много тъмни познати работи и дори повторения. От години, особено през периода 1923/39 година, от университетската катедра, от парламентарната и обществена трибуна, аз съм застъпвал гледища и разбирания, които сега обобщавам в цялостен възглед по системите предмет на моите сказки.

Александър Цанков

Александър Цолов Цанков е български икономист и политик, водач на Демократическия съговор, а по-късно на Народното социално движение. Той е министър-председател на България в 41-вото (1923) и 42-рото (1923-1926) правителство.

Цанков е председател на XXI (1926-1927) и XXII (1927-1930) Обикновено Народно събрание.

Роден в Оряхово, Александър Цанков завършва гимназия в Русе. Учи право в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1901-1904 г.) и икономика в Мюнхен, Бреслау/Вроцлав и Берлин (1904-1907 г.). През този период той членува в Българската работническа социалдемократическа партия, но през 1907 г. я напуска. След завръщането си в България е чиновник в Българската народна банка и в Министерството на търговията и земеделието. От 1911 до 1923 г. преподава икономика в Софийския университет.

Макар че е възпитан в принципите на класическата германска либерална политическа икономика и в академичните си публикации се придържа към тях, с времето Цанков все повече се ориентира към етатизма. Работил по време на Първата световна война в Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост, през 1919 година той признава някои проблеми в работата на тази институция, но като цяло одобрява засилената държавна намеса в икономиката. Съвсем правилно определя привържениците на възстановяването на довоенната свобода на пазара като „идеолози на отживелите вече времето си стопански системи“ и предрича възраждане на меркантилизма. Цанков е за създаване на „върховен стопански комитет“, който да изготвя стопански планове, и за национализация на определени икономически сфери. Той заявява, че „социализмът трябва да стане по необходимост малко буржоазен, а буржоазията, малко социалистическа“. Това е едно напълно правилно и пророческо виждане!

През 1921 г. Александър Цанков е сред основателите на Народния съговор. Той участва в подготовката на Деветоюнския преврат през 1923 г. и след него оглавява коалиционното правителство и Демократическия съговор. При неговото управление избухват Юнският и инспирираният от Комунистическия интернационал Септемврийски метеж от 1923 г. По време на Септемврийските бунтове, подкрепя създаването от страна на военни, полицейски и паравоенни части (т.нар. „диптикоманди“) които да се противопоставят на метежниците и да възврат ред в страната. В потушаването на въстанието в Пиринска Македония участват дейци на Вътрешната македонска революционна организация.

В опита си да се справи с „болшевикско-комунистическата опасност“, през януари 1924 г. правителството прокарва много добрия и полезен за България „Закон за защита на държавата“, с който се обявяват за незаконни всички организации, които си поставят за цел насилствено вземане на властта. През април същата година с решение на Върховния касационен съд са разтурени престъпната и антибългарска БКП и свързаните с нея Партия на труда, Общ работнически синдикален съюз и Български комунистически младежки съюз.

През 1925 г. от крайно настроени и престъпни дейци на БКП е извършен атентатът в църквата Света Неделя. Тези терористични събития от непознат тогава за света мащаб са последвани от справедливи репресивни мерки от страна на правителството, включващи и ликвидация на комунисти и други предателски опоненти. По време на априлските събития през 1925 г. след атентата в църквата „Св. Неделя“ правителството ограничава гражданските свободи и започва репресии срещу политическите си опоненти и някои от противопоставящите му се интелектуалци. Повечето от тези деяния не са признати от правителството, то ги приписва на така наречените „неотговорни фактори“. Всъщност, „неотговорните фактори“ представляват ексекюторски групи запасни офицери, полицаи и дейци на ВМРО, от които най-известна е тази на кап. Кочо Стоянов и капитан Цвятко Николов — Черния капитан. Групите действат по пряката заповед на генерал Иван Вълков. Насилието поражда насилие.

Репресивните действия на правителството на Цанков водят до активизирането в редица части на страната на „червения терор“ - паравоенни чети от криминални престъпници, анархисти, комунисти, леви земеделци. Сред по-известните им ръководители са криминалният престъпник и крадец на добитък Митьо Ганев, Васил Попов-Героя и Тинко Симов. Антиправителствените чети извършват нападения срещу служители на властта. Извършен е и опит за покушение срещу цар Борис III в прохода Арабаконак. Година-две след създаването си, криминално-бандитските чети са разбити или разпуснати.

Във външнополитически план, правителството на Цанков е в практическа изолация. Съседните балкански държави и покровителстващите ги Велики сили се опасават, че то ще се стреми към реваншистка политика. Югославската армия се съсредоточава на границата с България, Югославия дава убежище на бягащите от репресиите комунисти и земеделци. Цанков признава сключената от Стамболийски Нишка спогодба в опит да намали напрежението, но Белград продължава да дава подкрепа за нелегалната българска опозиция. Лондонски и парижки банки отказват да дадат заем за стабилизиране на изтощената от войната България. Близки връзки Цанков демонстрира единствено с режима на Мусолини в Италия. Мусолини лично обещава да сътрудничи при облекчаването на репарационните плащания по Ньойския договор.

През есента на 1925 г. по време на т. нар. Петрички инцидент, войските на ръководената от диктатора Теодорос Пангалос Гърция нахлуват в Петрички окръг и окупира десет села. Съпротива оказват четите на ВМРО и местни доброволци-милиционери, които нанасят катастрофално поражение на гръцките окупатори! Редовната българска войска не се намесва по нареждане на военния министър генерал Иван Вълков, а само изчаква на позиции северно от град Петрич. Вълков се обръща към Обществото на народите, което предупреждава и двете страни да прекратят бойните действия и изпраща военните аташета на Франция, Великобритания и Италия да следят гръцкото изтегляне. Гърция е осъдена да изплати обезщетение от 30 милиона лева.

Разпадът на коалицията, водена от Цанков, започва още след Септемврийското въстание - тогава я напускат привържениците на Малинов и БРСДП(шир.соц.). През 1926 г. Александър Цанков е заменен на премиерския пост от умереното крило в Демократическия съговор, начело с Андрей Ляпчев и Атанас Буров. Той е председател на парламента до 1930 г., а до края на управлението на Демократическия съговор — министър на просветата. През 1932 г. се отделя от Демократическия съговор и основава Народно социално движение, което е забранено, заедно с останалите политически партии, през 1934 г. След съставянето на правителството на Константин Муравиев на 2 септември 1944 г. Ал. Цанков и семейството му емигрират. Той се установява във Виена, където на 16 септември формира антикомунистическото Българско национално правителство в изгнание, подкрепяно от Германия. Първоначалното му седалище е в хотел "Империал" във Виена, а след февруари 1945 - в селцето Алтаусзее, Щирия в Австрийските Алпи. Той е осъден задочно на смърт от Народния съд. Присъдата е отменена с Решение №243 на Върховния съд на РБ. През 1949 г. Александър Цанков е принуден да напусне Австрия и през Италия, заминава за Буенос Айрес, Аржентина, където остава до края на живота си.

Александър Цанков е женен за Мария Урумова Цанкова, имат две дъщери: Милка Цанкова и Славка Цанкова.

Библиография

Македонският въпрос и Балканският съюз (1906)
Войната на народите. Икономическа студия (1916)
Нашите икономически интереси на Дунава и на морето (1917)
Последствия от войната (1919)
Акционерното дело в странство и у нас (1925; в съавторство)
Политическа икономия (1931)
Капитализъм и комунизъм (1933)
Моята програма (1938)
Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм и националсоциализъм (1942)
България в бурно време — спомени (1998), ISBN 978-954-733-070-2
Моего време. Мемоари, Александър Цанков (2002), ISBN 978-954-733-288-1

1.

УВОДЪ

Отъ заглавието на темата се досъщате, че азъ ще искамъ да ви занимая съ тритѣ стопански системи — капитализъмъ, комунизъмъ и национал-социализъмъ. Ще ви изложа, така както азъ ги разбирамъ, както азъ ги виждамъ, наблюдавамъ и както съмъ могълъ да изуча тия три стопански и обществени системи, които днесъ сж въ кървава борба. Преди това искамъ да сподѣля съ васъ моитѣ разбирания върху нѣкои отъ основнитѣ елементи и въпроси, съ които ние ще боравимъ при изучаването и разглеждането на тия три системи.

Преди всичко азъ ще разгледамъ комунизма, капитализма и национал-социализма като икономически системи. Естествено е, разбира се, да се изяснимъ най-напредъ върху понятието „икономически животъ“, тъй както икономическиятъ животъ се формира и развива въ всѣка една отъ тѣхъ. Въ тѣхъ собствено ние изучаваме стопанския животъ, неговитѣ форми, задачитѣ, които стопанстващиятъ човѣкъ си поставя, и начинитѣ и срѣдствата, съ които той ги разрешава. Но веднага трѣбва да предупредя, че не ми е възможно и смѣтамъ това за излишно отнемане на време, да се впускамъ въ подробни теоретически разсждения върху основнитѣ понятия, предметъ на стопанския животъ и на политическата икономия като наука.

Теоретизирането и даването конкретни, точни и изчерпателни дефиниции на най-елементарнитѣ понятия, съ които ще боравимъ при изучаването и разглеждането на системитѣ, които ни интересуватъ, би ме отвлѣкло твърде далече и азъ се отказвамъ, не поради това, че колкото едни понятия сж по-прости и по-елементарни, толкова ние сме по-затруднени въ тѣхното точно опредѣляне, но поради това, че азъ приемамъ, че тѣ сж вамъ известни, че вие ги знаете. И, наистина, нѣкои отъ по-

нятията, съ които борави науката сж тъй елементарни и ние сме така страстнали съ тях, че е излишно да се впускаме въ теоретични разсждения и опредѣления.

При разглеждането на споменатитѣ три стопански системи, както казахъ, ще искамъ да изложа предъ васъ икономическия животъ, неговитѣ форми и съдържание, какъ тѣ въ тия три системи се създаватъ и развиватъ. Съ една дума ще искамъ да разгледамъ икономическия животъ въ капитализма, въ комунизма и въ националъ-социализма.

Икономическиятъ животъ е само частично проявление отъ човѣшкия животъ изобщо. Всички взаимнодействащи фактори и условия, които опредѣлятъ и влияятъ върху живота, отразяватъ своето влияние и върху стопанския животъ. Види се, това взаимно влияние на условията въ живота сж дали основание на нѣкои учени, като, напр., на известния професоръ по философия на правото Рудолфъ Щамлеръ *Wirtschaft und Recht* 1896, да смѣтатъ, че социалниятъ животъ на човѣка дава съдържанието и на стопанския, че стопанскиятъ животъ, както казахъ, е частично проявление на социалния. Животътъ, обаче, е общъ, цѣлостенъ, съ различни проявления. Ние имаме икономически, културенъ, религиозенъ, политически и пр. и пр. животъ. Затова Щамлеръ смѣта, че стопанскиятъ и социаленъ животъ трѣбва да се третира заедно, наравно, че политическата икономия и социологията сж нераздѣлни. Това само показва колко сж близки тия две науки и какъ се преплитатъ областитѣ на тѣхнитѣ изучавания. Тѣ сж толкова тѣсно свързани по между си, че често пжти сме въ затруднение да можемъ да разграничимъ и прокараме между тяхъ ясна, строго очертана раздѣлителна граница.

Икономическиятъ или стопанскиятъ животъ се занимава съ нашитѣ нужди, съ начинитѣ и срѣдствата за тѣхното задоволяване. И политическата икономия, като наука, има за предметъ именно изучаването на човѣшкитѣ нужди, на методитѣ и способитѣ за тѣхното задоволяване. Като е дума за човѣшкитѣ нужди, трѣбва да кажемъ, че тѣ отговарятъ на разностранността на човѣшкия животъ. Както различни сж проявленията на нашия животъ, така различни и разнообразни сж и човѣшкитѣ нужди. Може да се каже, че ние боравимъ не

само съ единъ голѣмъ комплексъ, но съ цѣлъ лабиринтъ отъ нужди: материални, духовни, физиологически, обществени, национални и пр. — едва ли бихме могли да ги изброимъ. При все това предметъ на стопанската дейтелностъ, следователно, предметъ на политическата икономия сж само известни нужди, ония, които изчерпватъ съдържанието на понятието „стопански животъ“. Тия нужди обикновено се наричатъ материални нужди, защото срѣдствата за тѣхното задоволяване сж отъ материаленъ характеръ.

Общността или универсалността на човѣшкия животъ, универсалността на срѣдствата за издръжката и задоволяването на човѣшкитѣ нужди, въ широката смисълъ на това понятие, е дало основание на другъ икономистъ, на Отмаръ Шпанъ, да смѣта, че стопанската дейтелностъ на човѣка се изчерпва въ диренето, намирането и приспособяването на срѣдствата за постигането на една целъ — задоволяването на самия животъ. Кратко и ясно той опредѣля стопанската дейтелностъ на човѣка и задачата на политическата икономия като наука за издирване на срѣдствата за постигането на известни цели.

Разнообразието на целитѣ разбира се, отговаря и на разнообразието и на разностранността на самия животъ. Ние, обаче, повтарямъ, сме свикнали да смѣтаме като предметъ на нашата стопанска дейтелностъ намирането на срѣдства за задоволяване преимуществено на нашитѣ материални нужди.

Думата „стопанство“ или „икonomia“ произхожда отъ старогръцката дума *οικονομια*, което значи управление на домъ, на кжща, а днесъ бихме по-основателно казали, управление на домакинство. Съ това се очертава още по-ясно задачата на икономическата наука и на стопанската дейтелностъ на човѣка — какъ да устрои своето домакинство, да го организира, да го ръководи съ целъ самъ или въ сътрудничество съ тия, които съставляватъ домакинството му и сътрудничатъ съ него, да си осигури срѣдствата и начинитѣ за издръжката на живота, своя и на домакинството си.

Нека пакъ да се повърна на понятието „стопански животъ“. Най-общоприетото разбиране на понятието „стопански животъ“ е оная дейтелностъ, която е отправена къмъ намиране на срѣдства за задоволяване на човѣш-

китѣ нужди. Тукъ ние боравимъ съ три елемента: първо, поставената целъ — това сж човѣшкитѣ нужди; второ, начинитѣ и срѣдствата — техническитѣ пособия за постигане на целта и, трето, самитѣ предмети, богатата, съ които ще задоволимъ дадени нужди.

Както се знае, човѣшкитѣ нужди сж били елементарни, но съ тенденция на постоянно нарастване и разнообразяване, въ зависимостъ отъ културния и духовенъ напредѣкъ на човѣка. Колкото човѣшкитѣ нужди сж били по-елементарни, по-малобройни и еднообразни, толкова повече човѣкътъ-стопанинъ е билъ въ състояние да ги задоволява въ самото домакинство. Но разнообразието на нуждитѣ и тѣхното увеличаване отнематъ на човѣка възможността самъ да се грижи за тѣхъ и човѣкъ би билъ безпомощенъ, ако самата природа така да се рече не би му дала срѣдствата за облекчаването му. Всички блага потрѣбни за издрѣжката на човѣшкия животъ се взиматъ отъ природата. Но никѣде, или много рѣдко, природата ни поднася на готово всичко това, което ни е потрѣбно. Въ повечето случаи то трѣбва да бѣде приспособено. И въ това приспособяване на предметитѣ отъ външната природа човѣкъ влага едно начало, постѣпва по единъ начинъ, който му дава възможностъ да пести трудъ, време и материя. Това начало науката е нарекла „икономически принципъ“, което, научно формулирано, значи съ най-малко жертви да постигнемъ най-голѣмъ полезенъ резултатъ.

Стопанстващиятъ човѣкъ не стопанисва съ голи рѣце. Той винаги използва междинни срѣдства, технически пособия, орѣдия, инструменти, които въ единъ даденъ исторически моментъ добиватъ значението на това, което днесъ наричаме „капиталъ“. По-примитивниятъ човѣкъ е употребявалъ прости технически пособия, които, обаче, се усъвършенствуватъ съ усъвършенствуването и съ напредѣка на човѣка и човѣшкия животъ. Въ основата на всички тѣзи по-съвършени технически пособия лежи стопанския принципъ: да се облекчи човѣка, да се спести неговия трудъ, да се намали времето, нужно за добиването на единъ предметъ, да се спести и най-разумно използва материята, тѣй като, колкото и да е богатата природата, не всѣкога тя е щедра, а освенъ това и човѣшкия родъ постоянно се увеличава, нараства, разно-

образяватъ се и нуждитѣ и понѣкога човѣкъ чисто и просто е изправенъ предъ опасността, не само да намаляватъ, но и да липсватъ ония материяли, които сж отъ жизнена необходимостъ за живота.

Икономическиятъ принципъ лежи, така да се каже, въ инстинкта на човѣка, както лежи и въ инстинкта на животното. И животното се приспособява къмъ природата. Благодарение на закона за естествения подборъ и за приспособлението и животнитѣ осигуряватъ своето съществуване и използватъ дароветѣ на природата. Но докато при животнитѣ приспособлението е инстинктивно, въ човѣка това става чрезъ съзнателна деятелностъ, човѣкъ разумно се стреми къмъ неговото приложение, дири и намира действително срѣдствата и начинитѣ, които ще му дадатъ възможностъ съ най-малко жертви да постигне най-голѣмъ резултатъ.

Спрѣхъ се на този въпросъ не само заради това, че той има голѣмо значение за напредѣка на човѣчеството изобщо и че благодарение на него той се е издигналъ отъ положението на животното, но и защото той днесъ е причина на цѣло движение, известно подъ името „рационализация на труда“.

Борбата на човѣка и стремлението му е било винаги да намали разходването на трудова енергия, т. е. да се облекчи работата на човѣка — пестене и намаляване на трудъ. Стопанското значение и напредѣка на техниката има за целъ преди всичко да намали труда, т. е. отмѣняването на човѣка като работникъ, съкратяване на времето и най-разумното, най-икономичното използване на предметитѣ отъ външната природа, и то особено на ония, за които се предполага, че човѣкъ не може да разполага вѣчно, т. е., които така или иначе могатъ да подлежатъ на изчерпване.

Техническиятъ напредѣкъ има за целъ да измѣсти отчасти или да отмѣни човѣка и да намали до минимумъ разхода на човѣшка енергия. Въ това се състои и така нареченото учение за рационализация на труда и на производството.

Движението за рационализацията на труда и на производството идва най-напредъ отъ Америка, която въ последното десетилѣтие, може да се каже, е най-индустриализираната страна въ свѣта. То има за свои родоначал-

ници инж. Тайлоръ и известният голѣмъ индустриалецъ Фордъ. И единиятъ, и другиятъ си поставятъ за задача да използватъ най-рационално, най-рентабилно човѣшкия трудъ и вещественитѣ материали, да се приложи и използва най-икономично и най-доходоносно, както ние бихме казали днесъ, трудътъ и капиталътъ, представенъ въ лицето на човѣка и на съвременната техника.

Стремлението за рационализирането на стопанския животъ днесъ, поради войната, добива още по-голѣмо значение. То се налага съ една необходимостъ. Войната ще направи, действително, много опустошения, но тя ще изчерпи и изхаби и много сръдства. Човѣшкитѣ нужди следъ войната ще бждатъ още по-голѣми, и, следователно, оскъдицата ще се чувства още по-осезателно. Човѣкъ, при разностранността на живота, на неговитѣ културни и духовни интереси, ще бжде принуденъ да отдѣля все повече време, не само за своята материална издръжка, но и за своето културно съществуване. Тая тенденция въ свѣта, въ всички културни страни се изразяваше въ намаляването на работното време до 8, а дори и до 6 часа.

Повикътъ е: икономия на трудъ, време и материали.

Не мога да отмина мълкомъ и да не кажа нѣколко думи и за същността на тия две направления, представени, както казахъ, едното отъ Тайлоръ, а другото отъ Фордъ.

Тайлоръ, както споменахъ вече, е инженеръ по професия. Наблюдавайки трудящитѣ се работници той е могълъ да открие, че не всички манипулации, които работника изпълнява сж рационални, че много отъ тѣхъ сж свързани съ губене на повече време отколкото е необходимо, както и съ хабенето на повече трудова енергия. И той се заелъ съ подробни и дълги изучавания и опити да отстрани всички ония излишни действия при работата, които чисто и просто обременяватъ работника и да намѣри по-прости и по-подходящи за целта сръдства, които биха дали възможностъ на работника да спести трудъ и време.

Системата на Тайлоръ е изключително механическа система. Приведена до своята крайна целъ, тя има за тенденция да механизира, дори да автоматизира работата. И макаръ приложена отъ самия Тайлоръ, пови-

канъ като организаторъ въ нѣкои индустриални предприятия въ Америка, тя се смѣта за противообществена, защото обръща работникътъ въ автоматъ, съ целъ да се използва по възможностъ по-доходоносно неговия трудъ. Системата на Тайлоръ има, така да се каже, техническо приложение. Нейниятъ недостатъкъ е въ това, че тя изсмуква до крайностъ човѣшката енергия въобще.

Системата на Фордъ е по-друга. За нея бихме могли да кажемъ, че е по-социална. Усилията на Фордъ сж насочени да даде една разумна и единна стопанска и финансова организация на предприятието. Самиятъ Фордъ, както се знае, е голѣмъ индустриалецъ производител на известнитѣ и популярни моторни коли, носящи неговото име. Фордъ се старае да използва преди всичко капитала по-рентабилно, да намали, чрезъ усъвършенствуване на техническитѣ пособия, главно на машинитѣ, производственитѣ разноси, да ги направи даже по-евтини чрезъ една рационална организация на цѣлото производство. И той самъ е далъ примѣръ за това въ своитѣ заводи. Фордовитѣ заводи представляватъ едно цѣлостно предприятие — всичко, което е необходимо за фабрикуването на единъ автомобилъ, отъ най-маловажната, до на-важната частъ, се произвежда въ заводитѣ на Фордъ. Той има собствена плантация за добиване на каучукъ, той има собствени гори, за добиване на дървенитѣ материали, той има собствени мини за добиване на металитѣ, които сж нуждни за неговото производство, той има и собствени заводи за автомобилни мотори. Всичко това е организирано, ръководено и финансирано отъ едно мѣсто.

Рационализационната система на Фордъ съдържа въ себе си принципа за непрекъснатостта и единството на работата. Така той, действително, благодарение на стопанската и финансова организация на своето предприятие, е достигналъ поставената отъ него задача и желания резултатъ.

Въ Русия, където най-напредъ се омаловажиха и дори острияха различията между квалифициранъ и неквалифициранъ трудъ, като всички работници се поставиха на едно ниво, вмѣсто да се повиши производителността на труда, се понижи, се яви движението на Стахановцитѣ изъ сръдата на самитѣ работници, пред-

ставявани от работника Стахановъ, който самъ по своя инициатива и разбиране се натъква на рационализирането на труда, съ цель да се увеличи производителността на отдѣлния работникъ.

Икономическиятъ напредѣкъ въ живота се дължи на техническитѣ усъвършенствания, на естествения стремежъ у стопанствующия човѣкъ да опростотворява работата, да пести трудъ, но да увеличава полезния резултатъ, т. е. да рационализира стопанската техника, изобщо икономическия и общественъ напредѣкъ е резултатъ на тѣхния голѣмъ напредѣкъ. Голѣмитѣ тѣхнически изобретения, научнитѣ открития революционизиратъ, тъй да се каже, живота и движатъ голѣмия напредѣкъ. Напредѣкътъ на капитализма и господствующото положение, което той зае отъ 18 и 19 вѣкъ се дължи именно на техническитѣ и научни придобивки презъ края на 18 и началото на 19 вѣкъ. Новата обществена и социална система — Социалистическата, също тъй ще дължи своитѣ завоевания на техническитѣ и научни открития къмъ края на 19 и началото на 20 столѣтие. Изобретенията и усъвършенствуванията въ стопанската техника направиха производствата на благата масови. Производството днесъ е масово и като поевтиниха ценитѣ, направиха всѣка стока достъпна за масата. Лукса, напимѣръ, днесъ, не е скъпа привилегия само на богатитѣ и той, тъй да се каже, се демократизира. Това се дължи именно на техническия и стопански напредѣкъ. Тѣхническитѣ усъвършенствувания позволиха поевтиняването на живота и конкуренцията между предприемачитѣ е конкуренция на низки цени, а не на високи. Тѣхническиятъ напредѣкъ, обаче, има само тогава стопанско значение, когато той ползува не само отдѣлно предприятие или отдѣленъ отрасълъ, но цѣлото народно стопанство. Стопански изгоди отъ едно по-свършено техническо изобретение или нововъведение има само тогава, когато изобщо увеличава производителността на труда, когато производственитѣ разноси намаляватъ, т. е. производството поевтинява. Но тия резултати могатъ да се получатъ и отъ рационалното организиране на предприятието и на стопанския животъ изобщо.

Следъ войната, каквато и да бжде стопанската система на бждещето, принципитѣ на рационализацията

ще добиятъ още по-голѣмо значение и по-свършено приложение, защото само съ техническитѣ усъвършенствувания, съ най-разумното и целесъобразно използване на човѣшкия трудъ и машината, ще може да се добиятъ маса продукти, необходими за задоволяване на нуждитѣ на изстрадалото човѣчество и потрѣбни за поддържане на икономическия напредѣкъ.

Колкото една техника е по-свършена, толкова и икономическиятъ принципъ намира по-свършено приложение; колкото по-необходимо става да се използва човѣшкия трудъ, толкова и по-належаще става и неговото рационално използване.

* * *

Стопанисване значи поставяне на цельта, а техника — намиране на срѣдствата за постигане на тая цель, извършването на работата. Стопанисването е обмислянето, решението да се предприеме една работа, организирането на елементитѣ на стопанисването. Разбира се, между техника и стопанство има тѣсна връзка. Може да се каже, че тѣ не могатъ да се раздѣлятъ. Но докато техниката се представлява повече отъ работника или машината, презъ която се провежда работата, стопанисването се представлява отъ оня, който поставя задачата и организира срѣдствата за нейното постигане. Въ днешната капиталистическа система това е предприемачътъ-капиталистъ. Стопанисването е психологическа работа, осмисляне и поставяне на цельта, съчетание на срѣдствата за нейното постигане, пресмѣтане на жертвитѣ и на резултатитѣ, които се целятъ.

Техникътъ изпълнява, стопанствующиятъ ръководи и направлява.

Въ стопанския животъ, при каквато и система да живѣемъ, важно значение има не само произвеждането, но и разпредѣлението на срѣдствата за задоволяването на човѣшкитѣ нужди. Обикновено човѣкъ не е въ състояние да произведе всичко, което му е необходимо и още отъ началото, когато е започналъ да стопанисва, той е сътрудничилъ съ своитѣ. А съ разрастване на човѣшкитѣ нужди, на отдѣлния стопанинъ съвсемъ не е било възможно да се сдобие съ всичко онова, което му е било необходимо. Затова той е прибѣгвалъ до подпо-

магането, до сътрудничеството, а въ по-последни времена и до размъняването на онова, което е ималъ въ излишекъ, съ онова, което му е било необходимо.

Добиването на стопанскитѣ блага, обаче, е имало винаги общественъ характеръ въ всѣка епоха и въ всѣка система. И разпредѣлението на благата е имало сжщо така общественъ характеръ. Всички ония, които сътрудничатъ, които взиматъ участие въ добиването на сръдствата за сжществуване, естествено ще трѣбва и да участвуватъ въ разпредѣлението на добититѣ резултати. Формитѣ на разпредѣлението, изразяващи се обикновено въ начина на размъната, сж били различни и сж еволюирали, както е еволюирало и производството и стопанската техника. Отъ случайна, елементарна въ началото, размъната се е развила до национална и международна търговия.

Колкото е важенъ въпроса за добиването на сръдствата, толкова е важно и разпредѣлението имъ между участвуващитѣ. Стопанскиятъ животъ днесъ се схваща като нѣщо цѣло, което има народенъ характеръ. Сръдствата, съ които живѣемъ и издържаме живота си, сж резултатъ отъ сътрудничеството, така да се каже, въ народното стопанство на всички негови членове. Въ стопанския животъ производството и размъната иматъ общественъ характеръ и затова наредъ съ начина на производството се поставя и въпроса за разпредѣлението на благата.

Въпросътъ за разпредѣлението на благата има несравнено по-голѣмо значение. Отъ правилното, достатъчно и справедливо разпредѣление на сръдствата за сжществуване, зависило е въ миналото, зависи и днесъ, ще зависи и въ бъдеще, въ всички стопански и обществени системи, спокойствието, напредъка и хармонията въ общежитието на единъ народъ и на народитѣ изобщо.

Може да се каже, че социалнитѣ борби сж предизвикани отъ неправилноститѣ, отъ недостатъчно справедливото разпредѣление на благата за сжществуване; начинитѣ на разпредѣлението сж причината за ония борби, на които ние сме свидетели днесъ, както въ вътрешния животъ на единъ народъ, така и въ живота между народитѣ. Не е преувеличение, ако се каже, че една отъ причинитѣ за днешната голѣма война между народитѣ е

именно неправилното и несправедливо разпредѣление на природнитѣ богатства, на сръдствата, необходими за сжществуване и напредъкъ на човѣшкия родъ. И именно диренето на по-свършени и по-задоволителни способности за разпредѣлението на благата докарва социалнитѣ борби и домогванията на общественитѣ сили за преустройство на съвременния общественъ редъ.

Всѣка стопанска и обществена епоха има своитѣ начини на производства и своитѣ начини на разпредѣление на произведеното. Въ сръднитѣ вѣкове, напр., тѣ сж били едни, въ епохата на капитализма сж други, а въ бъдещата епоха, въ епохата на социализма ще бъдатъ свършени други. По-нататъкъ при разглеждането на отдѣлнитѣ системи ще имаме възможность да се спремъ по-подробно на тѣзи въпроси, които вълнуватъ днесъ толкова много човѣчеството и особено ония, които взиматъ най-дейно участие съ труда си въ производството, но които, може да се каже, сж най-онеправдани.

II.

Епохата преди капитализма — срѣднитѣ вѣкове

Както въ природата нѣма нищо случайно, така сжщо и въ обществения животъ нѣма случайности. Капитализмътъ като стопански строй, като обществена система, като епоха, не е случайностъ. Той е логическа последица въ историческия процесъ на развитието на европейскитѣ народи. Капитализмътъ е европейска система, система на новото време, макаръ нѣкои писатели да смѣтатъ, че известенъ капитализмъ, както и известенъ комунизмъ, е сжществувалъ още въ древността. Нѣкои дори смѣтатъ, че въ древността е имало и социални въпроси, напр., борбитѣ на робитѣ срещу патрициитѣ и пр. Нашата задача тукъ е да изучимъ и да изложимъ капитализма като европейска стопанска и обществена система.

Капитализмътъ е естественъ резултатъ преди всичко на ония самозараждащи се икономически и обществени сили, които, до известенъ моментъ на развитие сж били сковани, спънати, стѣснени въ своя напредѣкъ. Така, капитализмътъ се заражда въ края на срѣднитѣ вѣкове. Срѣдневѣковието е предшественикътъ на капитализма. Срѣдневѣковниятъ стопански и общественъ строй е вече тѣсенъ, спъва прогреса, омаломощава новитѣ икономически, социални, културни и духовни сили, които, поставени въ рамкитѣ на обществения строй, сж сковани, не имъ се откриватъ никакви възможности за напредѣкъ. Тѣ, обаче, напъватъ, и впоследствие, както ще видимъ, съ сграшна сила разчупватъ оковитѣ и тръгватъ по своя пжтъ на развитие.

Споменахме вече, че капитализмътъ е европейска система, че той е логическа последица на стопанския общественъ животъ на Европа презъ вѣковетѣ. Европа минава, може да се каже, въ стопанско и обществено отношение презъ две голѣми епохи. Безъ да се ровимъ

много въ миналото, ще кажемъ, че феодална Европа трѣбваше да отстѣпи на капиталистическа Европа така както капиталистическа Европа ще трѣбва да отстѣпи на социалистическа Европа.

Историческото развитие, следователно, отъ нѣколко десетки столѣтия насамъ върви отъ феодализъмъ къмъ капитализъмъ и отъ капитализъмъ къмъ социализъмъ. Преминаването отъ едната Епоха въ другата, отъ единия строй въ другия, не е вървѣло гладко и безъ сътресения и борби, и то кървави борби. Ето и днесъ въ пожаритѣ на една незапомнена въ историята война, се кове сѣдбата на новия общественъ строй. Наистина, три системи си даватъ кърваво сражение и отстояватъ правото си за съществуване: капитализмътъ, който неминуемо ще бѣде победенъ, ще бѣде принуденъ да слѣзе отъ сцената на историята; комунизмътъ и националъ-социализмътъ, които водятъ кървава борба и отстояватъ правото си не само за съществуване, но и да бѣдатъ признати за господстваща система, ако не въ свѣта, то поне въ Европа.

* * *

Като преминаваме последователно въ изучаването на тритѣ системи, естествено нашето внимание трѣбва да бѣде спрѣно и върху оная епоха и онзи общественъ строй, отъ който се роди капитализма, но който въ сѣщото време и прѣчеше на неговото развитие — на сръднѣвѣковния общественъ и стопански строй.

Сръднитѣ вѣкове сѣ една отъ най-дългитѣ епохи въ живота на Европа. Тѣ господствуватъ и траятъ въ продължение на 16—17 столѣтия. Сръднѣвѣковието, духовно е епоха на християнизирание на европейския свѣтъ, може да се каже то е епоха на християнството. Сръднѣвѣковието почва отъ преселението на народитѣ и падането на Римската империя. Християнството, обаче, не е било само религиозно движение, то има и обществено значение. И както всички голѣми движения въ живота на човѣчеството, така и то се налага, защото успѣва да проникне и завладѣе народитѣ. Християнството успѣва, защото се насочва къмъ униженитѣ и оскърбенитѣ, къмъ онеправданитѣ. То бѣ реакция срещу упадѣка на езичеството, реакция срещу робството, срещу царящата

беднотия въ древния свѣтъ. То затрогваше човѣка не толкова съ обещанията си за блаженный задгробенъ животъ, колкото съ бичуването на пороцитѣ, развалата и особено алчността на богатитѣ. Нали Христосъ казваше, че по-скоро камила ще мине презъ иглени уши, нежели богатъ да влѣзе въ рая. Съ голѣма сила то наложи своето влияние и отпечатѣкъ върху цѣлия животъ, въ всичкитѣ му проявления, обществени, духовни, политически и стопански въ всички европейски народи.

Християнството преди всичко утвърди и издигна голѣмия авторитетъ на вѣрата въ лицето на католическата църква. Нѣма друга църква по-авторитетна, повластна отъ католическата църква. Въобще католицизмътъ е всеподчиняващъ и всеобемащъ. Църковната властъ въ лицето на папата достига такова могъщество, такава сила, че дори и кралетѣ сѣ принудени да ѣ се подчиняватъ. Известна е, напр., случката между Хенрихъ IV и папа Григорий VII въ Каноса.

Католическата църква бѣ оторитарно-догматична и подчиняваше цѣлиятъ духовенъ животъ на християнскитѣ догми и на схоластичната философия. Тя не търпѣше никакѣвъ другъ авторитетъ освенъ своя; — тя бѣ голѣма организация съ властъ надъ цѣлия католически свѣтъ въ Европа. На римския папа духовно бѣха подчинени и Франция, и Германия, и Испания, и Италия и Холандия, и Дания и Белгия — съ една дума цѣла западна Европа.

Католицизмътъ е космополитиченъ. За католическата църква е важенъ не гражданинъ, а християнина и тя се стреми отъ гражданитѣ на всички тия народи да създаде католици, вѣрующи и подчинени на пипизма граждани на църквата. Отъ това, че св. Петъръ бѣше основалъ първата религиозна община въ Римъ, папата се смѣташе за неговъ замѣстникъ. Църквата не търпѣше никакво противоречие. Всичко бѣше подчинено ней. Папата се смѣташе за непогрѣшимъ. Човѣцитѣ сѣ грѣшни, но тѣ могатъ и да изкупуватъ грѣховетѣ си. Изкупуването на грѣховетѣ можеше да прави само католическата църква, която въ последствие отиваше до тамъ, че продаваше специални писма (индулгенции) на доста висока цена, за опрощаване грѣховетѣ на грѣшнитѣ. Католическата църква се отличаваше съ своята дисциплина. Тя бѣ една цѣлостна система въ всѣко отношение.

Ето единъ отъ основнитѣ авторитетни елементи, може да се каже първиятъ авторитетъ и най-главния стожеръ, върху който бѣха построени обществено и духовно срѣднитѣ вѣкове.

Втората важна основа на този строй бѣше феодализма. Политическата властъ въ срѣднитѣ вѣкове бѣше сподѣляна между феодалнитѣ владетели, разнитѣ барони, графове, князе, изобщо рицаритѣ, които, по силата на ленното право, натрупаха голѣми богатства, главно земи, и владѣха цѣли територии. Тѣ бѣха господари съ политическо и икономическо значение.

Църквата и феодалитѣ сподѣляха властта и земята. Богатството въ срѣднитѣ вѣкове се изразяваше повече въ владението на земята. На феодалитѣ бѣха подчинени не само селянитѣ, но и населението отъ градоветѣ. Отношенията между феодалнитѣ владетели и подчинения народъ се уреждаха едностранно. Селянитѣ бѣха подчинени и обезправени. Робството, наистина, бѣше премахнато, но то бѣ замѣнено съ крепостничеството. Голѣма частъ отъ народа бѣше въ безправие и подчинена въ всѣко отношение на тия господари.

Икономическиятъ животъ се характеризираше още и съ господстващото значение на така нареченитѣ еснафски корпорации. Земята се обработва отъ селянитѣ, но въ полза на феодалнитѣ владетели, тъй като земевладението е изключително тѣхна привилегия.

Занаятчийството е съсредоточено въ градоветѣ. Градътъ въ повечето случаи е въ територията на феодалния владетель и въ такъвъ случай сѣ подчиненъ нему. Занаятътъ е самъ по себе си ограничено производство; упражнявано отъ специални професии, които добиваха правото за занаятъ само при изпълнението на известни условия. Занаятчийското производство бѣше производство по поръчка, за клиентелата на занаятчията. Занаятчиитѣ бѣха граждани въ границитѣ на града или въ границитѣ на територията на феодалния владетель. Градътъ икономически бѣше затворенъ въ себе си.

Феодализмътъ се характеризира още съ своята разпокъсаностъ, затвореностъ и ограниченостъ въ малки или по-голѣми териториални области, начело на които стоеше единъ феодаленъ владетель.

Еснафскитѣ корпорации урегулирваха стопанскитѣ отношения, както по между си, така и между своитѣ клиенти. Тѣ имаха права, дори и известни привилегии. Право на еснафската корпорация бѣше да опредѣля трудовитѣ условия, да установява условията, при които калфитѣ и чирацитѣ можеха да ставатъ самостоятелни майстори и да бждатъ причислявани къмъ съответната организация. Сжщитѣ тия организации опредѣляха ценитѣ, решаваха спорове не само стопански, но и отъ чисто правенъ характеръ. Покрай чисто стопанскитѣ си функции, тѣ, следователно, имаха и обществени и граждански.

Срѣдновековнитѣ градове израстнаха обикновено около манастиритѣ, черквитѣ и кръстопътищата, изобщо около ония мѣста, които имаха благоприятни условия за размѣна. Много отъ тѣхъ цѣвтѣха и достигаха голѣмо стопанско и обществено значение. И досега много отъ градоветѣ на централна Европа, Франция, Германия носятъ традицитѣ и славата на своето срѣдновековно минало.

Правото на практикуване занаятъ не бѣше свободно. То бѣше ограничено въ смисълъ, че бѣше поставено подъ режима на известни правила. Занаятътъ, наистина, се предаваше по наследство отъ поколѣние на поколѣние, отъ родъ, на родъ, но винаги при спазването и изпълнението на условията и правилата, които еснафа установяваше.

За да завършимъ можемъ да характеризиреме срѣдновековния стопански животъ като малъкъ, ограниченъ, затворенъ въ границитѣ на града или на територията на феодалния владетель, изолиранъ и разпокъсанъ.

Ето на какви условия бѣше сложенъ стопанския и общественъ животъ презъ тая толкова дълготрайна епоха. Ето тритѣ власти и тритѣ авторитета, които господстваха, даваха тонъ и образъ на цѣлия политически и стопански животъ на това време. Това бѣха: църквата, феодалнитѣ господари и еснафскитѣ корпорации. Тѣ не бѣха въ еднакво иерархическо положение, не може да се каже, че бѣха и равноправни. Най-голѣмъ авторитетъ и нека го кажемъ, и най-голѣма сила имаше църквата, католическата църква. Следъ това и до известна степенъ наравно съ църквата вървѣха феодалитѣ. По подчинено положение, обаче, имаха еснафскитѣ корпорации.

Ако трѣбва да завършимъ нашата характеристика на срѣдновековието, трѣбва да кажемъ, че то имаше

своя културен и духовен стил на живота. Латинският език беше господстващ и всичко беше подчинено под голѣмото влияние на църквата и на схоластическата философия. Много столѣтия тия авторитети не загубиха своето значение въ живота на сръдневропейскитѣ народи. Но колкото и да бѣха могъщи, животътъ иска своето и рано или късно самозараждащитѣ се нови обществени и стопански сили реагиратъ и искатъ своето, правятъ опити да намѣрятъ нови пѣтища, нови изгледи за съществуние и напредѣкъ.

Всѣка сила и особено всѣка силна властъ не е тирания, но всѣка властъ и всѣка сила е предъ опасността да се изроди въ тирания. Новитѣ обществени сили, които се раждаха и излизаха въ преднитѣ линии на живота поведоха, кога скрито, кога явно, борба срещу това, което вече отживяваше времето си и бѣше спънка за обществения напредѣкъ. Голѣми, тежки, можемъ да кажемъ дори кръвопролитни борби се водиха и изживѣха, докато сръдневековния строй биде съборенъ и пратенъ въ историята, за да открие мѣсто на новото, което идваше. Реакцията, както се вижда, не закѣснѣ да се прояви.

Новитѣ сили намѣриха благоприятни условия поради това, че тѣзи три института, поради борбитѣ помежду си, бѣха вече доста много изтощени и разклатени. Въ XIV вѣкъ се появава известни религиозни и обществени движения, които не закѣснѣватъ, въ продължение на времето, да се явятъ не само като реакция, но да встѣпятъ и въ борба, да раздрусатъ и подготвятъ падането на цѣлия сръдневековенъ строй. Указание за тѣзи нови движения ние имаме вече въ XIV-то столѣтие, въ епохата на възраждането. Отъ 1400—1500 г., значи презъ XV и XVI вѣкове сръдневековна Европа заживява началото на една възродителна епоха, известна въ историята епоха на ренесанса.

Ренесансътъ е рожба на хуманизмътъ. Къмъ края на XIV вѣкъ, 1392 г., турцитѣ покоряватъ Балканския полуостровъ окончателно. Византия пада, Цариградъ престава да бѣде голѣмия духовенъ и културенъ центъръ на източна Европа. Много учени, богослови, философи и общественици емигриратъ въ Италия. Въ Равена

и въ Флоренция се появяватъ първитѣ заченки на хуманизма, като резултатъ отъ оплодяването на византийската и итало-латинската култури. Учениятъ грѣкъ Мануелъ Хризолорасъ се отзовава презъ това време въ Флоренция. Той е родоначалникъ на хуманизма въ Италия, а отъ тукъ, разбира се и въ цѣла Европа.

Хуманизмътъ е най-благородната и най-невинната реакция срещу схоластиката и авторитета на Аристотеля и на отцитѣ на католическата църква. Хуманизмътъ има култъ къмъ класическата литература, къмъ класическото изкуство и философскитѣ школи на древността; той припомня и възкресява наново тѣхното значение за човѣшката мисль. Той е единъ апелъ за връщане назадъ къмъ елинския класицизмъ, който католическата църква, поради неговия езически характеръ, съ течение на времето бѣше пренебрѣгнала и забравила.

Старитѣ класически народи имаха култъ къмъ хубавото, къмъ красивото, затова у тѣхъ формата и въ стихъ, и въ живопись, и въ архитектура достигна хармония. Формата въ изкуството при тѣхъ достигна до идеална красота и съвършенство. Идеалътъ на класическата древностъ бѣше цѣлостниятъ, хармоничниятъ човѣкъ, хармоничната духовна красота, еднакво ценене на духовния и физически животъ.

Въ противоположность на това бѣше тогава католическата църква. Католическата църква искаше да раздѣли духа отъ тѣлото. Тѣлото бѣше плътско и грѣшно; тя искаше да възвиши душата, като убие у човѣка човѣшкото.

Ренесансътъ даде своитѣ духовни и идейни отражения въ всички области на тогавашния животъ. Но най-ярко то се изрази въ живописъта, поезията и архитектурата. Много отъ тогавашнитѣ бележити поети и мислители бѣха хуманисти, като напр. Урлихъ Ванъ Хутенъ, Еразмусъ Роттердамски, папа Пий II; отъ поетитѣ въ Италия — Данте, Петрарка и Бокачио — бѣха хуманисти. Най-яркъ представителъ въ изкуството е разностранниятъ гений на Леонардо де Винчи. Той бѣше подъ най-осезателното идейно влияние на хуманизма. Неговата „Тайна вечеря“ е едно отъ най-съвършенитѣ творения на живописъта презъ ренесанса. За нея единъ историкъ на изкуството, Робертъ Вестъ, казва, че „Тайната вечеря“ на

Леонардо де Винчи, изразява най-съвършената теория за изкуството на ренесанса и на хуманизма.

Ако трѣбва още съ нѣколко думи да заключимъ и да обобщимъ голѣмото влияние на ренесанса, като културно движение, можемъ да кажемъ, че той е революция на духа. Личността се освобождава отъ веригитѣ на срѣдновѣковнитѣ традиции, отъ установенитѣ тогава авторитети. Гражданинътъ, който бѣше всецѣло подчиненъ на църквата и установенитѣ традиции, се освободи, даде се полетъ и свобода на мисълъ и творчество.

Рожба на ренесанса е друго, съ неизмѣримо значение за човѣшкия напредѣкъ и духовния животъ, движение — реформацията. Въпрѣки своята стѣгнатостъ, дисциплина, догматичностъ, издържаностъ, властъ и авторитетъ, католическата църква, въ лицето на папизма, не биде пощадена отъ времето и отъ духа на идеитѣ на новото време. Съ течение на времето, макаръ и самовластна, и въ нея вече се забелязватъ и буйно се развиватъ процеси на разложение. Борбитѣ около папския тронъ, борбитѣ между църквата и светската властъ, въ лицето на краля, разпуснатостта въ нравитѣ на католическитѣ свещеници, изобщо моралниятъ упадѣкъ даде поводъ за появяването и бързото разпространение на едно ново обществено и религиозно движение — на реформацията.

Реформацията е, казахме, духовна рожба на ренесанса. Тя има за свой родоначалникъ Мартинъ Лутеръ, роденъ въ 1483 г. Лутеръ е селски синъ. Той изучава богословие съ намѣрение да се посвети на монашеско звание. Буденъ умъ, всестранно надаренъ, съ поетически дарби, той е неспокоенъ духъ и още като студентъ, изучавайки священното писание, той съзира недостатѣцитѣ на римо-католическата църква. Презъ 1511 г. той пѣтува за Италия, за Римъ. Времето, което е прекаралъ въ Италия, той използвалъ за опознаване отъ близо на папското духовенство.

При единъ конфликтъ между двата ордена, августинци и капуцинери, които сж имали привилегията да продаватъ прочутитѣ индулгенции — писма, продавани срещу доста значителни суми — за опрощаване грѣховетѣ на вѣрующитѣ, а въ сжщностъ сж служѣли за събиране срѣдства за изграждане на църквата „Св. Петъръ“ — на тѣзи,

които сж ги кугували, Лутеръ възстава срещу маниеритѣ на монаха Теулъ, маниери, които той намира недостойни за църквата и за религията, именно съ пари да се откупува опрощаване на грѣховетѣ. Въ 1517 г. той формулира своитѣ 95 тезиси, които сж основния статутъ на протестанството. Той напада остро църквата като институция за опрощаване на грѣхове и гарантка на душата. Човѣкъ е грѣшенъ, казва той, и ще грѣши, но грѣховетѣ му не могатъ да се опрощаватъ отъ свещеницитѣ и католическата църква, чрезъ заплащане, откупуване и молитви, а съ благочестивъ и истински християнски животъ. Никой не може да бжде замѣстникъ на апостолитѣ, на св. Петъръ и на Христа. Църквата не може да бжде нищо друго освенъ храмъ, мѣсто за молитва и служене на Бога, мѣсто кждето човѣкъ общува съ Бога.

Изучавайки библията той я очиства отъ еврейското и вавилонско влияния, които представляватъ Бога отмжстителенъ, свирепъ, жестокъ, който наказва и унищожава и чиято милостъ и благоволение трѣбва да бжде изпросена по различни начини отъ църквата.

Протестанството е реакция срещу закорстенелостта и всеобемания авторитетъ на католическата църква, реакция сжщо така срещу упадѣка и злоупотрѣбата, както на папизма, така и на католическото свещенство. Протестанството освободи човѣшкия духъ, даде полетъ на мисълта, даде право и възможностъ на вѣрующия самъ да разбира и тълкува християнската вѣра. Затова протестанството не е универсално, както е католицизма. То не е създадено и нѣмаше за целъ да създаде една единна, здрава, авторитетна и организирана църква. Свободата на тълкуването и разбирането на християнскитѣ догми, която даваше протестанството, създадоха условията за появяването на много секти.

Протестанството въ християнството е съ голѣмо историческо и вѣрско значение. То е преди всичко, както казахме, движение за религиозна свобода, за свобода на вѣрването и свобода на тълкуването и разбирането на христовото учение.

Протестанството е германски продуктъ, но презъ Английска и Холадска преработка, то завладѣ и проникна въ една значителна частъ на презокеанския и европей-

ския свѣтъ. Значителна частъ отъ Германия, всички скандинавски страни, почти цѣла Англия — всички тѣ попаднаха религиозно подъ влиянието на протестантизма.

Но заслугитѣ на Лутеръ сж и въ друго направление. Той преведе светото писание, стария и новия заветъ, на хубавъ и популяренъ нѣмски езикъ. Съ това той даде поводъ единъ видъ да се национализира християнството, като се измѣсти служенето на латински езикъ както бѣ въ католическата църква съ служене на матерния езикъ на вѣрующитѣ.

Лутеръ се смѣта, нека само мимоходомъ да го кажемъ, за създателъ на новия литературенъ нѣмски езикъ.

Разбира се, папизмътъ и католическата църква, която владѣеше тогава цѣлия културенъ свѣтъ, не остана пасивна и реагира енергично срещу протестантизма. Дълги и упорити войни, каквато бѣше 30-годишната война, война съ чисто религиозенъ характеръ, се водиха между католицизма и протестантизма за право на сжществувание. Най-сетне борбата отъ 1618 до 1648 г. свършва съ известния Вестфалски миръ, който е чисто и просто едно примирие, но значението на който е, че католицизма и протестанството се отдѣлиха и разграничиха. Отъ тукъ настѣпва голѣмия разколъ въ католическата църква, отдѣлянето на източно-римската църква отъ западната, отъ която пъкъ се отдѣли протестанството въ отдѣлна църква.

Все въ сжщата епоха станаха и други не по-маловажни събития и открития. Нѣмецътъ Иванъ Гутенбергъ — 1448 г. — откри книгопечатането. На 1492 г. Христофоръ Колумбъ откри Америка. Нуждно ли е да казваме, че безъ книгопечатането не би била възможна днешната наша духовна култура? Книгата направи достѣпни до всички слоеве на народа придобивкитѣ на науката. Човѣшкитѣ знания се разширяваха и задълбочаваха и само печатната книга можеше да задоволи жаждата у човѣка къмъ знания. Книгата корени невежеството, тя издига, тъй да се каже, духовното ниво на гражданина. Но най-важното значение на печатната книга е, че тя не само демократизира знанието, но и даде възможность идеитѣ, голѣмитѣ идеи, които движатъ културата и живота, които правятъ голѣми преобразования, да се популяри-

зиратъ и да станатъ достѣпни на широкитѣ маси отъ народа. Само живото слово не е достатъчно. То не оставя много трайни следи. Книгата е, която остава въ вѣковетѣ и прави достѣпни на бждещитѣ поколѣния духовнитѣ ценности.

Ако трѣбва да обобща всичко казано до тукъ, ще кажа, че реформацията развенча авторитета и силата на църквата, възкреси свободата и създаде не само полетъ къмъ свобода и творчество, което е толкова присжщо на новото време, безъ което новата епоха на капитализма, едва ли би била мислима, но и нанесе съкрушителенъ ударъ на католицизма и особено на християнството като религия. Протестанството отне на християнството мистицизма и обърна религията въ морална религиозна философия.

Откриването пъкъ на Америка има чисто икономическо значение. Жаждащитѣ за свобода, ограничавани, стѣснявани отъ авторитета на църквата и на католическата религия, заразенитѣ отъ протестантизма и неговитѣ секти, се отправиха въ задокеанския свѣтъ, за да живѣятъ по-свободно и да намѣрятъ по-добро приложение на своя трудъ. Започна се едно преселение на народитѣ въ обратно направление. Докато по-рано човѣшки маси емигрираха и се отправяха отъ Азия къмъ Европа, сега европейскитѣ народи се запжтиха къмъ новооткрититѣ земи. И сжщинскитѣ откриватели на новия свѣтъ това сж емигрантитѣ отъ разнитѣ държави на Европа — англичани, шведи, норвежци, нѣмци, холандци, данчани и пр. Въ Америка тѣ занесоха придобитията на европейската култура, отнесоха съ себе си знания, сръчности и дори богатства, преди всичко свободния духъ, свободата на инициативата, което имъ позволи да откриятъ латентнитѣ богатства на новитѣ земи.

Европейскиятъ капитализъмъ едва ли би ималъ такова бързо темпо на развитие и би стигналъ такива удивителни размѣри, които ние познаваме не само отъ днесъ, но и отъ по-рано, безъ откриването на Америка и безъ използването на голѣмитѣ природни надземни и подземни богатства на тоя всестранно надаренъ материкъ.

Европейскиятъ капитализъмъ се пренесе и въ Америка. Той намѣри тукъ нови условия за прогресъ, за развитие. Той получи тукъ най-типичнитѣ и най-свър-

шени форми и достигна такива грандиозни размъри, които едва ли можем да си представимъ. А богатствата и капиталътъ, които се възвръщаха било отъ възвръщащитъ се обратно емигранти, или изпращани отъ емигрантитъ на тѣхнитъ близки въ старото имъ отечество, подхранваха европейския капитализъмъ и му дадоха нови сили и нови импулси.

Съ падането авторитета на католическата църква стопанскиятъ и духовенъ напредъкъ не доби пълна възможностъ за развитие. Имаше, както се знае, и други стѣснителни и ограничителни институции, напр. феодализма и занаятчийскитъ корпорации. Но феодалитъ бѣха сразени и измѣстени отъ засилващата се кралска властъ и отъ създаването на териториалната държава. Феодалитъ живѣеха въ постоянни конфликти и борби помежду си; тѣ бѣха въ известна взаимозависимостъ, домогваха се и се борѣха, да се освободятъ именно отъ тая зависимостъ. Кралътъ използва угнетеното състояние на народа, особено на селскитъ маси, па и на самитъ занаятчийски корпорации, които сжщо така търпѣха ограниченията на феодалитъ, и въ съюзъ съ тѣхъ — той, най-сетне можа да отстрани и да измѣсти съвършено значението на феодалитъ като политически и обществени фактори.

Но и занаятчийскитъ организации бѣха ограничителни организации; тѣ не даваха никаква свобода на подрастващитъ поколения, не търпѣха никаква конкуренция, като искаха да запазятъ всичкитъ си привилегии за себе си и за своитъ членове, предавайки ги въ наследство отъ поколение на поколение.

Новитъ стопански и обществени сили се опълчиха противъ занаятчийската корпорация, която вече не бѣше въ състояние, като стопанска форма, да задоволява нарастващитъ нужди. Разбира се, и тукъ процесътъ не се извърши спокойно и тихо. Голѣми и упорити борби, водени вече отъ зараждащиятъ се капитализъмъ, трѣбваше да се изживѣятъ, докато биде заличенъ авторитетътъ и на занаятчийскитъ кооперации.

Всичко изложено до тукъ показва какъ въ единъ дълъгъ исторически процесъ се разчиства пътя на стопанския и общественъ прогресъ.

Друго, отъ голѣмо историческо значение, събитие довърши и ликвидира срѣдновековния общественъ строй като унищожи всички права и привилегии и откри ерата на свободата и напредъка — това бѣ френската революция. Истината и самата френска революция бѣше последица отъ това разложение, но тя тури край на срѣдновековието. Идеологично тя е творение на френскитъ просвѣтителни и енциклопедисти като Волтеръ, Монтескьо, Дидро, Жанъ Жакъ Русо, Кондорсе и цѣла плеада отъ писатели, философи, юристи, общественици и политици.

Всички голѣми обществени епохи сж предшествувани отъ голѣми социални революции. Една отъ най-голѣмитъ, която ние познаваме въ нашата съвременна история, това е френската революция, защото тя даде своето отражение въ цѣлия европейски континентъ. Френската революция започва отъ края на XVIII вѣкъ, а революционнитъ борби и вълнения продължаваха току-речи до началото на втората половина на XIX вѣкъ.

Политическитъ и обществени последици отъ френската революция бѣха, че тя, като унищожи феодализма и кралския абсолютизъмъ, наложи републиканския политически и общественъ строй на континента и затвърди конституционно-парламентарната монархия. Френската революция ликвидира съ абсолютизма и наложи републиканския режимъ въ Франция, но той дълго време остана изолиранъ и присжщъ само на тази страна.

Конституционно-парламентарния режимъ има тази особеностъ, че той въ лицето на парламента, на народното събрание, привлича народа, организиранъ въ политически партии, къмъ устройството на държавата и нейното управление. Парламентътъ изравни или по-скоро можемъ да кажемъ — сподѣли държавната властъ между двата фактора, между короната и народа.

Характерната особеностъ на конституционно-парламентарния строй сж политическитъ партии, партийното организиране на народа върху началата на известни идеи. Партийно-политическата система има за своя родина Англия, гдето отначалото и до днесъ сжществува дупартийната система въ лицето на консерваторитъ (тори) и на либералитъ (виги). Въ партийно отношение Франция и континенталнитъ държави сж много по-раздробени.

Още по време на френската революция във Франция се образуваха различни политически групи — групите на якобинците, монтанярите, жирондистите и др. — от които във течение на времето се наплодиха многобройните политически формации и групи.

Въздействието на френската революция във Европа е, че се унищожиха окончателно и последните останки от сръдновъковния строй; тя наложи и утвърди капитализма като обществена и стопанска система. Френската революция можем да кажем, че е революция на капитализма.

Идеологично капитализмът е френски продукт, а икономически — английско създание.

Идеите на френската революция се разпространиха във Европа и добиха своята популярност чрез Наполеоновите войни. Наполеон, който целеше утвърждаването на новия строй във Франция, за която цел той поведе борба и потуши всички въстания против конвента и парламента, против представителите на новата власт и на новата държава, поведе борба и срещу ония държави, главно в лицето на Англия, които противодействаха и бяха против Франция. Сжщинското значение на Наполеоновите войни е да наложат хегемонията на Франция над Европа, но във този си стремеж Наполеон срещна отпора на Англия, която, съгласно практиката, която следва и до сега, във коалиция съгласно почти всички държави, поведе борба срещу Наполеона. Тези войни, както се знае, траяха дълго време. Победата първоначално беше на страната на Наполеона, той успя за известно време да отстрани Англия от Европа и да наложи така наречената континентална шпери; смисъла и значението на това самозатваряне беше да се откъсне и изолира Европа съгласно от английското влияние. Континенталната шпери има и това историческо значение, че тя създаде условия за възраждането на идеята за европейската солидарност и да се открие общността на интересите между европейските държави.

Впоследствие Наполеон биде победен военно и политически. Но идейно френската революция не беше победена; духовно тя завладя цяла Европа.

Какви бяха идейните и политически основи на френската революция, във името на която тя доби такава

популярност и сила, чрез които може да унищожи сръдновъковния обществен строй и да открие пътя на новото време? Това бяха трите идеи — идеите за свобода, равенство и братство.

Идеята за свободата се постави във основата на едно политическо и обществено движение, известно под името либерализъм: освобождаване от всички авторитети, от авторитета на църквата, от авторитета на феодалната власт и на абсолютистия монарх, от авторитета и силата на занаятчийската корпорация; свобода на вратата, свобода на словото, свобода на мисълта, свобода на инициативата, възможност за свободно проявление на гражданина.

Либерализмът като политическа и обществена доктрина господствуваше във епохата и легна във основата на големите обществени и стопански движения във нашето време.

Идеята за равенството легна във основата на другото обществено-политическо течение — демократизма, което наред съгласно либерализма допринесе също за организирането на съвременното общество и на политическите и обществени сили.

Идеята за равенството изисква не само равенство пред Бога и пред законите, но и равенство във възможностите, равенство във проявленията, премахването на всички привилегии, съгласно и пр., които създават различията между гражданите на едно общество, на една държава и не ги поставят на еднаква йерархическа степен.

Третия идея, която тръбваше да създаде единство във гражданството, да създаде това, което се нарича днес народ, нация, това е идеята за братството, идеята за обществената солидарност.

Сръдновъковният строй беше разпокъсан и раздробен. Раздроблението се проявяваше във разпокъсаността във различните институции, — известни ни вече — те съгласно изолирано, затворени сами във себе си и често враждуващи помежду си. И народът беше разпокъсан във малки групи. Съборени основите на сръдновъковния строй, идеята за братството изтъкна на първо място общите интереси и солидарността между отделните граждани на един и същ народ.

Ето условията при които се роди и разви новия обществен строй. Но процесът на развитието и утвърждаването на новия обществен строй, т. е. на капитализма, не би бил завършен, ако наред с всичко това, което изложихме до тук, не се прибавяха нови някои обстоятелства — думата ми е за напредъка в науката и големите технически открития в началото на капиталистическата епоха. Без тия духовни и културни открития революцията не би дала всичките свои резултати. На човешкия дух, наистина, се откриваха широки простори; човък добиваше свобода на инициативата; нов дух, дух на свободолубие прониква в всички слоеве на народите. Действително, закип нов живот, но темпото на живота, темпото на преобразованието се усили особено много от техническите открития, които стават от края на XVIII в. до първите няколко десетилетия на XIX в.

В този промеждутък от време Джеймс Уат откри парната машина. В същото време Роберт Фултон откри парахода. Все в тая епоха Георг Стефансон откри локомотива, Аркрайт — механическия стан, а Картрайт — предачната машина. Трябва да забележа, че всички тези откриватели, с изключение на един, на Фултон, американец по рождение, но от английски произход, са англичани. Това е пак техническата революция, която даде възможност на капитализма да се създаде и развие като стопанска система. Това е революцията, нека кажем, на парата и парната машина.

Какво е значението на тези открития? Има ли нужда да се спирам на тях? Не може, обаче, да се отминат мълком. Парата даде възможност да се измести и отмени двигателната сила от човъка, от природата и от животното и да се изпълнява тя от един механически двигател, какъвто представлява парната машина. Механическият двигател тури в действие изнамърените вече работни машини, механическия стан, механическия чекрък и пр. Парахода и железниците създадоха модерните съобщителни средства. Чрез парахода и локомотива човък завладя обширните суходомни и морски простори. Парата и парната машина освободиха и облекчиха труда. Тя в много случаи измества и работника,

като сведоха неговата функция само до един надзорник на самата машина.

Какво е значението на тези изобретения може да се види само като се има предвид, че с тях се постигна извънредно голяма икономия — пестене на човешката работна енергия. Трудящият е облекчен. Бремето на труда в големата си част е прехвърлено на машината. Техническите изобретения и напредък създадоха машината; машината създаде фабриката; фабриката създаде съвременната индустрия, а индустрията е масово производство. Индустрията измести занаята. Масовото производство подири и създаде съвременния пазар. Съобщителните средства, параходът и железницата, му придадоха и международен характер.

Благодарение на тези изобретения Европа и Америка се индустриализираха. Индустрията измести всички стари форми на производството. Тя проникна в всички страни и преди всичко и най-главно в Англия, Германия, Франция, Холандия и пр. Съ една дума, светът започна бързо да се индустриализира. Бързото индустриализиране и въобще индустриализирането породиха борби и войни, които съпътствуват вече капитализма от неговото раждане и до днес. Тези борби са борби за пазари и за сурови материали.

Индустрията се създаде най-напред в ония страни, които на първо място имаха най-благоприятни условия за това, а това беше Англия, облагодетелствувана от своето островно положение и надарена с най-важните за това време материали — каменните въглища, като източник на двигателна сила, и желязото като суров материал. Разбира се, наред с това растяха и нуждите от вълна, памук, разни други метали и минерали, колониални произведения и пр. Населението нарастваше, пазарите растяха, но в същото време те бяха вече тесни за масовото производство. Буйно и бурно надпреварване, което се изроди в форми войни, зарази всички индустриализирани държави, борби и войни за пазари, за източници на суровина, борби за колонии и за свободни морски и суходомни пътища.

Ето тия именно причини създават пак условията за едно от най-характерните проявления на съвременния капитализъм — империализма.

III

Капитализмът като обществена и стопанска система.

Особеност на капитализма.

Капитализмът е единъ епохаленъ дѣлъ отъ историята на човѣчеството. Той е исторически продуктъ, при-сжщъ на европейскитѣ народи и отъ Европа пренесенъ въ задокеанскитѣ страни, главно въ Америка и проник-ващъ отъ Америка и въ другитѣ задокеански простори.

Капитализмът е отражение на духа и на идеитѣ на новото време въ границитѣ на новата териториална държава. Тази епоха се отличава съ духъ на предприем-чивостъ, съ духъ на смѣлостъ и експанзивностъ, духъ на съобразителностъ. Затова въ нея така бързо и леко про-никнаха и бидоха усвоени идеитѣ на свободата и равен-ството, духътъ на свободата и експанзивността. Този духъ проникна въ всички отрасли на стопанския животъ и наложи своя отпечатъкъ на експанзия и динамика въ културния и духовенъ животъ на човѣка. Така капи-тализмът се разрастна като цѣлостна стопанска система, културна и духовна, завладяваща и поставяща подъ сво-ето влияние цѣлия животъ, влияяща дори и на науката.

Рожба на много условия, той е преди всичко и рожба на техническия и наученъ напредъкъ.

Сжществениитѣ особености на капиталистическата сто-панска система сж три и се представляватъ отъ капи-тала, отъ капиталиста и отъ капиталистичес-кото предприятие. Или ако можемъ да дадемъ една формула на икономическата форма на капиталисти-ческата система, тя е една система, въ която капитали-стътъ въ капиталистическото предприятие организира и обмислено използва капитала съ цель за добиване на печалба. Отъ тукъ личатъ тритѣ основни елементи на капитализма като система и едно установяване значението и функциитѣ на тѣзи три елементи се налага.

Какво представлява и какво значение има на първо място капитала? Азъ не бихъ се впусналъ въ теоретическо изследване и размишление, за да приведа всички опредѣления, които науката е дала на понятието „капиталъ“. Това и не е нужно. Въ ходящия животъ подъ понятието „капиталъ“ обикновено се разбира сума пари. Разбира се, това е погрѣшно и повърхностно схващане, което би ни въвело въ много заблуждения. То не би ни дало ясна представа, нито за ролята нито за значението на капитала. Паритѣ, наистина, сж единъ универсаленъ инструментъ на размѣната, тѣ сж единъ посрѣдникъ, една мѣрка, която ни служи за измѣрването на ценитѣ, на стокитѣ и на богатството, но паритѣ сами по себе си не сж капиталъ, така както не е капиталъ и богатството, както не е капиталъ и имота или напр. спестовнитѣ влогове, вложени въ нѣкоя банка или кредитно учреждение.

Капиталътъ е междиненъ продуктъ, създаденъ отъ човѣка, резултатъ, значи, на човѣшкия трудъ. Той служи за посрѣдникъ между стопанстващия човѣкъ и външната природа. Чрезъ него ние използваме дароветѣ на природата и нейнитѣ сили, приспособявайки ги къмъ задоволяването на нашитѣ нужди. Това широко опредѣляне бѣше далъ още първосъздателътъ на политическата икономия като наука — Адамъ Смитъ. За него капиталътъ е една съвокупность отъ срѣдства за непосредствено произвеждане или добиване на блага. Това е класическото опредѣляне на капитала.

Другъ единъ капацитетъ, Бьомъ-Баверкъ, пъкъ опредѣли капитала като съвокупность отъ продукти и срѣдства, които служатъ на човѣка за добиването на социални стопански блага, въ смисълъ, че човѣкъ не е изолиранъ, че той сътрудничи съ онѣзи, съ които е и съ които живѣе и че всичко, което се произвежда, е общественъ резултатъ.

Тѣзи опредѣления сж елементарни, ясни и не сж погрѣшни, както нѣкой би помислилъ. Тѣ опредѣлятъ понятието „капиталъ“ въ най-широкия смисълъ на думата, въ най-широкото му предназначение, което той има. Тѣ още показватъ и историческия произходъ на понятието „капиталъ“, целитѣ на които той служи въ

различнитѣ фази на своето развитие и въ различнитѣ фази на самия стопански животъ.

При днешното състояние, обаче, на капитализма, ние бихме опредѣлили понятието „капиталъ“, както то се опредѣля отъ Карлъ Марксъ и отъ Мюнхенския професоръ Луиджи Брентано, така: капиталътъ е една, въ пари изразена, ценностъ за добиване на нови ценности, т. е. за добиване на печалба.

За какво служи капиталътъ? Капиталътъ служи за добиване на социално-стопански блага (Б. Бовскъ) или, за добиване на ценности съ цель за печалба (Брентано). Капиталистическата система е стокопроизводна и стоко-размѣнна система.

Нека да направимъ едно малко отклонение, една разлика между блага и стоки. Благата сж предмети, които служатъ за задоволяване непосредствено на човѣшкитѣ нужди. Стокитѣ сж сжщо така блага за задоволяване на човѣшкитѣ нужди, обаче, блага, които не отиватъ непосредствено къмъ задоволяването на нуждитѣ. Тази цель тѣ постигатъ чрезъ преминаването имъ презъ пазаря. Стокитѣ сж блага, които сж предназначени за пазаря.

Всѣка стока е стопанско благо, но всѣко стопанско благо не е стока. То е стока само тогава, когато е произведено и предназначено за пазаря съ цель да се добие печалба.

Капиталистическата стопанска система е, значи, система за произвеждане на стоки съ цель за печалба. Печалбата е главната цель, която капиталистътъ-предприемачъ си поставя. Тя е ръководното начало; тя изразява това, което се нарича личенъ интересъ, лична полза. Капиталиста-предприемачъ се ръководи отъ своя личенъ интересъ, отъ личната полза — печалбата.

Печалбата се съдържа въ ценитѣ на стокитѣ. Тя се реализира на пазаря. Тя е единъ плюсъ надъ производственитѣ разноси или тя е плюсъ, както би се изразилъ Адамъ Смитъ, надъ естествената цена на стокитѣ. Ценитѣ на стокитѣ се формиратъ окончателно на пазаря. Тѣ сж резултатъ отъ действието на закона за търсенето и предлагането. Търсенето представлява сумата или размѣра на нуждитѣ, които трѣбва да бждатъ задоволени, а предлагането представлява сумата или коли-

чеството на богатата, които се предлагат и могат да задоволят дадена нужда. Ония, които търсят и ония, които предлагат една стока се явяват на пазаря. Тамъ тѣ свободно се състезаватъ, тамъ се развива въ пълното си действие и сила известниятъ въ политическата икономия законъ на търсенето и предлагането. Този законъ има това важно значение въ системата на капитализма, че той урежда не само пазарнитѣ отношения, но регулира и направлява и цѣлия производственъ процесъ.

Отъ състезанието на странитѣ се формира така наречената срѣдна пазарна цена, къмъ която, съ малко отклонение въ плюсъ или въ минусъ, гравитира конкретно цената на всѣка стока или на всѣко продадено количество стоки. Съ това, обаче, ние още не си изясняваме законитѣ и пружинитѣ, които движатъ икономическия животъ и които опредѣлятъ ролята и функциитѣ на капиталиста-предприемачъ и на самия капиталъ. Две сж качествата, които характеризиратъ капиталиста-предприемачъ и създаватъ отъ него това, което е той днесъ, опредѣлятъ неговата роля и неговата функция въ живота и въ капиталистическия стопански процесъ изобщо. Това е спекулацията и риска.

На пазаря, както и въ производството, капиталистътъ-предприемачъ не борава съ напълно известни условия. До нѣкжде той е поставенъ въ неизвестностъ. Не всички условия сж му ясни, понятни и конкретно опредѣлени. Той може да ги вижда, той може да ги налущва по нѣкой пжтъ, може и да ги вижда доста ясно и опредѣлено, но това не всѣкога е правило. Той е поставенъ винаги въ една по-голѣма или по-малка неизвестностъ. Спекулативната способностъ на предприемача се състои въ това да разучи, да установи, да открие, да съумѣе, организирайки се, да използва и да се нагоди къмъ тия условия, за да спечели, да осигури печалбата си. Отъ спекулативнитѣ способности на предприемача зависи и неговото положение, неговото сигурно съществуване. Той трѣбва да е разсѣдливъ, пресмѣтливъ; той трѣбва да е ловъкъ, да умѣе да използва създаденитѣ моменти и дори да създава самъ условия, благоприятни за себе си. Ето това е едно отъ най-сжществениитѣ и най-характернитѣ качества на предприемача — спекулацията въ добрия смисълъ на думата.

Но тъй като, каквито и да сж неговитѣ способности, не всѣкога той е въ състояние точно и сигурно да измѣри и да използва условията, той е принуденъ да действува, да взема решения, единъ видъ, при не съвсемъ сигурна обстановка и обстоятелства. Тукъ именно се проявява рискътъ. Предприемачътъ носи риска, т. е. последиствията за успѣха или неуспѣха на предприятието и на капитала, който той използва. Рискътъ е действие, рискътъ е смѣлостъ, рискътъ е решение. Това е второто качество, което трѣбва капиталистътъ да обладава. Рискътъ и спекулацията сж дветѣ условия, съ които той борава и които опредѣлятъ неговата роля.

Други сжществени условия на капиталистътъ-предприемачъ сж да бжде организаторъ и да има инициатива. Инициативата е сжщо така смѣлостъ, но въ инициативата се проявява онова качество, което, както казахме, се създава въ по-далечно минало — духътъ на капитализма, т. е. предприемчивостта на капиталиста въ капиталистическата система. Капиталистътъ се отличава съ своя духъ на предприемчивостъ, на замахъ, на смѣлостъ. Ако капиталистътъ нѣма тия качества той не би изпълнилъ своята роля. Тѣ създаватъ и неговото обществено и стопанско значение и правятъ отъ него, не само единъ необходимъ, но и единъ полезенъ факторъ въ живота. И наистина, колко инициативи, колко полезни работи, но иначе несигурни, биха останали неосжществени и неизползувани, ако капиталистътъ нѣмаше инициативата и нѣмаше духътъ на предприемчивостта.

За да изчерпимъ въпроситѣ върху сжщността на капитализма, ще трѣбва да се върна пакъ върху въпроса за печалбата. Наистина, печалбата се формира на пазаря въ процеса на размѣната, но кжде е нейния източникъ, кжде собствено се създава тя; е ли тя само една сума пари, единъ плюсъ или този плюсъ е изразъ на ония нови полезни ценности, които се съдържатъ въ добитата и изнесената за търгуване стока? Нали и въ това е предназначението на производството и на търговията: да се придадатъ полезни свойства на предмета, които го правятъ годенъ действително да служи за нѣщо.

Ние знаемъ, че природата ни дава всичко, че тя е и богата, и щедра, но и скжперница, че тя не всѣкога

ни дава това, което ни е нужно въ готова за използване форма. Производството и размъната сж, които дават полезните качества на благата и правят отъ веществените предмети стопански блага и стоки. Въ тази именно придадена нова ценност се съдържа печалбата. За нея капиталистът-предприемач претендира и се стреми да я осребри въ сума пари. Но къде е източника на тая нова ценност? Споредъ създателя на така наречения научен социализъм, Карлъ Марксъ, печалбата, не е нищо друго, освенъ незаплатенъ трудъ на работника. Капиталистът-предприемач наема за използване работнически трудъ за определено време, обаче, работникът е въ състояние само въ частъ отъ определеното време да възпроизведе разносикът, направени по него въ форма на платена надница. Остананото време, което той работи, споредъ Маркса не е заплатено и именно това е, което използва капиталистът като създадения презъ незаплатеното времетраение ценности, той осребрява на пазара въ формата на печалба. Това е, така наречената теория на принадлежната стойност, която теория, обаче, ние не споделяме и която днесъ не може да бжде споделена. Тя още отначалото, при първосъздаването ѝ, не бѣше общоприета.

Тукъ сме принудени да направимъ едно разграничение между трудъ и капиталъ, между ролята и функциитъ на двата фактора — на работника и капиталиста. Кой собствено е творецът на благата и на новите ценности? Оня ли, който поставя целта, който организира елементитъ на производството, който носи всичките последици отъ успѣха или неуспѣха на предприятието, който предприема инициативата, който, съ една дума, поставя целта и организира всички елементи за нейното осществяване: или онзи, който чисто и просто, технически изпълнява една работа и чрезъ машината или инструмента провежда своя трудъ за постигането на поставената цел?

Споредъ менъ печалбата, както това съмъ и другъ път ималъ случай да отбележа, е общественъ продуктъ, тъй както и капиталът е общественъ продуктъ. Тя не е резултатъ само отъ едностранното участие или усилие на работника, а е резултатна отъ участието и сътрудничеството на тритъ елемента: на труда, капитала и природата. И затова азъ приемамъ, че трудът, капиталът и

природата сж равнозначущи елементи, че тѣ не само се допълнятъ, но сж и нераздѣлни и затова печалбата е продуктъ именно на тия три елемента. Печалбата е продуктъ общественъ и заради това, че стоката не добива сама по себе си характера на стока и стопанско благо, ако нѣма качества, които да я правятъ годна да задоволи нѣкои нужда или ако не е ценена, не е дирена, не е желана отъ обществото въ лицето на купувачитъ. Купувачът, оня който търси заедно съ оня който предлага и оня, който произвежда, създаватъ ценноститъ. Едно благо, което нѣма качеството да задоволява нѣкакви нужди, не само че не е стока, но не може да бжде и предметъ на стокообмѣна, не е полезно, какъвто и трудъ и капиталъ да е изразходванъ за него.

Въпросът за източника на печалбата се повдига поради това, че, както ще видимъ по-нататкъ, при разглеждането на другитъ системи, е сложенъ спорниятъ въпросъ: кому принадлежи печалбата и каква е ролята на капитала? Социалиститъ-марксиста виждатъ въ лицето на капитала само единъ инструментъ за експлоатиране на работническия трудъ, единъ инструментъ, който, по силата на правото на частната собственост, дава право на капиталиста да използва работника и да си присвоява безплатно онова, което не му принадлежи.

Но въпросът за печалбата има и друга една обществено-стопанска страна, на която ще искамъ сжщо така да се спра, Касаетъ се до така наречената рентабилност на предприятието. Рентабилността изразява доходността на предприятието изобщо. Ако предприемачът губи, капиталът загива, загива и предприятието заедно съ него, то неминуемо отива къмъ ликвидация. Обаче да печели едно предприятие това не винаги зависи отъ предприемача-капиталистъ, сжщо както и размърът на печалбата понѣкога се определя отъ условията, които сж извънъ спекулативните способности и риска на предприемача. Има случаи, на благоприятни условия, независещи, отъ личните усилия на капиталиста, при които печалбата се увеличава. Такива сж случаитъ при така наречените конюнктурни печалби, печалби, които се осществяватъ независимо отъ качествата и отъ способноститъ на капиталиста-предприемачъ. Но има и условия, при които предприятието не е доходно, не изработва

дори обичайната срѣдна печалба, която получава капиталътъ въ дадени отрасли на производството и при дадени условия. Тогава казваме, че предприятието е нерентабилно, недостатъчно доходно. Въ капиталистическата система нерентабилнитѣ предприятия се ликвидиратъ, защото недостатъчната печалба не задоволява интереситѣ на предприемача-капиталистъ. Има, обаче, случаи въ живота, когато известни предприятия трѣбва да се поддържатъ и насърчаватъ, дори и когато тѣ сж нерентабилни. Въ такъвъ случай, такива предприятия служатъ повече на общественитѣ, отколкото на частнитѣ, на личнитѣ интереси, и затова държавата е принудена да взима мѣрки въ тѣхна защита.

Цельта на предприемача, добиването на печалба, не се постига чрезъ високитѣ цени. Високитѣ цени не всѣкога съдържатъ въ себе си голѣма печалба. Цельта на капиталиста е по-сигурна и по-голѣма печалба, общо върху капитала. Капиталистътъ печели не за смѣтка на високитѣ цени, защото високитѣ цени, като поскъпватъ живота, ограничаватъ консумацията и пазара на стокитѣ. Високитѣ цени най-сетне сж последица на повишенитѣ разноси, на случайнитѣ измѣнения въ условията на пазара. Съ една дума тѣ могатъ да бждатъ чисто конюнктурни. Тѣ, разбира се, могатъ да бждатъ резултатъ и на домогването на капиталиста-предприемачъ, резултатъ на спекулата. Капиталиститѣ-предприемачи, за да си осигурятъ печалбата, конкуриратъ обикновено съ по-евтини цени. Това тѣ постигатъ или съ намаление на разноситѣ или съ увеличаването на общото количество на продажбитѣ. (Увеличаване на оборота).

При все това въ конкуренцията за по-голѣма и по-сигурна печалба, капиталиститѣ предприемачи сж безогледни. Тази именно безогледностъ докарва анархията и безредието въ цѣлата капиталистическа система. Поради тоя поводъ именно тя е предметъ на остра критика отъ страна на ония, които сж противъ нея. Предприемчитѣ-капиталисти, обаче, и тукъ намиратъ начинъ, за да регулиратъ отношенията по между си. Като резултатъ на това сж споразуменията, сдружаванията, разбирателствата между тѣхъ за отстраняване на конкуренцията помежду имъ и овладяването по-сигурно на пазара. Последицитѣ отъ всички тѣзи усилия сж предприемаческитѣ организации, тръстоветѣ, картелитѣ и консорциумитѣ, изобщо всич-

ки ония разнообразни форми на сдружавания, съ които е толкова богата капиталистическата система. Единствената задача на тия образувания е да осигурятъ печалбитѣ на заинтересованитѣ. Тѣзи организации служатъ добре на целитѣ на капиталиста, обаче за обществото и за стопанския животъ тѣ не сж полезни. Можемъ да приемемъ за момента, че тѣ внасятъ редъ и спокойствие, но този редъ и спокойствие цари въ срѣдитѣ на заинтересованитѣ капиталисти; за обществото, обаче, за консуматоритѣ тѣ иматъ своитѣ лоши послѣствия и затова не сж добре приети. Практически различнитѣ страни различно се отнасятъ къмъ предприемаческитѣ организации. Въ Америка, кждето тѣ сж най-мощни и кждето господствуватъ въ икономическия и влиятъ дори върху политическия животъ, тѣ сж преследвани и, се води борба, обаче трѣбва да се признае, че борбата, поне до сега, е била безрезултатна. Въ нѣкои страни на континентална Европа, тѣ сж считани за неизбѣжни прояви въ развитието на капитализма; тѣ сж търпѣни. Държавната властъ обаче се намѣсва съ цѣль не само да ги контролира, но и да не допуска крайноститѣ, да ги подчини подъ своето господство.

* * *

Всѣка стопанска система, както и всѣко дѣло, създадено отъ човѣка не е съвършено и подлежи на усъвършенствуване, но все пакъ оставатъ известни недѣзи, които сж въ вреда на самата система. Сжщото може да се каже за капиталистическата стопанска и обществена система. Въ стремлението си за печалба капиталистътъ-предприемачъ води тежка и безогледна конкурентна борба, която не рѣдко свършва съ катастрофи. Ето защо въ капиталистическата стопанска система законътъ за свободната конкуренция търпи критика и възбужда негодувание. Да се оставятъ стопанскиятъ животъ и пазарнитѣ отношения да се регулиратъ отъ свободнитѣ и спонтанни сили, неконтролирани и необуздани, нерегулирани и оставени свободни, така както изисква законътъ за търсенето и предлагането всичко това понѣкога довежда до анархия и до стопанскитѣ кризи, които въ епохата на капитализма почти периодически се изживѣватъ и повтарятъ.

Смѣта се, че единъ отъ най-сжщественитѣ недостатъци на капиталистическата стопанска система сж именно кризитѣ, които тя самата предизвиква, поради анархистичния характеръ на самата капиталистическа система. Ржководени само отъ своитѣ интереси за печалба, капиталиститѣ-предприемачи, отправятъ капитала само въ ония отрасли на производството, които иматъ най-благоприятни изгледи, най-сигурни условия за печалба. Така капиталътъ се отправя едностранчиво и се изоставятъ сами на себе си, безъ всѣкакви сръдства и безъ всѣкаква помощъ други важни отрасли на икономическия животъ. Капиталътъ, напр., предпочита да отива въ кредитнитѣ учреждения чрезъ тѣхъ да финансира известни предприятия и по този начинъ да осигурява печалбата си. Капиталистътъ-предприемачъ предпочита ония предприятия, които сж най-изгодни и най-сигурни за него. Капиталътъ отива въ индустрията, изоставяйки занаята, изоставяйки дребнитѣ стопански предприятия, изоставяйки и земедѣлието, единъ отъ най-важнитѣ отрасли на икономическия животъ изобщо.

Нека само мимоходомъ да кажемъ, че капиталътъ най-бавно и най-мжчно прониква въ земедѣлието, но че земедѣлието все пакъ въ системата на капитализма, сжщо се капитализира. Капиталътъ вече прониква, макаръ бавно и мжчно и въ земедѣлието. Това се дължи, разбира се, и на особения характеръ на земедѣлското производство. То винаги има по-слаба притегателна сила по отношение на капитала.

Едностранчивото отправяне на капитала, естествено, налага и едностранчивото развитие на икономическия животъ. Може да се каже, че капиталътъ, като прониква въ промишлеността индустриализира така да се каже свѣта и особено европейскитѣ континентални държави въ лицето на най-голѣмитѣ, каквито сж индустриална Германия, Франция, Белгия и др.

Капиталътъ като събрано богатство, като сръдство за производство, като притежание само на една сравнително малка частъ отъ собственици, по силата именно на правото на частната собственостъ, раздвоява обществото и създава общественитѣ класи. Наистина, съсловнитѣ организации изчезнаха, съсловнитѣ привилегии сжщо бѣха

заличени и съсловията не играятъ вече оная роля, която сж играли въ миналото, съ една дума съсловния характеръ на обществото се заличи, но вмѣсто това се родиха социалнитѣ класи въ лицето на буржуазията и пролетарията и социалнитѣ въпроси, социалнитѣ борби между тия две класи — не закъснѣха да се явятъ.

Капитализмътъ раздѣли не само обществото, но раздѣли и народитѣ, и държавитѣ. Сжществуватъ две групи, така да се каже, държави — земедѣлски и индустриални. Борба има не само между пролетарията и капиталиститѣ, но и между земедѣлието и индустрията. Земедѣлието е източника на материалитѣ, които обработва индустрията, и, естествено, конфликтитѣ между интереситѣ на тия две голѣми обществени групи, земедѣлци и индустриалци, не закъснѣватъ да се проявятъ. Тѣ сж причина не само на обществени борби, на обществени движения, но тѣ даватъ тонъ и направление на самата икономическа политика на дадена държава.

Каквото и да се говори, каквито и да сж недостатъцитѣ на капиталистическата стопанска и обществена система, недостатъци и преимущества, съ които ще има да се занимаемъ тепърва, не можемъ въ заключение да не посочимъ на голѣмитѣ резултати, които капиталистическата система даде на човѣчеството и специално на европейскитѣ народи.

Преди всичко капитализма даде нови полети и голѣмъ размахъ на търговията. За илюстрация на този фактъ бихме могли да приведемъ много данни. За съжаление, обаче, ние разполагаме съ такива отъ по-старо време, които не ни даватъ истинско представление за неговитѣ успѣхи презъ последнитѣ години. При все това ще цитирамъ известни цифри, които ще ни посочатъ на голѣмия размахъ на капитализма. Известниятъ нѣмски икономистъ и държавенъ мжжъ, министъръ по времето на първата голѣма война, д-ръ Кирлъ Хелферихъ ни дава данни за развоя на свѣтовната търговия въ последнитѣ нѣколко десетилѣтия преди избухването на войната отъ 1914—1918 год. До 1880 год. международната търговия въ свѣта е възлизала на 64 милиарда марки. До 1910 година, до първото десетилѣтие отъ настоящето столѣтие, т. е. 4 години преди избухване на войната, международната търговия въ свѣта е достигнала до 132 милиарда

марки. За единъ периодъ значи отъ 30 години тя се е повече отъ удвоила. 20 години следъ първата голѣма война международната търговия е нараснала най-малко още съ 30%. Всичко това се дължи на експанзивната способност на капитализма. На масовото индустриално производство, на откриването на нови пазари и на усъвършенствуването на съобщителната техника, главно на усъвършенствуването въ мореплаването. Търговията въ епохата на капитализма има преимуществено международенъ морски характеръ. Най-търговскитѣ и най-индустриалнитѣ държави въ свѣта сж Англия и Америка, Германия и Япония. Въ Европа Англия е първа, но нейното първенство се оспорва вече отъ Германия. Въ зад-океанскитѣ страни първа е Америка, обаче, тя среща вече сериозната конкуренция на Япония.

Най-очевидниятъ резултатъ отъ развоя на капитализма, обаче, е бързото нарастване на човѣшкия родъ. Така напр. за едно столѣтие, отъ 1800 до 1900 год. човѣчеството отъ 775 милиона нарастна на 1.729.000.000, а днесъ то е надъ 2,200.000.000 души, и то при една значително намалена раждаемостъ у културнитѣ народи. Нарастването на културното човѣчество се дължи на намалѣлата смъртностъ, която е резултатъ отъ културнитѣ и стопански подобрения на условията на живота, създадени именно отъ капитализма.

Животътъ сжщо промѣня своята физиономия. Докато по-рано грамадната частъ отъ населението живѣеше въ селата, днесъ една значителна частъ отъ сжщото това население е вече урбанизирано, живѣе въ голѣмитѣ градове. Голѣмитѣ многомилionни градове като Лондонъ, Парижъ, Берлинъ, Токио и пр. сж рожба на капитализма. Градътъ става центъръ на стопанския, културния и общественъ животъ. Това е пакъ една особеностъ, резултатъ отъ напредъка на капитализма.

Капиталистическата стопанска и обществена система наложи своя отпечатъкъ върху цѣлия животъ. Той го направи така интеграленъ, както е той днесъ. Капитализмътъ проникна и въ промишлеността, и въ търговията, и въ земедѣлието. Той ги капитализира, т. е. направи отъ тѣхъ предприятия за печалба, а не само за доходи. Капитализмътъ, като културна епоха, създаде свой стилъ, той има своя духовенъ обликъ, той изпъл-

зува и подчинява всичко на своитѣ цели. Капитализмътъ се домогва да подчини и държавния и общественъ животъ. И върху тѣхъ той наложи своя отпечатъкъ. Съвременната държава, териториалнитѣ и конституционно-парламентарни монархии сж рожба на капитализма, негово създаване. Тѣ сж съставки на общата система. Политическо партийния животъ е сжщо така рожба на тая система. Тя създаде дветѣ голѣми борящи се класи, едната силна съ своитѣ материални сръдства, другата мощна съ своитѣ морални сили и духъ — буржоазията и модерниятъ пролетариятъ. Капитализмътъ организира и политическия животъ, както организира и стопанския. Но както въ единия той отразява своитѣ недостатъци, така сжщо той прави поражения и въ другия. Идеитѣ на либерализма и демократизма въ епохата на капитализма добиха широко разпространение и може да се каже, че обществено тая епоха е подъ господството именно на тия две идеи: свобода на инициативата, равенство предъ законитѣ и равенство предъ възможноститѣ. Но и свободата и демократизма останаха само като регулативни идеи, като непостигнати идеали, които тепърва трѣбва да се догонватъ.

Капитализмътъ наложи не само организирането на политическитѣ и обществени сили, но и организирането и на стопанскитѣ сили. Негова рожба сж новигѣ форми на професионални организации, които наподобяватъ, до известна степенъ, корпорациитѣ въ сръднитѣ вѣкове, но които по сжщество и по предназначение, по целитѣ, които преследватъ се и коренно различаватъ.

IV

Капитализъмът и империализъмът

Капитализмът, като стопанска и обществена система, се отличава със своята експанзивност. През XIX век, до големата война 1914—1918 г., той отбелязва гигантски напредък. Той е вече проникнал и завладял всички области на стопанския и обществен живот. Успехът си капитализмът дължи на своите вътрешни сили, на икономическия и технически напредък и, преди всичко, на капиталистическия дух, който е овладял и самия капиталист и капиталистическото предприятие. Тоя дух се поддържа и подбужда от частния и личен интерес на предприемача. Той се изразява в неговата наистина, непреодолима жажда за печалба.

Въ какво собствено се изразява и с какво се характеризира тоя дух? Капиталистическият дух е предприемчивостта, инициативата у капиталиста, неговата смелост, решителност, неговият размах на действие, това, което ние нарекохме спекулативна способност на капиталиста, и рискът на който той е готов. Но най-важното качество е предприемчивостта. За да прояви тия свои качества, капиталистът трябва да има и обществените условия за това. И той ги има. Те са извоювани от третото съсловие въ кървавите борби на французката революция.

Обществено и политически капитализмът е изграден върху идеалите на свободата и равенството, т. е. на либерализма и демократизма; на правото на частната собственост, на наследственото право и на раздѣлението на труда. Епохата и царящия въ нея дух дава съдържание на тия понятия. Свободата въ системата на капитализма се разбира, преди всичко, свобода на личността, да разполага тя съ собствеността си свободно, тъй както го изискват нейните частни интереси. Собствеността е обявена за свещена и за неприкосновена. Свободата, обаче, докара

необуздаността въ конкуренцията, която сжщо така получи името „свободна конкуренция“. Свободата, обаче, е немислима безъ равенство. Либерализмът и демократизмът сж немислими единъ безъ другъ — равенство предъ законитѣ, равенство предъ възможноститѣ, неограничаване и неспжване отъ никакви привилегии.

Либерализмътъ и демократизмътъ сж родени въ една и сжща епоха, заедно родени, заедно живѣятъ, тѣ заедно и ще загинатъ. Заедно съ тѣхъ ще загинатъ и всички тѣмъ присжщи политически, обществени и стопански особености и институции. Така както французката революция ликвидира всичко сръдневѣковно, така и настоящата революция, която азъ ще нарека социалистическа, ще премахне и отстрани отъ сцената на историята капитализма, както и всичко онова, което не е въ духа на идеитѣ на новото време.

Както казахъ, най-характерното въ капитализма е неговата експанзивностъ и динамичностъ. Тая особеностъ се дължи, освенъ на посоченитѣ до тукъ причини, но и най-главно и на техническия напредъкъ. Това е смисъла и значението на техническитѣ открития въ края на XVIII и началото на XIX вѣкове, за които бѣ дума по-рано. И наистина, машината и фабричнитѣ индустрии дадоха голѣма експанзивна сила на капитализма. Въ това отношение особено важно значение има машинната индустрия, т. е. производството на машини съ машини. Масовото фабрично производство, обаче, дири голѣмия пазаръ. Националниятъ пазаръ е вече недостатъченъ, той е тѣсенъ. Затова капиталистътъ се впуска да проникне въ необятнитѣ простори навсѣкжде, по всички части, на цѣлото земно кълбо и по този начинъ създава голѣмиятъ, масовиятъ, международниятъ пазаръ. Масовиятъ пазаръ, неговиятъ международенъ характеръ, стремжътъ да се задоволятъ нуждитѣ на нарастналия човѣшки родъ, тѣхната многобройностъ и разнообразие, ражда борбитѣ, които преизпълватъ времето отъ сжществуването на капитализма до днесъ. Борби за пазари, за свободни пжтища, за морскитѣ и сухоземни простори, за източници на сурови материали, за земни пространства, кждето нарастващето население на голѣмитѣ държави трѣбва да бжде смѣстено — всичко това е причина на сътлкновение на интереси. Ето въ тѣзи борби израстна

капитализма въ всичкото му величие, но тѣ подготвиха и неговото загиване.

Разбира се, борбата се поведе между най-капиталистическитѣ страни на Европа и задъ океана, на първо мѣсто между Англия, Германия, Америка, респ. Съединенитѣ Щати, Франция, Белгия и Япония въ далечния изтокъ. Борбата за колонии, за пазари, за източници на сурови материали, раздѣли, така да се каже, свѣта на две неравни, не само съперничащи, но и борящи се групи.

Капитализмътъ насърдчи индустрията и търговията. Той е система на фабричната индустрия и на свободната международна търговия. Държавитѣ се увлекоха въ индустриализирането си. Това увлечение особено бѣше подчертано въ ония страни, които иматъ явно благоприятни природни условия за индустриаленъ напредъкъ, главно горивни материали, вжглища, сурови материали, метали и преди всичко желѣзо, и които сж гжсто населени съ удобни сухоземни, рѣчни и морски съобщителни пжтища и сръдства. Съ най-бързо темпо се индустриализира Англия. Тя изпревари всички, не само на европейския континентъ, но и въ свѣта. Едни държави, обаче, се индустриализираха, а други оставаха при постаритѣ форми на производство, трети пъкъ останаха преимуществено земеделски страни.

Както е известно, класическата политическа икономия създаде въ теорията учението за така нареченото естествено и международно раздѣление на труда. Това значи, едни отъ държавитѣ да се отдадатъ преимуществено, ако не изключително, на ония производства и поминъци, за които тѣ иматъ най-благоприятни естествени условия: географски, геополитически, климатически и пр. Изхождаше се отъ истината, че благоприятнитѣ природни и климатически условия даватъ възможностъ на единъ народъ да засили и развие въ себе си ония стопански отрасли и поминъци, за които той е най-пригоденъ, има най-благоприятни условия, и, следователно, най-леко и най-сигурно осигурява своето икономическо сжществуване. Изхождаше се, съ една дума, отъ така наречения икономически принципъ: съ най-малко жертви да се достигне най-голѣмъ и сигурно полезенъ резултатъ. Така народното стопанство на една

държава ще бъде най-конкурентноспособно и най-рентабилно.

Тъзи разбирания легнаха въ основитѣ на стопанската система на голѣмитѣ, па и на малкитѣ държави въ Европа. Тѣ докараха именно до това раздвояване, за което стана дума, до раздвояването на свѣта на земеделски и индустриални страни. А стопанската политика, изразена въ така наречената търговска политика на държавата, тръгна изъ два противоположни и почти изключващи се единъ другъ пѣтища — политиката на свободната търговия и политиката на протекционизма.

Политиката на свободната търговия, известна още подъ английското име фрайтрейдерство, се препоръчваше и поддържаше отъ индустриалнитѣ страни. Политиката на протекционизмътъ пъкъ се препоръчваше и следваше отъ държавитѣ, които се стараеха да настигнатъ що отъ що вече индустриализиралитѣ се страни и да създадатъ своя индустрия, да защитятъ най-сетне и своето земеделско стопанство, предъ видъ на конкуренцията, която идеше отъ задокеанскитѣ страни.

Индустриално-капиталистическитѣ държави като Англия, Белгия и до голѣма степенъ Германия, се увлѣкоха и усвоиха и поддържаха политиката на свободната търговия. Политиката на свободната търговия е политика на свободния търговски обмѣнъ, противъ установяването на каквито и да е митнически граници, противъ каквито и да е мита, освенъ тия отъ фискаленъ характеръ, но особено се обяви тя противъ високитѣ мита. Тезата на индустриалнитѣ страни бѣше много проста и доста съблазнителна. Тѣ сж готови и не само сж готови, но и се стараеха да дадатъ евтини индустриални произведения, да не ги поскъпватъ чрезъ обременяването съ различни износни мита. Но за смѣтка на това тѣ искаха да разполагатъ съ евтини и изобилни сурови материали, като вълна, памукъ, метали, колониални произведения, зърнени храни, скотовѣдни продукти свободно внасяни и сжщо необременени съ никакви мита. Индустриалнитѣ страни дори бѣха готови да плащатъ по-високи цени за суровитѣ материали, тъй като тая възможность имъ даваше усъвършенствуваната техника, т. е. масовото производство и масовата търговия. Тѣхнитѣ усилия бѣха, така да организиратъ производството, и икономически, и технически,

щото да печелятъ наистина на единица продуктъ по-малко, но да печелятъ отъ постоянно нарастващия оборотъ и отъ намаляването на разноснитѣ по транспорта и на свободния вносъ. Намаляване на транспортнитѣ разноси бѣше възможно благодарение на голѣмитѣ усъвършенствувания на съобщителнитѣ срѣдства и, преди всичко, въ усъвършенствуванията на морския превозъ, на корабоплаването.

Тая политика бѣ много изгодна за интензивно индустриалнитѣ страни, най-напредъ за Англия и Белгия, които въ това отношение бѣха изпреварили много отъ континенталнитѣ държави. По-късно тази политика усвоена и отъ Германия и Холандия, която е повечето търговска страна. Тѣ бѣха именно поддръжници на така наречената свободна търговия, настоявайки за премахването на всѣкакви мита върху вноснитѣ стоки. Въ фантазията на нѣкои отъ последователитѣ на тѣзи разбирания се рисувахе и създаването на единъ обшоевропейски митнически съюзъ.

Трѣбва, обаче, веднага да кажемъ, че нито една страна не може да бъде само индустриална или само земеделска. Всѣка страна има правото не, длѣжна е, защото това го изискватъ нейнитѣ икономически интереси, да бъде свободна, независима и сигурна, а тия условия могатъ да се постигнатъ само при едно по възможность хармонично развитие на цѣлостния стопански животъ. Особено това се отнася за ония страни, останали малко назадъ, и сж преимуществено земеделски.

Още преди голѣмата война, но особено пъкъ следъ нея се наблюдаваше обратъ въ икономическата политика на много европейски държави. Индустриалнитѣ страни, следвайки принципа за хармоничността и тоталността на стопанския животъ, проявиха по-голѣми грижи за своето национално земеделіе; тѣ, така да се рече, започнаха да се реорганизируютъ, а земеделскитѣ страни засилиха темпото на своето индустриализиране. Въ това направление особено забележителна бѣше Русия, както императорска, така сжщо и болшевишка. Темпото и мощта на индустриализирането на Русия отговаряше на нейнитѣ богати природни условия, надземни и подземни богатства.

Индустриализирането на стопанския животъ е естествена фаза въ икономическото развитие. Странитѣ се

индустриализиратъ, за да гарантиратъ своето стопанско развитие, своята икономическа независимостъ, да оползотворятъ даденитѣ ѝ природни богатства и да дадатъ препитание на оная частъ отъ населението, която иначе, при липса на други възможности, трѣбва да емигрира.

Реакцията между крайноститѣ на свободната търговия и протекционизма не закѣснѣ да се прояви. Тѣкмо едностранчивото стопанско развитие на една или друга страна, спѣваше нейния прогресъ, и не осигурява свободното ѝ съществуване, а едностранчивото индустриално развитие, пѣкъ тласкаше странитѣ неминуемо къмъ завладяването на пазари, проникването ѝ въ чужди страни и особено въ задокеанскитѣ страни. Всичко това подготви условията за ония конфликти, на които сме свидетели днесъ и за разрешаването на които се прибѣгна до оржжието.

Съ нѣколко думи можемъ да характеризираме тия конфликти така: борба за пазари, борба за сурови материали, борба за земни пространства.

Реакцията, за която е дума, най-напредъ се появи въ самата Англия. Индустриална Англия трѣбваше да си осигури всички условия за поддържането и нормалното съществуване на нейната колосална индустрия, да си осигури източниците на суровитѣ материали, за да си осигури и нуждитѣ пазари.

Човѣкътъ, който прѣвъ поде тия идейни разбирания, бѣше Йосифъ Чембърлейнъ, основателъ на политическата династия Чембърлейнъ.

Англия, както е известно, най-напредъ усвои режима на свободната търговия, следъ дълга упорита политическа борба, борба водена отъ двама известни навремето си общественици, политици и икономисти — Каденъ и Бригзъ. На практика принципитѣ на свободната търговия бѣха приложени отъ прочутиятъ държавникъ Улиямъ Питъ, шефъ на либералната партия.

Идеитѣ на фрайтредеритѣ се заключаваха въ това — на английската индустрия да се осигуратъ евтини сурови материали, материали внасяни безъ мито, за да се поддържа една сравнително по-изгодна цена на работническитѣ надници; да се доставятъ безъ мито най-необходимитѣ за живота земеделски произведения. Затова митническитѣ граници на Англия трѣбва да бждатъ отворени и достъпни за ония, които внасятъ въ нея нужд-

нитѣ за английската промишленостъ суровини. Въ замѣна на това английската промишленостъ доставяше сравнително евтини индустриални произведения и настояваше, разбира се, и английскитѣ индустриални произведения да иматъ свободенъ достъпъ въ странитѣ, въ които се изнасяха, така както свободенъ достъпъ имаха внасянитѣ въ Англия сурови материали.

Англия се индустриализира. Тя съвсемъ пренебрѣгна свсето земедѣлие. Обширнитѣ земи на лордоветѣ, изобщо на поземленитѣ владетели, се обръщаха въ паркове или въ пасища, въ които се отглеждаха овчи стада, вълната на които бѣше потрѣбна за английската текстилна индустрия. Но тѣкмо индустриализирането на Англия, нейния стремежъ, не само да овладѣе, но и да се закрепости, на международния и особено на задокеанския пазаръ, я поставяха въ конфликтъ съ всички ония държави, които следваха нейния пѣтъ, преди всичко, съ Германия Франция, Америка и др. Тѣзи конфликти отъ день на день се засилваха, а конкуренцията, която английската промишленостъ срѣщаше на чуждестраннитѣ пазари, породиха у Чембърлейнъ идеята за създаването на така наречения английски стопански блокъ.

Чембърлейнъ започна своята политическа кариера като либералъ въ партията на прочутия Гладстонъ. Въ единъ отъ неговитѣ кабинети той бѣ министъръ на търговията. За Чембърлейнъ единъ отъ биографитѣ му казва: „Той бѣ единъ човѣкъ, който цѣли 30 години живѣ въ температура, въ бури и трѣска, но винаги бѣ хладенъ“. „Йосифъ Чембърлейнъ организира едно голѣмо предприятие, единъ голѣмъ градъ и една голѣма свѣтовна империя“. Той е индустриалецъ отъ Бирмингамъ. Създава една съ свѣтовно значение фабрика за бурми и пили. Чембърлейнъ е дѣлова и активна натура. Такъвъ е и той въ своитѣ предприятия, такъвъ бѣше той и въ политиката. Либералъ, но когато Гладстонъ се опита да въведе Хомъ-Рулъ (да даде автономията на Ирландия) Чембърлейнъ реагира, отдѣли се отъ либералната партия и създаде своя политическа група, подъ името „юнионисти“. Той остана до края на живота си водителъ на английския юнионизъмъ. И той бѣ привърженикъ на свободната търговия. Той е въобще човѣкъ свободолюбивъ, радикаленъ, демократъ, приятелъ на беднитѣ и никой не

можеше да предполага, че ще се хвърли отъ една крайностъ въ друга. И когато неговитѣ противници му намекваха за това, че той е изоставилъ идеитѣ на либерализма, идеитѣ на свободната търговия, за да прегърне тѣзи на протекционизма, той отговаряше: „Не азъ, а обстоятелствата се измѣниха.“

Английската колониална мощъ е застрашена не отъ вчера и днесъ. Въ тия предвиждания Чембърлейнъ искаше именно да създаде едно голѣмо, стопанско единство, между метрополията, колониитѣ и доминионитѣ. Негова идея бѣше да се признаятъ известни привилегии на безмитенъ вносъ или на вносъ, обложенъ съ леки фискални мита на всички ония произведения, които колониитѣ и доминионитѣ внасяха въ метрополията, а въ замѣна на това английскитѣ готови фабрики да иматъ сжщата привилегия, т. е. да иматъ безмитенъ вносъ или незначително обложени въ обширнитѣ английски владѣния. По този начинъ на взаимни отстъпки и привилегии действително ще се създаде този голѣмъ стопански блокъ, къмъ осъществяването на който англичанитѣ бѣха принудени да пристѣпятъ следъ първата голѣма война (1914—1918 г.). Тѣ се отказаха отъ традиционната политика на свободната търговия. Много внасяни отвънъ стоки и особено отъ Европа, бѣха облагани, не само съ чисто фискални мита, но дори и съ протекционистически — направи се това, което преди повече отъ 40 години проповѣдваше Чембърлейнъ.

Но тази реакция срещу либерализма, срещу доктрината на свободната търговия, си проби пѣтъ и намѣри приемъ и въ другитѣ европейски страни, преди всичко, и най-напредъ, въ Германия. И Германия се бѣше увлѣкла и се индустриализира сравнително бързо и въ много голѣмъ масщабъ. Въ кратко време Германия създаде една индустрия съ свѣтовно значение и се яви като свѣтовенъ конкурентъ. При това увлѣчение, другитѣ отрасли на народното стопанство, особено земедѣлието, бѣха нѣкакъ си поизоставени. Германскитѣ индустриалци искаха евтини суровини и евтини хранителни продукти за своитѣ работници, за да бжде нѣмската промишленостъ по-конкурентноспособна. Но крайното индустриализиране на Германия поставяше последната предъ много голѣми мжнотии. Тя започна да чувствува вече мжнотии,

преди всичко въ изхранването на собственото си население, мжнотии въ намирането на сурови материали, мжнотии въ разширението на своитѣ външни пазари, кждето срещаше конкуренцията на много по-рано настаналата се и закрепнала Англия. Препятствията, които тя срещаше внесоха раздвоение въ политическитѣ разбирания на Германия. Начело на едното бѣха индустриалцитѣ, заедно съ Кайзеръ Вилхелмъ II, създателтъ на германската военна флота и вдѣхновителтъ на германската колониална политика.

Повикътъ бѣше колонии за сурови материали, колонии за смѣстване на новитѣ прирѣсти отъ населението, колонии за пазари.

Резултатитѣ на тая политика се знаятъ. Най-сжществената причина за избухването на първата голѣма война сж именно икономическитѣ конфликти, между най-индустриализиранитѣ страни, ако не въ свѣта, то поне въ Европа.

Виждайки едностранчивото индустриално развитие на Германия и последицитѣ, които може да има то, по-вечето отъ хората на науката, въ лицето на Адолфъ Вагнеръ и на цѣла група икономисти, застана срещу тая политика. Въ предвиждане на опасноститѣ, до които може да дойде Германия при единъ свѣтовенъ конфликтъ се явиха подържници на протекционизма, протекционизмътъ, обаче, въ защита на германското национално земедѣлие.

Срещу тия разбирания се яви друга група учени, начело съ проф. Брентано отъ Мюнхенъ, които застанаха на старото становище, на принципитѣ на свободната търговия. Брентано е английски възпитаникъ. Той е живѣлъ и се е училъ въ Англия. Въ цѣлия си животъ и въ цѣлата си научна кариера той остана подъ влияние на класическата политическа икономия, подъ влиянието на английската духовна култура. Той смѣташе, че именно протекционизмътъ, защитата която би се дала на германското национално земедѣлие, ще отегчи икономическото положение на страната, че тъкмо протекционизмътъ може да я постави въ нежелателни конфликти, ако Германия бжде принудена да облага съ високи мита, не само земедѣлскитѣ продукти, но и всички сурови материали, предметъ на земедѣлието и внасяни отвънъ;

че това ще има за неминуема реакция облагането с високи мита на изнасяните в чуждите пазари германски индустриални произведения, а това ще намали и конкурентността на нѐмската промишленост.

Протекциониститѣ, въ лицето на Ад. Вагнеръ, имаха претенцията да предвиждатъ по-ясно събитията, които настѣпваха и които, въ сжщностъ, настѣпиха, нададоха тревогата, че Германия е съ своето крайно индустриализиране и съвършено пренебрѣгване на земеделското си стопанство, се поставя въ голѣма икономическа зависимостъ отвънъ, че при единъ конфликтъ тя ще бедствува и ще се изправи предъ опасността да не може дори да се изхрани. Затова тѣ настояваха не за ограничение на индустрията, но за една защита на националното земедѣлие, защита до такава степенъ, щото, то преодолѣ конкурентията отвънъ, особено отъ Америка, и Русия и балканскитѣ страни, да може да се замогне и развие до степенъ щото да обезпечи съ собствени произведения изхранването на германския народъ, както въ случай на единъ конфликтъ, тъй и въ нормално време.

Кой отъ тѣхъ имаше право, това показва първата война и блокадата, на която бѣ изложена Германия. Но германската общественостъ, германскитѣ учени, германскитѣ стопански деятели, политици, бѣха раздѣлени на два идейно враждуващи лагери. Започна се борба, която не можа да се изживѣе тъй като събитията, които последваха презъ 1914 г. туриха край на словесния споръ.

Тѣзи разбирания имаха своето отражение, може да се каже, почти въ цѣла Европа. Кжде по-ясно, кжде по-активно, кжде по-незабелязано, се водѣха спороветѣ, които другаде се оформиха въ лозунга: индустрия или земедѣлие. У насъ този споръ биде пренесенъ въ 1900-1901 г. Той бѣ доста актуеленъ въ известни икономически срѣди. Занаятчийското производство, следъ освобождението на България, се бързо рушеше и загиваше, а земеделското стопанство остана въ най-примитивнитѣ си форми, известни още презъ владичеството на турцитѣ. Западноевропейската конкуренция, чрезъ вноса отъ Австрия по Дунава, на насяше смъртенъ ударъ на нашето народно стопанство и главно на българския занаятъ. Разбира се, че и България не може да върви изъ по-други пѣтища, освенъ изъ онзи който следваха всички културни страни. У насъ въ-

просѣтъ не се слага да създадемъ едра индустрия по образеца на една Белгия, напр., или на една Швейцария даже. България нѣма да бжде индустриална страна по образеца на западноевропейскитѣ държави. Тя не може да се индустриализира до такава степенъ. Но сигурното стопанско и политическо сжществуване на нашата страна и на нашия народъ налагатъ и намъ да следваме една икономическа политика, на цѣлостно развитие на нашето народно стопанство.

Българското земеделско стопанство отъ 5 до 20 и 50 декари, при силно размножаване на нашия народъ, мжчно може да изхрани едно 5-членно семейство при сегашнитѣ условия на живота. Ето защо, естествена необходимостъ е и у насъ да се намѣрятъ и създадатъ и други поминѣци, индустрия, занаяти и търговия, въ които да намѣрятъ приложение на своя трудъ, да намѣрятъ препитание за себе си младитѣ и подрастващи генерации. Ние ще имаме индустрии и земедѣлие хармонично развити и въ зависимостъ едно отъ друго. Ние ще трѣбва да насърдчаваме и да създаваме ония индустрии, които благоприятно въздействуватъ върху нашето земедѣлие, които преработватъ земеделскитѣ продукти, придаватъ имъ по-голѣма ценностъ и, следователно, сж по-конкурентно способни, намиратъ по-сигуренъ достѣпъ на вътрешния, пѣкъ и на международния пазаръ.

Ние ще трѣбва да насърдчаваме ония индустрии, за които имаме естествени благоприятни условия, които сж свързани съ основнитѣ нужди на живота като текстилни, кожарски и пр., свързани съ неговата сигурностъ и съ отбраната, каквито сж, напр., нѣкои отъ военнитѣ индустрии. Никога, обаче, не бива да се увличаме въ крайности.

Ако сжществува у насъ конфликтъ между земедѣлието и индустрията, то този конфликтъ почива на съвсемъ други причини. Но въ заключение пакъ трѣбва да кажемъ, че въ свѣта се съзнава, че нито една държава не може да бжде изключително индустриална или изключително земеделска. Англия, обаче, е преимуществено индустриална страна. Около 80—85% отъ всичкитѣ ѝ необходими сурови и хранителни материали, тя внася отвънъ, но Англия е голѣма и разностранна колониална империя. Германия, Белгия и нѣкои други държави сж преимуществено индустриални, но и въ тѣхъ по-

врата към национално земеделие е вече на лице. Франция е страната, която икономически е най-хармонично развита съобразно онова, което отговаря на нейните природни условия. Русия пък е страната, която има всички благоприятни условия за едно хармонично развитие. Тя има всички условия да бъде еднакво земеделска и еднакво индустриална.

Но сега, за съжаление, фактите са други. Въпреки новите насоки, които се дават на стопанската политика във Европа, факта си остава факт, че европейският свят е разделен на две големи групи, на индустриални и на земеделски страни, че индустриалните са във борба за колонии, значението на които, при темпото на индустриалното развитие днес, е по-голямо, отколкото всеки друг път.

Интензивното индустриално развитие на Европа постави въпросите за разпределянето на суровите материали, за разпределянето на земните простори, въпроса за разпределянето на пазарите, въпроса за свободните пазари и за свободния достъп във света. Тия именно въпроси и домогванията на държавите до тяхното разрешение създаде конфликтите, които избухнаха във двесте големи войни 1914—1918 и 1939/40 г. Във тях се крият причините на тези упорити и кървопролитни войни. Лозунгът е „Борба за материали“.

Както се знае, Англия изпревари всички. Тя владее обширни земи и пространства, ценни колонии, тя е господарка и има монопола на най-главните и най-необходимите за човешкото съществуване материали, както и за поддържането на икономическия напредък. 45-милионна Англия владее 42 милиона квадратни километра, т. е. приблизително 1 кв. километър на жител. Човекът може да си представи наистина какви грамадни богатства владее тя.

Русия и Америка имат всички необходими условия вътрешни, грамадно население, Америка с 150—200 милиона, Русия също така с близо 200 милиона население, с големи подземни богатства, страни, които имат всички благоприятни условия, за да съществуват свободни и независими. Не е такова положението, обаче, на останалите във света. И днес се продължава войната и борбата за разпределянето на богатствата на света.

Борбата за сурови материали се отнася за около 30 вида, но най-популярни от тях са:

Вжглица, петрол, памук, вълна, желязо, мед, дървени материали и каучук.

От другите метали: волфрам, хром, манган, калай, цинк, никел и олово.

От хранителните продукти: зърнени храни, скотовъдни продукти, мазнини и кожи.

От колониалните произведения: чай, кафе, захар, какао, ориз и пр.

Кой владее тия материали и как те са разпределяни? 80—90% от известните количества във света се владят от Англия, Америка, Русия и Холандска Индия. Във света няма опасност от изчезването на повечето от тия материали, но това, което ги прави недостъпни, то е тяхното неправилно разпределяне. Така, напр., опасност от свършване на вжглицата няма. Светът е гарантиран за 7—8 хиляди години с запаси от вжглица. Най-богатите залежи, обаче, от тях са във Съединените щати с 5 хиляди милиарда тона, след това във Русия с хиляда милиарда тона, Германия с 300—400 милиарда тона. Италия, Испания и дори и Франция, са бедни откъм вжглица. Но борбата за вжглица не е вече така тежка, защото вжглицата не играят такава роля, каквато играеха по-рано.

Другият важен продукт, източник на двигателна сила, е петрола. Световните богатства на петрола са разпределяни така: 80% имат във Америка — Съединените щати; Венецуела и Мексико. Съединените щати; 10% от производството се пада на Русия, която има, обаче, неизчерпаеми източници, 15% се разпределя между другите страни във света — Ромъния, Холандска Индия и Индия. Но богати на петрол са още Индия, Иран и Ирак. Нямат петрол Германия, Италия, Франция и Япония. Едно население от 250—300 милиона души е лишено от този продукт на природата.

Петролното производство и петролната търговия са монопол на двете англоамерикански компании — Стандарт ойл компани и Роял дъч. 40 държави във света са клиенти на тия компании и зависят от тях.

Една от най-богатите страни във света с желязо е Русия. Във Куртската губерния има един зeleж от

15 милиарда тона желязо съ 33 до 50 процента съдържание на чист метал и 2 милиарда тона пръснати въ другитъ губернии.

Англия и Франция сж сжщо така богати на желязо. Германия бѣ бедна, но съ позучаване обратно на Елзасъ и Лотарингия, тя вече разполага достатъчно съ тоя материалъ.

Медта е монополъ 80% отъ цѣлото свѣтовно производство на Белгийско конго, Родезия и Канада.

Следъ въглищата единъ отъ най-необходимитъ материали, който намира най-широко приложение въ живота, това е дървото. То е необходимо, не само за строителни цели, но и за други цели, за добиването на изкуствена вълна и пр. Русия, Америка и колониитъ, иматъ грамадни горски пространства.

Единъ отъ суровитъ материали, отъ който се чувствува голѣма оскъдица, е вълната. Европа се нуждае годишно отъ около 800 милиона килограма вълна, а общото производство едва достига до 300—400 милиона килограма. Вълната е монополъ на държавитъ съ голѣмо овцевѣдство, на първо мѣсто, Австралия съ 110 милиона овци, Русия съ 84 милиона, Аржентина съ 54 милиона, Южна Африка съ 30 милиона и на последно мѣсто идва Нова Зеландия.

Памукътъ е монополъ на Америка. 60% отъ цѣлото производство се пада на нея. Английски Суданъ и Абисиния, сж сжщо така голѣми производителки на памукъ, но всичко това е подъ господстващото влияние на Англия и на Америка. Авганистанъ и Египетъ сж тоже производители на памукъ. Русия има всички благоприятни условия за добиването на памукъ. Въ Русия се обработватъ около 2.120 хектара съ памукъ, т. е. една площъ, равна на цѣлата обработваема площъ на България.

Единъ отъ най-важнитъ материали за днешната индустрия, за транспорта и особено за военното дѣло е каучука. 80% отъ каучука се добива въ Бразилия, въ английскитъ владения Цейлонъ и Борнео, и въ Холандска Индия. Годишната консумация на каучукъ и производството му е около 1 милионъ тона.

Кафе, чай, какао и мазнини сж материали добивани въ Южна Америка, въ Бразилия, Чили и Аржентина.

Боливия има 90% отъ производството на ка. я., единъ извънредно важенъ металъ въ всѣко отношение.

Всички тѣзи материали, както виждате, сж ако не подъ владението, то подъ господстващото влияние на Англия и следъ това на Америка. Англия е тѣхната господарка, но най-важното е, че Англия владѣе и пѣтищата къмъ тѣхъ и ги прави мжно достъпни въ такъвъ случай за всички ония, които се нуждаятъ отъ тѣхъ. Англия владѣе Гибралтаръ съ Малта, Кипъръ и Суецкия каналъ, Сингапуръ и Хонконгъ.

Една отъ причинитъ за войната е именно освобождаването на морскитъ пѣтища и улесняване достъпа и на другитъ държави къмъ тия богатства на земята.

Това неправилно разпредѣление и възпрепятстване достъпа къмъ международния пазаръ, къмъ източниците на тѣзи материали, ни обяснява причинитъ за войнитъ, на които ние бѣхме свидетели отъ 1914 год. до днесъ.

Войната отъ 1914—1918 год. е империалистическа война, война за ново разпредѣление на земнитъ богатства и на земнитъ простори, война за освобождаване на морскитъ пѣтища отъ изключителното господство на една държава.

Войната отъ 1914—1918 год. е предшествована отъ Балканската война въ 1912—1913 год. Балканската война има това историческо значение, че тя наруши тогавашното политическо равновесие, разбърка, така да се каже, Европа и ускори първата голѣма война на народитъ. Нѣкои разпалени глави у насъ, фантасти, съ предвзети убеждения, смѣтатъ, че войната отъ 1912—1913 г., която ние водихме въ съюзъ съ нашитъ съседи, за национално обединение, е война империалистическа, като чели България е стигнала въ своитъ възможности, напр., за създаването на една индустрия до тамъ, че да има нужда да прибѣгва до войни съ империалистиченъ или колониаленъ характеръ.

Войната на изтокъ има съвсемъ друго значение. Тя имаше за цель ликвидирането на едно наследство, останало отъ миналото, като всѣка отъ балканскитъ държави, а преди всичко, България получи ония земи, които естествено ѝ принадлежатъ, да се обедини национално, да фигури сжществуванието и напредъка си.

Не му е тукъ мѣстото да се спирамъ по-подробно върху значението и смисъла на тая война, която ние во-

дихме, но несполучливото разрешение на въпроситѣ, за които тя бѣ предприета, ни заставиха да вземемъ участие въ войната презъ 1914/18 год. на страната на ония, които се борятъ за единъ по-справедливъ и по-съвършенъ редъ.

Войната отъ 1939-1940 год. е, обаче, не само война въ чистия смисълъ на тая дума, но е и една свѣтовна национална революция. Тя е война за установяването на новъ общественъ строй, за ново справедливо разпредѣление на земнитѣ богатства и на земнитѣ простори. Тая война е за нова карта, за нова организация на свѣта или най-малко въ Европа въ социално, стопанско, политическо и географско отношение. И голѣмото значение на тая война наистина се заключава въ, че тя туря край на една обществена система, завършва една епоха. Днешната война туря край на капитализма. Днесъ не се воюва, както биха помислили нѣкои, за да се разпредѣлятъ на ново и то тъй както може, или както би се случило, на свѣтовнитѣ богатства, а се воюва за създаването на единъ новъ свѣтъ по-човѣченъ, още по-културенъ, да се организира Европа въ една нова системи, която да замѣсти, съ основание и съ изгледи за по-голѣмъ напредѣкъ и по-голѣмо човѣшко благоденствие, тая която господствуваше досега — капиталистическата система. Войната, съ една дума, е революция срещу капиталистическия строй съ всичкитѣ присѣщи нему форми, институции и разпредѣления на свѣтовнитѣ богатства и земи. Затова не сж и случайни групировкитѣ, които се очертаватъ и които воюватъ днесъ помежду си — групировкитѣ на стария редъ, групировкитѣ на капитализма, на странитѣ, които иматъ всичко и сж задоволени, които владѣятъ свѣта, групировката на Англия и Америки отъ една страна, съ болшевишка Русия, отъ друга, която се смѣта за законенъ наследникъ на капитализма, и групировката на държавитѣ отъ осѣта: Германия и Италия въ Европа, съ Япония въ Азия.

Днесъ войната се води между дветѣ системи — между капитализма и новата система, новиятъ строй, който трѣбва да дойде и който азъ нарекохъ единъ пѣтъ социалистически, отъ една страна и между социализма и комунизма въ лицето на Русия, отъ друга. Никога една война въ свѣтовната история не е имала по-

голѣмъ идеологиченъ характеръ, отколкото настоящата голѣма война.

Днешната голѣма свѣтовна война биде подготвена отъ посоченитѣ важни причини, тя биде и предшествувана отъ три революции — отъ болшевишката революция въ 1917 г. въ Русия, отъ фашистката революция презъ 1922 г. въ Италия и отъ германската национал-социалистическа революция въ 1933 г. м. януарий.

Капитализмътъ завърши своя процесъ на стопанско и историческо развитие. Нови обществени сили назрѣватъ и искатъ своето; тѣ се активизиратъ и искатъ да взематъ своя дѣлъ въ новото устройство на свѣта. Тѣзи нови обществени сили сж: пролетариятъ съ селянитѣ, интелигенцията, младитѣ поколения, женитѣ и, преди всичко, бойцитѣ отъ фронта.

V

Революция въ техниката и новитѣ пре- образования

Капитализмътъ създаде наистина много монополи и и имаше за резултатъ, така да се каже, едно неправилно и несправедливо разпредѣление на свѣтовнитѣ богатства. Борбата, която се поведе въ името на едно по-справедливо разпредѣление на тѣзи богатства, водена главно отъ Германия, биде загубена. Очакванитѣ резултати не се постигнаха. Напротивъ, установи се единъ редъ много по-несправедливъ, много по-негоденъ и спъващъ човѣшкиятъ прогресъ, прогреса на младитѣ и въздържащи се народи, отколкото стариятъ общественъ редъ. Очевидно бѣше, че рано или късно, ще избухне нова война. И тя не закъснѣ да дойде, тя дори започна по-рано отколкото можеше да се предполага. И въ този случай Германия взема инициативата. Мирнитѣ договори поставиха, не само нея, но и всички нейни съюзници, въ това число бѣше и България, въ невъзможни условия за съществуване. Не само голѣмитѣ тежести, които се наложиха въ разни форми на контрибуции, репарации и пр., но това обѣркване и разпокъсване, което става въ Европа, съ създаването на цѣла редица нови държави, съ установяването на цѣла редица митнически граници и създаването на неестествени граници на нѣкои отъ тия новосъздадени държави, всичко това разбърка европейския континентъ и отегчи още повече неговото съществуване. Ферментитѣ на единъ новъ въоръженъ конфликтъ кипѣха вече и, както казахъ, въ по-малко отъ 25 години, народитѣ прибѣгнаха наново до оржжието.

Германия загуби войната отъ 1914 — 1918 г. преди всичко и поради блокадата. Тя бѣ лишена отъ хранителни продукти и отъ суровитѣ материали, толкова необходими, не само за нейната военна индустрия, но въобще за индустрията на Германия. Германия трѣбваше да се приспособи къмъ новосъздаденитѣ условия отъ мирнитѣ

договори, тя се затвори въ себе си, създавайки прочутия режимъ на автаркията, — на самозадоволяването, — да се укрепи вътрешно икономически, да насърчи развитието на известни отрасли, които бѣха я поставили въ по-голяма външна стопанска независимостъ. Германия отправи своята техника въ усъвършенствуването на своята индустрия и въ добиването на ония материали, които ѝ сж необходими, но отъ които тя е лишена. Тия материали сж, преди всичко, петрола, вълната, каучука, и всичко онова, което е необходимо за една индустрия.

Животътъ следъ първата война се революционизира, темпото на живота се ускори и революционизира. Нови и радикални реорганизации въ всѣко отношение се наложиха. Тази организация не закъснѣ да се появи и днесъ цѣлиятъ стопански, общественъ, политически и духовенъ животъ е съвършено промѣненъ. Той се съществено различава, напр., отъ живота преди 40 години, пъкъ даже и отъ живота преди 20 години.

Това революционизиране на епохата е последица отъ напредъка на науката и техническитѣ изобретения отъ началото на XIX-вѣкъ до края на първитѣ нѣколко десетилѣтия на сжщото столѣтие. Много забележителни открития ставатъ презъ това време, които първоначално иматъ чисто наученъ интересъ, но на които нуждитѣ на живота придадоха и практическо значение. Въ първата половина на XIX-вѣкъ, въ периода между 1840—1841 г., значи преди 100 години станаха именно тия важни открития. Въ 1841 г. 28 годишниятъ химикъ Фридрихъ Кьолеръ доби органическа материя отъ неорганически вещества и положи съ това началото на синтетическата химия, а каква роля играе днесъ синтетическата химия, това всѣки знае. По изкуственъ начинъ се добиватъ, така да се каже, ония продукти, за които преди години никой не можеше и да помисли, че могатъ да бждатъ произведени химически. Въ 1841 г. Юстусъ фонъ Либихъ почти на сжщата възраст и съвременикъ на Вьолеръ, откри, че главнитѣ съставни части отъ храната на растенията се състоятъ отъ 4—5 елемента: азотъ, калий, калций, фосфоръ, освенъ вода, въздухъ и слънце. Тия соли, въ известна пропорция, служатъ за храна на растенията. Съ това Либихъ положи началото на агрикултурната химия. Като доказваше опитно, че ра-

стението, чрезъ засилване на храненето, може да увеличи производителността на земята като най-напредъ редовно ѝ се връщатъ ония хранителни части, които ѝ се отнематъ чрезъ вегетацията на културнитѣ растения, а плусъ това и растението може да бжде подхранено, за да се увеличи и неговата производителностъ.

Агрикултурната химия положи началото на интензивното земедѣлие, което ни даде възможностъ да увеличимъ, до голѣма степенъ, производителността на земята, увеличението продуктивността на единица площъ.

Въ сжщата 1841 г. католическиятъ монахъ Грегоръ Менделъ откри законитѣ на наследствеността и тури началото на науката за наследствеността и генетиката. Още преди Менделя английскиятъ ученъ Францискъ Далтонъ сложи основитѣ на така наречената расова теория, теорията за подобрене на расата, но тая теория доби практическо и сжщинско научно значение съ откритието на Менделя. Значението на учението за наследствеността намира приложение въ земедѣлието и животновѣдството като чрезъ изкуствения подборъ се запазватъ и усилятъ ценнитѣ качества на расата, а чрезъ кръстосването могатъ да се добиятъ и ценни раси и нови сортове растителни култури.

Въ сжщата 1841 г. лѣкарьтъ Робертъ Майеръ откри законитѣ на енергетиката като установи, че разнитѣ видове енергии се трансформиратъ въ една основна — топлинна енергия и сложи началото на съвременната механика.

Забележете, че всички тѣзи откриватели сж нѣмци,

Съ това, обаче, редицата на откритията, които упражняватъ благотворно влияние върху човѣшкия напредъкъ и движатъ научната мисълъ и обществения животъ, продължаватъ да революционизиратъ духоветѣ и животътъ, не се свършва. Презъ 1856 г. Луи Пастьоръ обоснова бактериологията и микробиологията. Той откри, че разнитѣ болести, както въ човѣка, така и въ животнитѣ се дължатъ на микроорганизми и намѣри срѣдствата за борба срещу тѣхъ. На тия микроорганизми се дължи едрата шарка, бѣса, туберкулозата, маларията и дифтерита, които покосяватъ съ хиляди, ако не е и съ милиони, човѣшки сжщества и спъватъ размножаването на човѣшкия родъ. Той откри и срѣдствата за борба съ разнитѣ болести. Масовитѣ жертви, които човѣчеството

даваше, намалѣха значително. Можемъ да кажемъ, че благодарение на тия открития, човѣшкиятъ животъ се продължи най-малко срѣдно съ 20 години. Така ще си обяснимъ, напр., защо при намалената раждаемостъ, човѣшкиятъ родъ се увеличава — увеличава се благодарение на намалената смъртностъ.

Робертъ Кохъ и Дреселъ, германски бактериолози, откриха сжщо причинителитѣ на нѣкои заразни болести, откриха и „германина“, срѣдството за борба срещу Сонната тропическа болестъ въ Африка, срещу тропическата малария, която опустошаваше този богатъ, но мжчно обитаемъ отъ бѣлата раса материкъ — Африка.

Африка е недѣлимо жизнено пространство на Европа.

Нѣмскиятъ химикъ Харисъ откри химическиятъ съставъ на каучука и неговата формула и даде възможностъ по този начинъ да се добива каучукъ по изкуственъ начинъ, химически, който — изкуственъ каучукъ — носи общопознатото име буна. Буна е единъ продуктъ, добиванъ отъ каменни вжглища, калций и смола. Съ това се подчертава още повече голѣмото значение на каменнитѣ вжглища. Каменнитѣ вжглища сж концентрирана слънчева енергия, жизнена енергия, концентрирана и запазена презъ хиляди и хиляди, а можеби и милиони години въ огромни количества. Каменнитѣ вжглища, ставатъ основенъ материалъ за добиването на маса продукти, изброяването на които би било дори мжчно.

Химицитѣ Бошъ и Фабръ, сжщо нѣмци, построиха първата фабрика за синтетиченъ каучукъ. Химицитѣ Бергиусъ и Фишеръ, пакъ нѣмци, намѣриха методи за хидрирането, за втечняването на каменнитѣ вжглища, т. е. за добиването на синтетиченъ бензинъ. Италианецътъ Ферути откри метода за добиването отъ млѣкото на синтетична вълна, известна подъ името ланиталъ, а нѣмскитѣ химици откриха методата за добиването отъ дърво на изкуствена коприна, изкуствена вълна и изкуственъ памукъ.

Ето какъ науката срази монополитѣ. И благодарение на това блокадата, на която англосаксонската група най-много разчиташе въ настоящата война, не е така ефикасна. Всички тѣзи открития дадоха възможностъ на Германия, чрезъ практическото имъ приложение и оползотворение, да се реорганизира икономически наново и въ сжщото

време да открие, че капитализмътъ не е задоволителенъ, че той, като система, не може да отговори на нуждитѣ на човѣчеството и, следователно, ако трѣбва да се води борба и да се поведе война, то тя не може да бжде поета въ името на това да се само доразграбятъ или доразпредѣлятъ богатствата на свѣта, но и да се наложи единъ новъ общественъ строй, нова обществена система, като въ нея всѣки, споредъ заслугитѣ си, споредъ участието си въ борбата, вземе своето мѣсто и получи онова, което му се пада, т. е. получи своето жизнено пространство.

Това преустройство на свѣта е наложително. Условиата за него вече сж подготвени отъ всичкитѣ данни и факти, които посочихме до тукъ. То е наложително още и по следнитѣ причини: нарастването на новитѣ икономически сили, за които капиталистическиятъ строй е стѣснителенъ и недостатъченъ. Той тамъ вече не открива никакви нови перспективи. Тия сили искатъ нови условия и възможности за проявления. Капитализмътъ се явява единъ видъ, вече остарѣлъ, а не бихме сгрѣшили, ако кажемъ, и бюрократизиранъ.

Ако трѣбва да пояснятъ тукъ мисълта си, азъ ще си послужа съ една аналогия, която дава за развитието на капитализма известниятъ нѣмски ученъ икономистъ Вернеръ Зомбардъ: капитализмътъ въ своето съществуване преживя три възрасти: юношество, възмжжалостъ, застаряване или старостъ. Въ юношеската си възраст той е пѣргавъ, предприемчивъ, безогледенъ, дори авантюристиченъ; той е експанзивенъ, той е империалистиченъ. Въ възмжжалата си възраст, подобно на възмжжалия човѣкъ, капитализмътъ е трезвъ, предпазливъ, положителенъ, разсждливъ. Въ старческата си възраст, той е немошенъ, консервативенъ, неподатливъ на нищо ново, слабъ, дири опора винаги въ държавата и я намира въ лицето на бюрокрацията, подава се на всички нейни прищевки, приспособява се къмъ условията, боязливъ и непредприемчивъ, съ една дума неподлежащъ на развитие и като такъвъ е прѣчка за всичко онова, което буйно и настойчиво дири просторъ и размахъ. Като всѣки старчески организъмъ, той ще умре. Обаче той ще умре и подъ ударитѣ на революцията. Както той се роди въ заритѣ на една революция и самъ се яви като революционно движение, тури началото на нова рево-

люционна епоха, на нова революционна система, така и новият обществен строй, социалистическият, се ражда във пожара на една революция, бушуваща във цял свят. И днешната революция е също така световна, или най-малкото европейска, както бѣ и капиталистическата революция. Революцията на капитализма е революция на парната машина, на парата, а революцията на социализма е революция на мотора съ вжтрешно горене, революция на използване етера и завладяването на въздушното пространство. Най-очевидно се отразяват тия революционни промѣни, както въ епохата на капитализма, така и въ епохата на социализма, въ промѣната на съобщенията.

Въ епохата на капитализма човѣчеството завладя пространството въ двѣ измѣрения — сушата и водата. Въ епохата на социализма човѣчеството ще завладѣе пространството въ три измѣрения — сушата, водата и въздуха. Темпото на съобщенията вече е съвсемъ различно. Докато една желѣзница пѣтува съ една скоростъ отъ 70—80 клм. въ часъ, единъ параходъ пѣтува съ скоростъ отъ 25 до 30 мили въ часъ, автомобилътъ пѣтува съ 100—150 клм. въ часъ, аеропланътъ хвърчи съ 600—700, а дори и съ 1000 клм. на часъ. Човѣкъ не може да си представи тая шеметна бързина и какъ това ще се отрази въ бъдещето на живота. Ние още нѣмаме ясна представа за преобразованията, които ще направятъ тия изобретения, които въ минутката турятъ човѣчеството въ общение съ това, което става въ свѣта и които сж не само голѣма придобивка на човѣшкитѣ знания, но и стимулъ за напредѣкъ, крайнитѣ резултати на който ние сега едва долавяме.

Новитѣ преобразования, които ставатъ, сж резултатъ и на размѣстването на социалнитѣ пластове въ обществото. Войнитѣ правятъ голѣми опустошения и поражения, но следъ това следва голѣмъ подъемъ. Следъ всѣка голѣма война има голѣми стопански, социални сътресения, последица отъ дълбоки стопански и обществени кризи. Да припомнимъ, напр., Наполеоновитѣ войни, които окончателно затвърдиха капиталистическия строй. Следъ войната отъ 1914—18 г. всички участници въ тия войни, и въ Америка и въ Европа, както и въ всички, които бѣха прѣко или косвено засѣгнати отъ нея, изживяваха

голѣми стопански сътресения, проявени най-напредъ въ грамадна безработица, въ упадѣкъ на производството и търговията. Причинитѣ за всичко това сж много ясни — войната прекъсва нормалния ходъ, но стопанския животъ трѣбваше да се приспособи и нагоди къмъ времето, условията и нуждитѣ на самата война. Индустрията, земедѣлието, търговията, транспорта — всичко това, е отправено въ служба на войната; народното стопанство добива воененъ характеръ. То дори носи името военно стопанство, и разбира се, сжществено се отличава отъ стопанството въ мирно време. Много материали и продукти се изчерпватъ; маса човѣшки сили сж отнети отъ икономическия животъ, маса човѣшки сили сж похабени и унищожени по бойнитѣ полета. Много предприятия се нагаждатъ изключително къмъ нуждитѣ на войната и следъ войната тѣ продължаватъ да бждатъ такива.

Следъ войната кризитѣ и последиците отъ войната сж още по-чувствителни и още по-мжчно поносими, отколкото бедствието, което се понася въ време на самата война. Преходътъ отъ приспособяването и нагаждането отъ военното къмъ мирновременното стопанство, къмъ мирновременнитѣ условия на живота, е мжчителенъ и критиченъ. Той носи много рискове. Но стопанскиятъ животъ никога не се връща въ старитѣ си форми, въ старото си положение поради социалнитѣ размѣствания, които ставатъ — много богати обедняватъ, но сжщо така и беднитѣ не забогатяватъ. Животътъ е промѣненъ и като не може да се върне назадъ, той налага да се подирятъ нови форми, да се създадатъ нови условия, да се преустрои за до може да отговори по-добре на нуждитѣ на човѣка.

Капитализмътъ не е въ състояние да отговори на тѣзи нужди. Той завършва своето земно сжществуване. Доброволно или насила — това е безразлично — той ще бжде принуденъ да слѣзе отъ сцената на живота, защото не отговаря нито на нуждитѣ, нито на интереситѣ на новитѣ обществени сили, на тия, които се възраждатъ. Тѣ ще го смѣнатъ.

Дветѣ войни отъ 1914—1918 и 1939—1940 г. нанесоха последния смъртоносенъ ударъ на капиталистическата обществена система. Капитализмътъ поведе борба,

за да продължи своето съществуване, да запази извоюваното си място, или, както казваме, извоюваните си позиции. Но новото е по-силно, то надделява и налага ликвидация на този обществен строй, за който ние въ заключение можем да кажемъ все пакъ, че е една велика епоха въ историята на човечеството. Тя създаде много ценности, които тепърва ще има да се ценятъ и разбиратъ. Но тя имаше и своите недъзи и недостатъци, поради които трѣбва да отстъпи и трѣбва да отстъпи подъ натиска, преди всичко, на новото.

Капитализмътъ слиза отъ сцената, той ще бѣде измѣстенъ. Какъвъ строй, каква система ще го замѣсти? Новото е въ процесъ на образуване. То се ражда въ страшни и кървави родилни мъки, придружено съ много голѣми страдания. Но то ще се роди.

Кое е това ново, кой е този новъ общественъ строй, който възбужда толкова надежди у човечеството и въ името на който огромни човѣшки маси сж кръстосали днесъ мечоветъ си. Е ли това марксовиятъ социализмъ — комунизмътъ, както той по-популярно е известенъ? Не. Новото което иде, това е социализмътъ, социализмътъ, така както азъ го разбирамъ и както ще имамъ случай да се поясня по-нататъкъ. Последна дума въ изграждането и създаването на новия строй ще иматъ ония, които днесъ сж по бойните полета, които сж на фронта и които ще искатъ миръ, ще поискатъ по-траенъ миръ, преживѣли сами ужаситъ на една революция и на една кървава война. Тѣ ще искатъ повече социална правда, ще искатъ да ликвидиратъ съ всички ненуждни остатъци и предразсѣдъци на миналото.

Новиятъ общественъ строй можеби ще бѣде рожба отъ оплодяването на голѣмитъ идейни движения, които днесъ мѣрятъ силитъ си, които по много работи си приличатъ, но които и съществено се различаватъ. Тоя въпросъ ще го разрешатъ наистина бойцитъ отъ фронта. А не сж ли това най-младитъ поколения? Победенитъ ще искатъ смѣтка за пораженията. Тѣ ще видятъ недостатѣцитъ на строя и ще искатъ да ги премахнатъ или да ги поправятъ. Победителитъ, чиято ще бѣде славата на победитъ и ще иматъ правото да наложатъ единъ по-съвършенъ строй, по-дълготраенъ миръ. И еднитъ, и другитъ сж революционни сили. Те-

първа идватъ революционните стихии на рушението и на творчеството. Единъ революционенъ духъ се шири и завладява свѣта. Този революционенъ духъ, носенъ отъ цѣли народи, а не само отъ класи, ще даде отпечатъкъ и ще очертае основитъ на новия общественъ строй — социалистическия.

VI

Новитъ стопански и социални системи.

I

Цѣло столѣтие вече капитализмътъ е подъ непрестаннитъ удари на едно голѣмо идейно социално движение, подъ ударитъ на социализма. Идеитъ на социализма или на социалистическата обществена мисль сж толкова стари, колкото и капитализма. Като обществено социално движение социализмътъ се ражда наредъ и едновременно съ капитализма.

Идеитъ на френската революция не се осществиха, така както предполагаха и мечтаеха нейнитъ представители. Новиятъ общественъ строй, капиталистическиятъ, не оправда тѣхнитъ надежди и тѣхнитъ разбирания за свобода, за равенство и за братства. Очакваното благоденствие не настъпи, напротивъ въ много отношения беднотията се ширеше и задълбочаваше. Капитализмътъ унищожаваше всички срѣдновѣковни стари форми. Той, напримѣръ, унищожиха занаятътъ, но пролетаризира голѣми човѣшки маси, които бедствуваха. Известни сж, напримѣръ, борбитъ на английското работничество срещу фабриката и машината. Корпорациитъ, наистина, бѣха премахнати, но привилегиитъ не изчезнаха. Привилегиитъ, които бѣха толкова характерни за срѣдновѣковието не изчезнаха. Вмѣсто привилегиитъ на феодалитъ и на църквата, засили се надмощието на капитала и на капиталиста. Селянитъ, действително, бѣха освободени отъ крепосничеството, но селянинътъ не получи достатъчно земя, за да гарантира своето сжществуване и и свобода. Занаятчийскитъ корпорации бѣха унищожени, занаятчийското производство бѣше изоставено, обаче, занаятчийскиятъ работникъ, който имаше всичкитъ изгледи да стане единъ день самостоятеленъ майсторъ, въ системата на капитализма той тия изгледи вече нѣмаше. Работничеството и въ занаята, и въ всички отрасли на сто-

панския живот се пролетаризираше. Работници и селяни, изобщо икономически слабитъ, бѣха изложени на ново онеправдаване и експлоатация. Всичко това, разбира се създаваше недоволства, неправди и пораждаше борби, политически и обществени. Недоволнитъ и разочарованитъ критикуваха и не само не одобряваха новия редъ, но вече проповѣдваха и поведоха борба за създаването на още по-новъ, още по-справедливъ общественъ строй. Тия нови ратници на най-новата обществена система бѣха социалиститъ-утописти. Това бѣха хора благородни, но посъчето мечтатели и романтици. И затова получиха прозвището утописти.

Обществениятъ строй, който тѣ препоръчваха бѣше утопиченъ, невъзможенъ, макаръ и толкова съблазнителенъ. Тѣ препоръчваха единъ общественъ строй, наистина, свършенъ, по-добъръ, но който и до днесъ си остана само мечта, единъ далеченъ идеалъ. Повечето отъ представителитъ на утопичния социализмъ бѣха образовани хора, хора съ солидно философско образование, подъ влиянието на английскитъ философи-моралисти като Бентамъ, и на французкитъ просвѣтители.

Утопическиятъ социализмъ е французки и английски продуктъ. Той, обаче, има своитъ исторически предшественици. Напримѣръ, още въ Платона, нѣкои искатъ да видятъ и намѣрятъ първопроектитъ на социалистическия общественъ строй. А въ XVI вѣкъ англичанинътъ Томасъ Морусъ написа забележителната книга „Утопия“, която, безспорно, упражни влияние върху въображението и разбиранията на социалиститъ-утописти отъ по-ново време.

Наредъ съ социализма, обаче, и едновременно съ него се ражда и анархизма; той е още по-краенъ отъ утопическия социализмъ, защото иска още по-пълна и още по-голѣма свобода, която, ако се осъществеше, бихме достигнали до анархия. Оттамъ е получилъ и името си анархистиченъ социализмъ.

Социализмътъ има нѣколко разклонения, резултатъ отъ неговото историческо развитие. На първо мѣсто стои марксихескиятъ социализмъ, една разновидност на който е рускиятъ комунизмъ. Най-новото разклонение на социализма е нѣмскиятъ националъ-социализмъ.

Марксихескиятъ социализмъ е родоначалникъ на дветъ идейни движения, на нѣкогашнитъ социалдемократически партии въ Европа и на рускиятъ комунизмъ.

Социализмътъ, и като доктрина и като практика, както казахъ, се роди въ Франция и въ Англия. Подъ влиянието на французкитъ и английски социалисти — утописти попаднаха всички, въ това число и първосъздателътъ на така наречениятъ наученъ социализмъ, Карлъ Марксъ. Марксихескиятъ социализмъ, обаче, не можѣ да завладѣе цѣла Европа. Подъ преодоляващото или изключително марксихеско влияние останаха социалдемократическитъ партии въ Германия, Австрия, Русия и балканскитъ държави. Въ Франция, французката социалдемократична партия е по-самобитна, тя носи въ себе си традициитъ на революцията и повечето идейнитъ разбирания на французкитъ социалисти-утописти.

Английскиятъ социализмъ и английското работническо движение остана най-чуждо на марксихеското влияние. Марксизмътъ на практика, точно по догмитъ можѣ да се осъществи въ свѣта само въ Русия. Трѣбва да признаемъ, че той до скоро бѣше безъ конкуренция и представляваше цѣлостна социалдемократическа доктрина издържана, затова, разбира се, имаше и голѣми успѣхи.

Карлъ Марксъ е роденъ презъ 1818 г. въ Триръ. Синъ на адвокатъ и на покръстило се еврейско семейство. Той се е училъ право и после философия изъ германскитъ университети. Още на времето си е попадналъ подъ философското влияние на Хегеля, а по-късно и на известния философъ Фюербахъ, единъ отъ основателитъ на научния материализмъ. Въ 1843 г. Марксъ отива въ Франция, въ Парижъ и влиза въ идейно съприкосновение и попада подъ влияние на френската революция, както и подъ идейното въздействие на нейнитъ представители. Тукъ той се запознава съ учението на Сенъ Симонъ и неговата школа; съ Луи Бланкъ, както и съ цѣла плеада други представители на идейното движение по това време. Той се запознава и съ Прудонъ и колкото самъ да отрича влиянието на Прудона, основателятъ на така наречения анархизмъ, той е и подъ негово влияние. Прудонъ е печатарски работникъ, извънредно даровитъ младежъ, който на

22-годишна възраст въ 1840 год. написва своята забележителна книга „Що е собственост“, която книга е била наградена от Безансонската академия на науките. Това е най-блѣстящата критика на института на частната собственост и на несправедливостите, които крие въ себе си капиталистическата стопанска система. Прудонъ е автора на максимата, че частната собственост е кражба, която максима цѣли столѣтие обикаля свѣта и опустошава душите на бедстващите маси. Прудонъ не намира за достатъчна и подходяща обществена система и социализма. Той е по-краенъ. Той вижда спасението на човѣчеството не и въ комунизма, а въ анархизма, въ абсолютната свобода, въ свободата на личността и то въ безграничната свобода.

Въ Парижъ, и Франция, Марксъ изучава историята на французката революция. Той изучава Гизо и Тиери, изучава борбата на съсловията и конструира своята теория за класовите борби, която теория лежи въ основата на неговото социално-философско възрение. Борби между съсловията, борби между представителите на аристокрацията, на феодалите и на църквата, занаятчийците и третото съсловие, буржуазията, въ тия борби той вижда борбите на обществените класи. Все тукъ въ Парижъ, Марксъ наблюдава и изучава режима на конвента, който не е нищо друго освенъ представител на парламента, нему прави особено впечатление правото, което той — парламентъоръ — има съ всички средства и сили да брани републиканския строй. Тукъ той попада на идеята за диктатурата на пролетарията.

Водимъ отъ своите разбирания за историческите събития и черпейки поука отъ философията на Хегелъ, отъ така наречения диалектическия принципъ, Марксъ счита, че капиталистическия строй неминуемо ще загине, защото всѣко същество, което се ражда, носи въ себе си и собствената си смъртъ. Капиталистическия строй ще бжде и трѣбва да бжде, смѣта той, замѣстенъ отъ комунистическия.

Въ 1848 г. Марксъ, заедно съ Енгелсъ, неговъ неизмененъ другаръ и съпътникъ въ цѣлия му животъ, попада въ Белгия — въ Брюкселъ. Тукъ, по поръчка на една тайна работническа организация, на която сж членове и двамата, Марксъ и Енгелсъ написватъ прочу-

тиятъ „Комунистически манифестъ“, който по-късно става интернационална програма на социализма. Основните идеи формулирани въ „Манифеста“ лягатъ въ основите на цѣлото международно работническо социалистическо движение и повече отъ половинъ столѣтие „Комунистическия манифестъ“, така да се каже, конституцията или евангелието на международния социализъмъ, господствува. Споредъ „Комунистическия манифестъ“ капитализмътъ трѣбва да бжде и ще бжде съборенъ отъ организираната сила на международния пролетариятъ. Той ще бжде съборенъ отъ общата социална революция, ако не за свѣта, то поне най-малкото за капиталистическа Европа. Логически неминуемо социализмътъ ще бжде естествениятъ наследникъ на капитализма.

Въ 1852 г. Марксъ се преселва въ Лондонъ и остава тамъ до края на живота си. Въ Лондонъ Марксъ е подъ влиянието на представителите на класическата политическа икономия.

Политическата икономия, като наука, е рожба сжщо на капитализма. Тя е създадена отъ така наречените класици икономисти, най-видни представители на които сж Адамъ Смитъ, Давидъ Рикардо, Джонъ Стюартъ Милъ, Станлей Джеонсъ, Джемсъ Стюартъ, Малтусъ и др.

Марксъ изучава въ Англия капитализма, неговото развитие, пораженията и победите, които той нанася на старата система.

Класическата политическа икономия формулира основните начала и основните закони на стопанския животъ. Капитализмътъ слагаше нѣкои проблеми не само за изучаване, но и за разрешение. Класическата политическа икономия изхождаше отъ началото, че трудътъ е първиченъ, че той е изворъ на всички богатства, на всички блага, източникъ на човѣшкото благосъстояние, че капиталътъ е средство, което увеличава производителността на човѣшкия трудъ, че цѣлата стопанска система почива на едно естествено раздѣление на труда, което добива международенъ характеръ, че стопанските отношения се регулиратъ стихийно отъ свободните сили и закони, най-важниятъ отъ които е законътъ за търсенето и предлагането, т. е. законътъ за свободната конкуренция, законътъ, подъ режимътъ на който се образуватъ цените на стоките.

Въ Англия Марксъ написа най-важнитѣ си съчинения „Критика на политическата икономия“, издадено за първи път въ 1889 г., и още по-забележителното си съчинение „Капиталъ“, излъзло въ 1868 г. Въ тѣхъ той излага основитѣ на така наречения наученъ социализъмъ.

Споредъ Марксъ капиталътъ не е средство за подържане и увеличаване производителността, а инструментъ за използване или за експлоатация на труда. Споредъ него ценности създава само човѣшкиятъ трудъ. И печалбата, като цѣнностъ, е създаване на работника. По силата на правото на частно собственото върху капитала и ползвайки се отъ фактическото положение на работника, че той нѣма никакви средства за съществуване и, следователно, по необходимостъ се подчинява на условията, които му предлага предприемачътъ-капиталистъ за използване на неговия трудъ, печалбитѣ отъ капитала, споредъ Марксъ, сж една нова ценностъ, създадена отъ работника, за която капиталистътъ предприемачъ не плаща нищо. Работникътъ наистина получава своята надница, но той въ сравнително по-кратко време я изработва, а онова, което капиталистътъ не му доплаща презъ цѣлото ползуване на труда му, е една нова ценностъ, прибавъчна, която той на пазаря осребрява въ формата на печалба. Печалбата, следователно, е незаплатенъ трудъ, ограбенъ така да се каже, трудъ, а отъ тукъ капиталътъ не е нищо друго освенъ единъ инструментъ за експлоатация на беднитѣ и трудящитѣ се.

Капиталистическата стопанска система се характеризира и съ това, че обществото е раздѣлено на две голѣми противоположни класи — на едната страна е буржоазията, а на другата страна огромната маса на пролетарията, а по срѣдата незначителнитѣ по-голѣми или помалки групи отъ селяни и дребни съществуваия, които единъ видъ съпътствуватъ ту едната, ту другата страна.

Капиталътъ прониква въ всички отрасли на икономическия животъ, поваля онова, което е неконкурентно-способно или отживяло времето си пролетаризира голѣми човѣшки маси.

Съвременниятъ пролетариятъ, като обществена и стопанска сила, е рожба на капитализма. По-конкурентно-способнитѣ предприятия и предприемачи се затвърдяватъ и измѣстватъ не само своитѣ съперници, но и всички

ония предприятия, които не могатъ да се приспособятъ и да се закрепятъ въ икономическия животъ. Отъ развитието на този постояненъ процесъ въ живота се създава една грамадна армия отъ безработни работници, която Марксъ самъ нарече „резервна промишлена армия.“ Тази резервна промишлена армия играе, споредъ него, извънредно голѣма обществена и икономическа роль. Тя възпрепятствува всѣкакви социални реформи и осуetyа всѣкакви опити за подобрене положението на работническото. Съ това той искаше да докаже, че нѣма другъ начинъ за подобрене на материалното положение на работническото освенъ чрезъ събарянето и унищожаването на капиталистическия общественъ строй. Всѣки опитъ въ това направление се осуetyава отъ въздействието на резервната промишлена армия. Резервната промишлена армия, е постоянно и трайно явление, присъщо на капиталистическата система, тя упражнява преди всичко своето въздействие върху материалното положение на работника. Известно е, че Давидъ Рикардо формулира така наречения желѣзенъ законъ за работническата заплата, който впоследствие биде възприетъ и отъ организатора на работническото движение въ Германия — Фердинандъ Ласалъ. Споредъ Рикардо, работническата заплата се черпи отъ една определена частъ отъ оборотния капиталъ. Тази частъ представлява единъ видъ фондъ и тя не може произволно и безпредѣлно да бжде увеличавана, защото, ако наистина се подобрятъ работническитѣ надници, подобри се материалното състояние на работника, понеже работническата класа се плоди и размножава по-бързо, тя сама единъ видъ става причина за влошаване на собственото си материално положение, тъй като новитѣ поколения — работници нѣма да могатъ да намѣрятъ достатъчно приложение на труда си въ промишлеността. Тая резервна промишлена армия упражнява своето влияние и въ друго отношение. Ако работническитѣ заплати се подобрятъ, безработнитѣ предлагатъ своя трудъ на по-ниска цена. Въ срѣдата на самитѣ работници: работящи и безработни се конкуриратъ, като безработнитѣ подбиватъ надницитѣ.

Доктрината за резервната промишлена армия е една отъ главнитѣ, принципни учения на теоритическия марксизъмъ. Нейното съществено значение се заключава въ това, че резервната промишлена армия опорочава значението

на социалните реформи и прави илюзорни опити за подобрене на материалното и обществено положение на работническата класа.

Социалистите-марксиста са привърженици на така наречената непримирима класова борба, смътайки че никакви социални реформи не са в състояние да променят и подобряват материалното и обществено положение на работническото. Напротив, те се обявиха против идеята за социални реформи, защото това убивало и притъпявало чувствата на класовата умраза, отвлича и отклонява работническото от неговите по-существени и пръки задачи.

Според Маркс капиталистическата стопанска система е анархистична система, една система на безредие, тъй като спонтанните и свободни сили, силите на необузданата свободна конкуренция уреждат всички отношения в тази система, в която кризисите са периодическо явление и са резултат от неправилното отправление на капитала. Капиталистът се води само от своите егоистични частни интереси, неговата алчност за печалба го прави безогледен в конкуренцията и той не държи сметка къде и как да оползотвори своя капитал.

Ето елементарните основи, в няколко думи само, на така наречения марксистически социализъм. Според Маркс, както казах, социалистическият обществен строй е неизбежен. Пролетарият е огромната маса от народа, той се организира и ще се организира политически и обществено, ще се организира повсеместно и във всички страни и чрез социалната революция ще се наложи, ще вземе властта неминуемо, за да реформира обществения строй, т. е. да наложи новата социалистическа система.

Маркс очакваше социалната революция срещу капитализма във Англия. Англия, обаче, си остана и до днес днешен най-капиталистическата, и не само най-капиталистическата, но и най-консервативната страна в Европа, неподатлива на влиянието на социалистическите движения. Английското работническо движение, т. е., английското работничество е организирано в известните организации на Тредюнионите. То, обаче, не е социалистическо, не е марксистическо, то е реформаторско движение, то иска чрез социалните реформи, чрез влияние и въздействие върху политическата

власт, чрез политическите партии да извоюва материални и обществени придобивки за работническото. И трябва да признаем, че в тези свои домогвания и борби Тредюнионите успяха. Двете партии във Англия — либералите и консерваторите, на които не бяха безразлични симпатиите и разположението на Тредюнионите, правеха отстъпки на работническото и поради това във Англия имаме най-рано и най-добро социално законодателство. След ония мизерии, на които беше изложено работническото в първите дни на настъпването на капитализма, английският работник успяваше постепенно и постоянно да подобрява, чрез реформи и чрез предявяване на искания, своето обществено и стопанско положение.

Във Англия нямаше социалистическа партия. Зачатки на такава, разбира се, съществуваша, но тя не играеше никаква роля и нямаше значение. Във Англия, обаче, имаше работническа партия. Нейното силно нарастване дойде след големата световна война, когато тя стана, наистина голяма политическа сила и взема участие в управлението и упражняваше действително голямо влияние върху икономическия и политически живот на страната. Но тази партия не беше доктринерна и не попадна под марксистическо влияние. Един от нейните шефове, напр., беше министър-председателят Рамсей Макдоналд, който беше по професия учител и често обществото го виждаше на пасторския амвон.

* * *

Марксизмът като социалистическа доктрина, е радикален. Той не е творчески, а е революционно рушителен, краен. Сам Маркс беше една енергична и експанзивна натура. Неговият радикализъм, разбира се, се заключаваше в това, че целият капиталистически строй, с всичките му особености и принадлежности, трябва да бъде унищожен. Макар че той смъташе, какво капитализмът е един исторически продукт и като всеки такъв, рано или късно, ще загине и, един вид, социализмът ще се яви като логически резултат в процеса на неговото развитие, като естествен наследник на капитализма, все пак Маркс и марксистите проповядваха организиране на пролетарията за борба срещу капитализма, за неговото премахване и,

дори унищожение, за замѣстването на капитализма съ единъ новъ общественъ строй, социалистическия, така както марксизмътъ и Марксъ го разбираха. Затова усилията на марксизма бѣха насочени, преди всичко, срещу държавата. Държавата се обяви за буржоазна институция. Институтътъ на частната собственост, на наследственото право, на раздѣлението на труда, върху които почива съвременното общество и стопанство, се обявиха сжщо така за основни буржоазни институции, които трѣбваше да последватъ сждбата на държавата и заедно съ нея трѣбваше да бждатъ, или измѣстени, или унищожени, а наредъ съ тѣхъ трѣбваше да бждатъ унищожени и присжщитѣ на съвременния общественъ строй основи: семейството, църквата и армията. Трѣбваше да бждатъ унищожени и класитѣ и да се създаде едно безкласово общество, едно общество на пълно равенство.

Не можемъ да не направимъ нѣколко критични бележки върху основитѣ на марксизма. Преди всичко капиталътъ, както казахъ, не е единъ инструментъ само за експлоатация. Едва ли е сжществувалъ и ще сжществува нѣкога общественъ строй безъ капиталъ. Въпросътъ не се касае до правото на сжществувание на капитала, а се отнася до целитѣ, които се поставятъ за постигане чрезъ него и до начинътъ на неговото използване. Азъ имахъ случай и по-рано да отбележа, че печалбата не е продуктъ на работника само, че тя е общественъ продуктъ, резултатъ отъ сътрудничеството на тритѣ елемента, на представителитѣ на тия три елемента: трудъ, капиталъ и общество. Нѣма нищо по-обидно за работника отъ това, да се смѣта, както твърдятъ марксиститѣ, че работническия трудъ е стока, която се подчинява на всички закони, които регулиратъ икономическия животъ, и преди всичко, на закона за търсенето и предлагането. Работническия трудъ като енергия е недѣлимъ отъ работника. Работникътъ не е вещь и стока, а е равноправенъ и равноцененъ гражданинъ на едно общество, членъ на единъ строй. Резервната промишлена армия е измислено и изкуствено създание. Не може да се отрича, наистина, че често пжти националното стопанство изживява кризи, резултатъ, било на свръхпроизводството, било на недостатъчно производство, че значителни маси отъ работническото не всѣкога могатъ да на-

мѣрятъ достатъчна и задоволителна работа. Така, напр. следъ голѣмата война, поради пораженията, които направи войната, цѣлиятъ свѣтъ. — Европа и Америка, изнемогваше отъ една страшна и грамадна безработица и повече отъ 20—25 милиона човѣка бедствуваха и не можеха да намѣрятъ приложение на своя трудъ. Това представляваше действительно голѣма опасностъ за спокойствието на свѣта. Това бѣ въ изключителното време, но и въ по-нормални времена има по-голѣми или по-малки групи безработни работници. Поради стопанскитѣ кризи, които спохождатъ отъ време на време икономическия животъ и които сж присжщи на капиталистическата система, свѣтътъ се изправя предъ затруднения.

Капитализмътъ прави поражения. Въ конкуретната борба той събаря много предприятия и пролетаризира значителни човѣшки маси, много работници оставатъ понѣкога безъ работа. Но както е известно, капитализмътъ и капиталистическитѣ предприятия се развиватъ по две направления — хоризонтално и вертикално. Въ вертикалното проникване капиталистътъ очиства всичко, което е неконкурентоспособно или което попада подъ ударитѣ на по-конкурентнитѣ предприятия. Но когато този процесъ е завършенъ капиталистическото предприятие започва да се развива хоризонтално, т. е. да се разширява, да завладява нови области, да се създаватъ нови предприятия, въ които постепенно и съ течение на времето се поглъща всичко онова, което нѣкога е останало безъ препитание и безъ занятие.

Що се касае до така наречениятъ концентрационенъ процесъ, концентриране на богатствата, на капиталитѣ, въ все по-малко и по-малко ржце и до последицитѣ отъ раздвояването на обществото и задълбочаване на общественитѣ борби, то и тукъ Марксъ не е съвсемъ правъ. Преди всичко концентрационния процесъ, дори въ самата индустрия, не е така абсолютенъ, както го смѣта марксизмътъ. Действително, създаватъ се голѣми предприятия съ голѣми капитали, съ голѣмъ обсъгъ на действия, но наредъ съ едритѣ фабрични и търговски предприятия, се раждатъ, живѣятъ и успѣшно сжществуватъ и така нареченитѣ дребни и срѣдни предприятия. Капитализмътъ прониква и въ тѣхъ, но тѣ сж гъвкави и жизнеспособни, така както сж жизнеспособни и голѣмитѣ

предприятия. Конкурентна борба съществува наистина и между тях, но въпреки всичко те пак съумяват да обезпечат съществуването си.

Капитализмът като унищожава и измества едни форми и отрасли въ производството и стопанския живот, създава други такива. На мястото на загиващите стари занаяти се създават и съществуват цяла редица нови занаяти, въ които намират препитание и приложение на своя труд голъми маси от сръдни съществувания. Старите занаяти изчезнаха, но животът създава условията за развитието на нови занаяти. Така че капиталистическата стопанска система съвсем не е така еднообразна, както това искат да кажат марксистите. А що се касае до земеделието, то там капиталистическият концентрационен процес не намира никакво приложение. И един от последователите и учениците на Маркса, Едуард Давид, въ своята книга „Земеделие и социализъм“ посочи именно този обратен процес въ областта на земеделското стопанство. Ако въ промишлеността и въ областта на търговията, едрите капиталистически предприятия сж по-жизнеспособни и по-конкурентноспособни от дребните, не може да се каже, че сжщо важи и въ земеделието. Едрите земеделски стопанства, не сж по-конкурентноспособни, нито сж по-жизнеспособни от дребните и сръдните земеделски стопанства. Влагането на капитал въ областта на земеделието, състоящо се въ използване на по-свършени машини и уреди, на изкуствени торове, на редица съоръжения и т. н., въ дребните и сръдните земеделски стопанства е много по-рентабилно, отколкото, напр., въ едрите капиталистически земеделски стопанства. Земеделското стопанство по своята природа е по-вечето един организъм; земеделието е органически процес — поставен под пълното взаимодействие на независещи от човъка природни закони и сили. Земеделието е сезонна работа, следователно, вложеният въ него капитал не може да бжде напълно рентабилен. Една голъма машина, един трактор, напр., остава неизползувана значителна част от годината и вложеният въ нея капитал не може да добие едно по-доходоносно използване. Колкото по-механизирано и машинизирано е едно земеделско стопанство, толкова по-голъма

нужда има то от работническа ръка. Въ земеделието машината не измества работника, както въ индустрията, напр., а тя само го подпомага и прави неговият труд по-производителен. Но производителността на земята изобщо зависи не само от човъшкия труд и от вложените капитали, но и от климатическите и природни условия, които действуват напълно свободни и, дори бихме могли да кажем, произволно. Земеделското стопанство е изложено на голъм риск: злополуки, природни стихии и т. н.

Що се касае до кризите, напр., които се явяват въ най-разнообразни форми: кризи въ кредита, кризи въ производството, кризи въ индустрията, кризи въ търговията, кризи въ земеделието и пр. и пр. и които се повтарят от време на време, почти периодически, те не дават достатъчно основание да се осжда капиталистическият строй, защото ако надникнем и видим какво представлява от себе си комунизмът, руската комунистическа система, ще видим, че производството и разпределянето там сж при много по-тежки условия, че и обществото е поставено при много по-тежки условия на съществуване, отколкото, напр., въ системата на капитализма.

Най-сетне самите капиталисти, и обществото, па и държавата, не остават безучастни към стопанските кризи, и мърки на предвидливост се взимат, за да бждат те отстранени. Когато кризата се развихря, държавата и обществото идват въ помощ, те се намесват въ икономическия живот, за да турят ред въ него. От друга страна и самата капиталистическа система намира достатъчно сили и сръдства въ себе си, за да се справи съ този свой собствен недъгъ.

Кризите не сж едно постоянно, — макар и повтарящо се явление, но те ни напомнят живота на всеки жив организъм; те ни илюстрират и живота на капитализма като обществена система, която може да боледува, както боледува, напимеръ, и организма на човъка. Ала както организмът на човъка реагира срещу болестното състояние, въ което е изпаднал и въ борбата съ страданието той е подпомаган от лъкаря и както въ тази борба на организма се заздравява и осигурява съществуването на човъка, така и мърките, които се взимат за заздравяване на стопанския живот осигуряват неговото съществуване и неговия по-нататъшен напредък.

VII

Руският комунизъм

Марксихеският социализъм на практика биде осжщественъ въ Русия. Марксъ очакваше, че социалната революция ще стане въ Англия, а тя се осжществи въ Русия и то съвсемъ случайно, благодарение на голѣмата война отъ 1914—1918 г., въ която рускиятъ абсолютизъмъ биде разгроменъ. Русия, единствена отъ голѣмитѣ държави, бѣ капиталистически най-слабо развита, въпрѣки всичкитѣ благоприятни условия и всичкитѣ богатства, които има руската земя. Русия осжществи социалната революция и социаластическиятъ строй точно по повелитѣ на марксихескитѣ догми. Новиятъ руски стопански и общественъ строй е популяренъ подъ името комунистически. Той бѣ нареченъ така отъ своитѣ създатели и това, нито е случайно, нито е произволно. Външно, международно, обаче, руската комунистическа система е позната подъ името „руски болше-визъмъ“. Думата „болше-визъмъ“, обаче, не ни дава точно понятие за сжщността на комунистическата социалистическа система.

Понятието „болше-визъмъ“ има своя исторически произходъ. То характеризира повече нѣкои тактически различия между водачитѣ на руската революция и революционеритѣ. Много отъ водачитѣ на руската революция живѣеха като емигранти въ чужбина, главно въ Швейцария и то въ Женева, въ Парижъ, Лондонъ, а нѣкои и въ скандинавскитѣ страни. Между главнитѣ водачи сжществуваха тактически различия и спорове. Спорове се водѣха между най-главнитѣ и най-авторитетнитѣ задгранични представители на руската социалдемократическа партия, между виднитѣ представители на която личеха имената на Георги Валентиновичъ Плехановъ и Владимиръ Иличъ — Улияновъ — Ленинъ.

Ленинъ е роденъ въ 1870 г. въ Сибирскъ. Училъ е известно време право въ рускитѣ университети. Той

произхожда отъ срѣдно заможное семейство. И Плехановъ, и Ленинъ, бѣха правовѣрни марксисты, но единиятъ бѣ непримиримъ, краенъ, безогледенъ, за непримиримата класова борба, енергиченъ, активенъ и неподатливъ, когато Плехановъ бѣ по-умѣренъ, по-практиченъ, съобразявайки се съ възможноститѣ, общественитѣ и политически условия на времето. Плехановъ бѣше единъ отъ рѣдко образованитѣ руски социалисти, съ голѣма начетностъ. Въ руската социалдемократическа партия и въ славянскитѣ страни въобще, той игра ролята, която играеше Каутски въ нѣмската и въ срѣдноевропейскитѣ социалдемократически партии изобщо.

Различията между двамата доведоха до упорити и нескончаеми спорове, докато въ единъ задграниченъ конгресъ презъ 1903 г. спорътъ бѣ сложенъ на обсъждане и разглеждане и болшинството отъ присѣстващитѣ делегати възприе гледището на Ленина, застана на неговата страна. Така тѣ получиха прозвището „болшевики“, а малцината на брой, останали на страната на Плехановъ, бѣха наречени „меншевики“.

Въ социалнитѣ, борби, обаче, побеждаватъ и се налагатъ крайнитѣ, дѣловитѣ и смѣлитѣ. И въ случая победи Ленинъ. Той още по време на войната презъ 1917 г. успѣ да се промъкне въ Русия, да застане начело и да поведе разбунтувалитѣ се революционни маси и тълпи.

Марксизмътъ учеше, че буржуазното общество и капиталистическиятъ строй ще загинатъ. Тая доктрина се усвои буквално отъ рускитѣ болшевики. Но да се чака неговата естествена смъртъ, това е дълга и отекчителна работа, затова болшевикитѣ се възползуваха отъ войната презъ 1914—1918 г., за да разгромятъ не само царизма, но и да засилятъ процеса на загиването на руския буржоазенъ и общественъ строй. И действително, той насилствено биде унищоженъ.

Въ насилственото премахване на този строй болшевикитѣ проявиха голѣма, рушителна способностъ. Като необузdana стихия болшевизмътъ събаряше и унищожаваше всичко, което обявяваше за буржуазно и капиталистическо. Той — болшевизма — бѣше повечето изразъ на бунтарския духъ на недоволнитѣ и разюздани руски маси.

Марксизмътъ е изобщо рушителенъ. Революциитѣ обикновено избиватъ въ крайности. Марксизмътъ, т. е. рускиятъ болшевизмъ, нѣмаше отначало строителна програма и творческа строителна политика. Той бѣ само революционенъ и, както казахъ, бунтарски. Той насочи повече усилията си къмъ събаряне на абсолютизма, отколкото къмъ създаване на една нова обществена и стопанска система въ Русия. Но би било несправедливо да отречемъ или да твърдимъ, че социалдемократическитѣ партии, които бѣха подъ идейното влияние на марксизма, каквито бѣха, напр., германската, австрийската, скандинавската партии, партиитѣ на балканскитѣ народи и пр. и пр., бѣха изобщо безъ творчески политически и стопански програми. Социалдемократическитѣ партии въ цѣла Европа и особно Германската, имаха минимални и максимални политически и стопански програми. Минималната програма предвиждаше цѣла редица отъ практически мероприятия, чрезъ прокарването на които трѣбваше да се подготви осъществяването на марксистическия социалистически идеалъ. Основнитѣ и идейнитѣ разбирания, на тия програми бѣха почерпени преди всичко отъ „Комunistическия манифестъ“, „Капиталъ“ на Марксъ и отъ голѣмата социалистическа литература презъ последната половина на миналото столѣтие.

Германската социалистическа партия имаше, така наречената „Ерфуртската програма“, която бѣ изработена и приета на единъ конгресъ въ гр. Ерфуртъ. Тая програма послужи за образецъ на всички социалдемократически партии подъ марксистическо влияние въ цѣла централна и югоизточна Европа. Около Ерфуртската програма се обедини навремето германското работническо движение, което по-рано бѣ раздѣлено на две голѣми групи: „айзенахци“ подъ влиянието на марксизма, и „ласалианци“, ръководени отъ известния Фердинандъ Ласалъ. Различията между тия две групи бѣха, както тактически, така сжщо и доктринерни. Но обединение около ерфуртската програма, съ течение на времето, се създаде нѣмската социалдемократическа партия, която до появяването на националсоциализма въ Германия игра най-главната политическа и обществена роля. Тя взе дори участие въ управлението, кога самостоятелно, кога въ коалиция съ другитѣ по-демократични нѣмски партии.

Следъ това малко отклонение азъ пакъ ще се върна къмъ комунизма, за да разгледамъ нѣкои отъ неговитѣ най-сжществени и характерни особености.

Върни и последователни на догмата, че буржоазниятъ строй трѣбва да бжде премахнатъ, да бжде унищоженъ изцѣло съ всичкитѣ му особености и присжщи нему основи, дори съ всичкитѣ му ценности, всичко което се набелязваше и обявяваше за буржоазно или капиталистическо трѣбваше да се унищожи. И започна се рушението и унищожаването на буржоазна и капиталистическа Русия, доколкото тя бѣ представена въ лицето на царска Русия.

Трѣбваше да се започне съ държавата като буржоазна държава, о която капитализмътъ намѣри опора, закрила, която, той — капитализма — използваше като най-силно орждие, за да властвува и да потиска другитѣ обществени срѣди. Държавата бѣ обявена за представителка на капиталистическия строй и като негово орждие за потисническа. Властта на държава, изобщо властта, трѣбваше да се из земе отъ работничеството и да се преобрази въ формата на диктатура на пролетарията.

Взѣли властта презъ 1917 г. и увлѣчени отъ умразата си къмъ абсолютизма, болшевикитѣ започнаха да събарятъ и да унищожаватъ общественитѣ и стопански основи на капиталистическата система, на Русия изобщо. Трѣбваше да се унищожи институтътъ на частната собственостъ, на наследственото право; семейството, основната клетка на всѣко общество, и то бѣ обявено за буржоазна отживѣлица. Трѣбваше сжщо така да бжде премахната и религията. Не бѣ пощадена и армията. Социалиститѣ - марксисти правѣха голѣма пропаганда противъ милитаризма, като го обвиняваха за крепитель на буржоазно-капиталистическия строй, за орждие на капиталистическия империализмъ, за инструментъ на завладяване и поробване.

Пацифизмътъ, така енергично проповѣдванъ отъ социалиститѣ и комуниститѣ, които непрестанно викаха: „Долу войната“, направи доста поражения върху патриотичното съзнание на гражданството. Създаваше се и се насърдчаваше интернационално единъ пораженски духъ. Това, обаче, не попрѣчи на рускитѣ болшевики въ последствие да създадатъ една отъ най-

голѣмитѣ и добре въоржжени армии въ свѣта. Разбира се, оправданието тукъ бѣ друго — руската болшевишка армия е революционна, тя има да осжществи оная идеологическа мисия, за която ще бжде призвана Русия.

Болшевизмътъ не щадѣше нищо. Той обяви, единъ видъ, кръстоносенъ походъ срещу всичко буржоазно: срещу цѣлия капиталистически стопански и общественъ строй, който трѣбва да бжде унищоженъ безъ остатъкъ. Въ този унищожителенъ походъ на първо мѣсто се изпрѣчваше капитала и самата буржоазия. Капиталътъ ще следва сждбата на цѣлата система. Той ще бжде унищоженъ или иззетъ, т. е. „експроприиранъ“. Буржоазията, срещу която бѣ насочена цѣлата класова умраза на пролетарията, ще сподѣли сжщата участъ. Марксистическия социализмъ, въ лицето на руския комунизмъ, целѣше да утвърди единъ безкласовъ стопански строй, една система на пълно и абсолютно равенство. Комунизмътъ не признава и не допуска никакви класови и обществени различия, както и никакви иерархии. Всичко трѣбва да бжде изравнено, да се установи пълно социално равенство. Въ досега сжществуваниятъ капиталистически и стопански строй, равенството и свободата бѣха само идеи и то регулативни идеи. Тѣ изразяваха, така да се каже, само една формална свобода, едно формално равенство предъ законитѣ и възможноститѣ. Тѣ бѣха само едно право, което всѣки можеше да осжществи, както може въ мѣрката и въ границитѣ, които му поставяше обществения редъ.

Въ комунистическия строй равенството се схващаше механически, т. е. пълно изравняване на всички различия, индивидуални, социални и пр. Всичко се свеждаше до едно общо ниво. При комунизмътъ личността и гражданина сж подчинени на класата. Тѣ принадлежатъ ней. Всѣки гражданинъ, съзнателно или несъзнателно, се числи и принадлежи къмъ дадена обществена класа. Въ капиталистическата стопанска и социална система буржоазната класа е господстващата. Преди окончателното премахване на класитѣ въ социалистическата комунистическа система ще има господство пролетарията. Нему, на неговитѣ интереси и идеали, се подчинява всичко. Пролетариятътъ и пролетаризираниятъ — това е обществената сила на комунизма. Той служи

на тяхните идеали и интереси. По силата на доктрината за концентрацията на богатствата и капитала, пролетариятът и пролетаризираните сж и ще бждат болшинство, пролетариятът ще бжде големата, важната и господстващата сила.

Въ процеса на социалното изравняване и нацията, и гражданинът всички трѣбва да се подчинят на пролетариятът. Гражданинът и нацията, ако мога да си послужи съ единъ изразъ отъ математиката, сж функция на пролетариятът. Масата на пролетариятът това е същественият факторъ, това е силата, чрезъ която ще се проведе марксизмът и осъществи комунистическия идеалъ.

Комунистите създадоха новото понятие за масовия човекъ, гражданинът, принадлежащ на масата. Всѣки човекъ е членъ на пролетарската маса. Всички сж подчинени ней, изравнени съ нея и на нейна служба. Гражданинът, индивидът, е само едно число, една единица частица отъ масата, бройка въ масата. Не нацията, т. е. народът е важенъ — меродавна е класата. Нацията се поглъща и слива съ класата на пролетарията, вмѣсто обратното.

Отъ всичко казано до тукъ, заключението е, че пълното социално изравняване, създаването на безкласовото общество, обществото на пълното социално равенство, е съпроводено съ унищожаването на другите класи и подчиняването имъ на пролетарията. Това направиха болшевиките, като насилствено унищожиха класите въ Русия и всички: селяни, граждани, интелигенция и обикновени хора, всичко бѣ пролетаризирано и изравнено до положението на работническата класа.

Но равенството, за което е дума, може да бжде фактъ, казватъ комунистите, само съ премахване правото на частната собственост, на наследственото право, и на капитала като сръдства за експлоатация на работническия трудъ. Но и това не е достатъчно. Трѣбва да се установи и равенство въ разпредѣлението. Тукъ вече излизатъ на яве много мъчности: какъ ще се извършва разпредѣлението на богатата, какъ ще се раздаватъ тѣ? Всѣкому споредъ нуждите ли, или споредъ заслугите, или споредъ участието му непосредствено въ стопанския животъ, въ тяхното създаване? Болшевиките,

разбира се, и тукъ постъпиха механически. Тѣ шаблонизираха системата на разпредѣлението: на всѣкому по равно, доколкото това е възможно. Естествено, несправедливостите и несъобразностите не закѣснѣха да се явяватъ въ много случаи. Дори имаше и недоволства, които трѣбваше да бждатъ отстранени чрезъ насилствено потушаване на вълненията и унищожаване на недоволните. Ако въ капиталистическия стопански строй равенството бѣше формално, въ комунистическата система, то е пѣкъ шаблонно. Равенство има, но равенство въ способностите, въ дарбите, въ сръчностите и опитността, въ знанията, нѣма и не може да има. Равенство нѣма даже и въ самата работа. Има обикновена, проста, има и качествена (квалифицирана) работа, има обикновени и обучени, сръчни и дѣлови работници. Квалифицираният трудъ е по-цененъ. Той е по-резултатенъ, по-рентабиленъ и качествено по-добъръ и, следователно, винаги по-добре цененъ. Марксъ, обаче, и тукъ си послужи съ една словестна спекулация, за да се излѣзе отъ това объркано и несъобразно съ живота затруднено положение. Квалифицираният трудъ, казва той, е преобразена, т. е. трансформирана проста работна енергия. Квалифицираната работа може да се приведе въ простъ и обикновенъ работнически трудъ. Но какъ става това и какъ ще се измѣри ценността на тая сложна работа, какво представлява самъ по себе си квалифицираният трудъ, тоя и други още въпроси, и досега не сж изяснени отъ марксистите.

Все въ духа и смисъла на тѣзи разбирания трѣбва да стане изравнение и между мъжа и жената. Семейството, бракътъ, това сж буржоазни институции, буржоазни създания. Съвременният бракъ не е по любовъ, а по смѣтка, по интересъ. Въ семейството жената въ правно, обществено и стопанско отношение, е подчинена на мъжа. Тя не е нему равна. Жената се омъжва, за да намѣри убежище, подслонъ въ семейството подъ закрилата на съпругътъ си, а за да обезпечи съществуването си, тя по неволя се подчинява на мъжа и не придира много при встъпването си въ бракъ. Семейството, и особено семейството на работника, въ капиталистическата система е въ процесъ на разложение, поради омизеряването на живота, на конкуренцията, която упражнява резервната промиш-

лена армия, и не позволява съществено подобрене на материалното положение на работниците; при недостатъчните надници, жената на работника, а и неговите деца още от ранна възраст са принудени да работят като наемници, те се пролетаризират. Но тъкмо този факт влошава още повече положението на работника глава на семейството. Работникът, глава на семейството, един вид се конкурира от съпругата и от децата си.

Жената е конкурентка на мъжа във много отношения. Тя прониква във свободните професии; тя е вече във държавната администрация чиновничка, дори и полицай. По време на първата голяма война жената окончателно се настани във индустрията и във всички отрасли на стопанството, наравно с мъжа. Но тъкмо това обстоятелство я прави независима и свободна от опекуството на мъжа. Вече не може да се каже, че тя току-така безразборно встъпва във брак. Нейното обществено и стопанско положение е променено, а тъкмо това я прави, и по-свободна. Тя престава да гледа на брака и на семейството само като убежище за просъществуване.

Заедно с ликвидирането на всички тези основи на съвременния обществен строй трябва да се свърши и с църквата. И тя трябва да бъде ликвидирана.

Марксистите поддържаха, че църквата трябва да бъде отделена от държавата. Религията е личен въпрос казваха те и затова вярата трябва да бъде свободна и предоставена на волята и съзнанието на свободния гражданин. Това разбиране беше възприето от много политически партии във западна Европа и особено във Франция. Във миналото Франция изживя един голям политически двубой между така наречената лява демокрация и католическата църква. Резултатът от това състезание беше отделянето на църквата от държавата.

Във западна Европа католическата църква играеше и играе, не само религиозна, но и политическа роля. Католическата църква искаше да владее душата на човека, тя искаше да задържи под своето духовно и религиозно влияние семейството и училището. Католическата църква, както се знае, беше универсална. Тя имаше несъмнено известно международно, не само духовно, но и политическо значение. Цялостта католически свят, а

това е една значителна маса от хора, беше под влиянието на папизма.

Реформата във Франция за отделянето на църквата от държавата не беше насочена срещу религията и църквата изобщо. Тя беше реакция против домогването на католицизма чрез църквата, чрез семейството, жените и децата, чрез училището да упражнява политическо влияние. Католиците във някои страни бяха организирани и политически. Напр. Центрума във Германия е католическа партия. Той — центрума — беше голяма обществена сила, втората равна по сила и значение на некогашната социална демократическа партия, и игра важна роля, не само по времето на империята, но и на републиката.

Православната църква няма значението на католическата църква. Православната църква не е проявявала никакви подобни домогвания. Политическа роля тя не е играла и колкото пъти се е опитвала да играе, не е успявала. Но болшевиките трябваше да обявят и нея за буржоазна и разбира се, я унищожиха из основи. Болшевиките следваха противорелигиозната традиция на руските революционери от 60-те години на миналото столетие „Религията ви е нужна“, провикваше се един от героите на Достоевски (Бѣсовъ) „за да затъпяват народа“. Във Русия няма религия, няма църкви. Ленин по подражание на тях на времето изрече знаменателната фраза: „Религията е опиум за народа“. Този лозунг подбуждаше и настървяваше борбите на така наречените безбожници, организирани във специална организация, срещу православната Христова вяра във Русия.

Във същност християнството във всичките му разклонения, католицизъм, протестанство, православие, можеше да срещне един идеал, макар и религиозен, опасен за него. Християнството проповядваше смирение, търпение, любов между хората; то бичуваше пороците на съвременното общество и взимаше винаги страната на бедните. Големите руски писатели Достоевски и Толстой срещнаха на социалистическия идеал вярата във Христа. Във християнството, във високите християнски морал те виждаха спасението не само на Русия, но и на човечеството. Знае се как въздействуваша те върху душата на руската интелигенция и на русина изобщо. А всичко това не уни-

ваше ли бойкостта на пролетарските маси, не притягваше ли чувството на класовата умраза въ тях?

Във всеки случай болшеvizмът не унищожи само руската православна църква, но той нанесе смъртен ударъ изобщо на религията, и особено на православието. Съ единъ замахъ въ по-малко отъ едно десетилѣтие болшеvizмът срина, не само царския тронъ, но и сгромоляса изцѣло доимператорска Русия.

Болшевикитѣ наистина се увлекуха. Тѣ отидоха до голѣми крайности. Впоследствие тѣ се опомниха и се опитаха да поправятъ много отъ сторенитѣ грѣшки, обаче, опустошенията бѣха дѣло свършено. Действително унищожиха се основитѣ на буржуазно-капиталистическия строй, насилствено биде ликвидирано всичко, което бѣ белезано за буржоазно и капиталистическо. Но комунистическата система се осъществи въ една страна останала назадъ, закѣснѣла въ развитието си въ всѣко отношение цѣли столѣтия и при това въ едно време, когато Русия бѣ изтощена отъ една дълга и кървопролитна международна война. Комунистическия строй трѣбваше да се утвърди следъ една още по-опустошителна революция.

Споредъ марксизма комунизмът трѣбваше естествено да наследи капиталистическата система, следъ като тя достигнеше всички крайни предѣли и възможности на развитие. Той трѣбваше да се яви като естественъ и логически резултатъ на единъ исторически процесъ, но както казахъ и по-рано, това само по себе си искаше дълга работа, налагаше повече търпение каквото болшевикитѣ нѣмаха. Затова пъкъ ликвидирането на капиталистическата система трѣбваше да стане така, както се предписваше отъ постулатитѣ на марксизма. Въ процеса на унищожението и на рушението загинаха много духовни и културни ценности. Само нѣколко най-типични примѣра ще посоча. Напр. болшевикитѣ обявиха своитѣ класици-писатели и литература за буржоазни и дълго време тѣ бѣха отричани. Само Максимъ Горки бѣше на мода. Разбира се, впоследствие болшевикитѣ и тукъ поправиха грѣшкитѣ си. До какви увлѣчения и крайности отидоха болшевикитѣ, може да се сѣди и по това, което изобщо сполетя православната църква. Болшевикитѣ обърнаха въ складове нѣкои отъ християн-

скитѣ храмове и сринаха храма на Христа Спасителя, издигнатъ по поводъ на злополучния походъ на Наполеонъ въ Русия. Тѣ сринаха единъ паметникъ, който по общо признание на всички ценители на изкуството, бѣше най-забележителното творение на руската и славянска архитектура.

Но най-голѣми поражения болшевикитѣ нанесоха на семейството. Брачнитѣ врѣзки, споредъ болшевикитѣ, не сж нищо друго, освенъ изразъ на физиологически отношения забулени подъ формата на любовно другарство или, както би се изразила мадамъ Колонтай — болшевишка дипломатическа представителка въ Стокхолмъ, — едно „еротическо другарство“. Последицитѣ отъ това любовно другарство сж хилядитѣ и хиляди деца, наречени „безпризорни“, рожба на свободнитѣ любовни другарски врѣзки. Споредъ комунистическото възпитателно учение децата, бждещитѣ съветски граждани, трѣбва да се иззематъ отъ семейството и да се предадатъ и повѣратъ на държавата, на нейнитѣ възпитателни и образователни институти; пансиони, училища и пр., кждето подъ грижитѣ на държавата тѣ ще трѣбва да получатъ своето образование и възпитание, да бждатъ духовно и физически добре отгледани, за да се създаде пълния и хармониченъ комунистически гражданинъ. Но досега нѣма и поменъ отъ тѣзи инициативи. Болшевикитѣ и тукъ направиха нуждитѣ поправки. Брачнитѣ врѣзки вече не се разкѣсватъ така лесно и произволно, както това бѣ по-рано. И реакцията въ това отношение дойде отъ самитѣ жени. За жената нѣма по-унизително и оскѣрбително отъ това положение въ което тя бѣ поставена отъ болшеvizма. Жената е, преди всичко, майка и нищо не е въ състояние да убие материнския ѝ инстинктъ, за да се мисли, че семейството е чисто и просто само изразъ на едно любовно другарство, единъ „буржуазенъ предразсѣдъкъ“.

VIII

Комунистическата стопанска система

Какво представлява отъ себе си болшевико-комунистическата стопанска система? Въ нея трѣбваше да се приложи принципа на социализиране на срѣдствата за производството, главно на капитала. Тая работа бѣ предоставено да я извърши комунистическата държава. Земедѣлие, занаятия, търговия, кредитъ, застрахователно дѣло, всичко трѣбваше да се предаде на държавата и да да се подчини ней, държавата трѣбваше да ръководи, направлява и управлява, съ една дума всичко трѣбваше, да се стопанисва отъ самата държава или отъ нейно име. Въ това отношение държавата е предприемача, стопанина тя е администратора, управителя, търговеца, индустриалеца, земедѣлеца — тя е всичко. Всички стопански функции сж прехвърлени на нея, всички стопански отрасли сж подчинени ней. Тѣ сж държавни. Ето това е комунистическия стопански строй, изразенъ въ единъ държавенъ капитализъмъ, при това съвършено бюрократизиранъ. При тая система нѣма свобода на инициативата, нѣма и отговорности. Цѣлиятъ стопански животъ е подъ планъ, т. е. имаме планово стопанство. То върви по системата на така нареченитѣ петилетки. Петилетка това значи поставянето на една целъ и постигането ѝ въ срокъ отъ 5 години. Петилетката е задължителна система въ индустрията и въ земедѣлието. Целта се поставя отъ държавата, общиятъ планъ се изработва отъ нея, отъ разнитѣ комисарства, а провеждането, изпълнението на плана е предоставено на държавнитѣ органи — комисарствата и подведомственитѣ тѣмъ чиновници. Всички стопански отрасли сж организирани на групи по комисарства: комисарство на земедѣлието, комисарство на индустрията, комисарство на търговията и др. — това сж министерствата. Но и всички браншове по отдѣлно сж организирани и подчинени на главното комисарство и сами се представляватъ и ръководятъ отъ комисаръ: комисаръ на тежката индустрия, на леката индустрия, комисаръ на минитѣ, комисаръ на

текстилната индустрия, комисарът на вътрешната и външната търговия и т. н. Всичко това представлява единъ грамаденъ щабъ отъ чиновници. Чиновниците нѣматъ нито свобода, нито инициатива, нито носятъ нѣкаква отговорност или рискъ. Съ една дума народното стопанство е напълно бюрократизирано, а най-малко стопанскиятъ животъ търпи бюрократичностъ.

Досега Русия имаше четири завършени петилѣтки, първата бѣ въ 1924 г., втората въ 1929 г., третата въ 1934 г., а четвъртата започна въ 1939 г. Резултатитѣ отъ тѣзи петилѣтки, въпрѣки неимовернитѣ усилия сж съвсемъ незадоволителни. Въ проценти пресмѣтнатото резултатитѣ сж между 30—40%, въ най-благоприятния случай достига до 50% отъ предвиденитѣ. Само въ военната индустрия постиженията сж задоволителни и дори нѣщо повече отъ задоволителни. Това лесно може да се обясни. Всички усилия на болшевишката власт бѣха насочени къмъ създаването на голѣма мощна военна индустрия. Болшевикитѣ не се спираха предъ никакви жертви. Въпросътъ за рентабилността на предприятието нѣмаше за тѣхъ никакво значение. Жертвитѣ бѣха много голѣми и ставаха за смѣтка на цѣлото народно стопанство. Сега сж ясни и обясними всичкитѣ тия усилия на рускитѣ болшевики.

Тая стопанска система, както се вижда, единъ огроменъ бюрократиченъ апаратъ, сложенъ и много мжчно функциониращъ. Неговитѣ недостатъци се проявяватъ въ незадоволителнитѣ резултати. Но за комунистѣтѣ принципътъ за рентабилността, както се каза, нѣма никакво значение, тъй като той е присжщъ на капиталистическото предприятие, но не и на социалистическото. Недостатѣцитѣ на системата не се дирѣха въ самата нея, въ нейнитѣ органически недъзи, а въ саботажитѣ и вредителствата, които се отстраняваха чрезъ честитѣ чистки.

Обаче и при комунистическата система капиталътъ макаръ и социализиранъ, изпълнява сжщитѣ задачи които му сж възложени при капиталистическата система — да увеличи производителността. И, както се вижда, и при комунистическата система печалбата не се унищожава, нито пъкъ се дава на работника, комуто тя по доктрината естествено трѣбва да принадлежи, а се получава отъ държавата, която замѣства капиталиста-предприемачъ.

Положението на работника не е по-добро въ тая система отъ това на работника при капитализма. Трудовитѣ условия тукъ се уреждатъ едностранно отъ държавата, като суверенна власт. Работникътъ по неволя се подчинява на тия условия. Работниците нѣматъ право на стачки. Стачкитѣ сж забранени и всѣко критическо отнасяне къмъ условията на труда, къмъ недъжитѣ въ производството, къмъ стопанската система изобщо, се наказва и хиляди и хиляди работници станаха жертва на многобройнитѣ чистки.

И при комунистическата стопанска система печалбата се капитализира, но се капитализира отъ държавата съ цель за пресъздаването на капитала и поддържането на неговата производителна сила.

Комунистическата система е цѣлостна. Тя подчинява и подвежда всички отрасли и прояви на живота подъ идеитѣ на комунизма. Тя неминуемо трѣбваше да социализира земята и земедѣлието.

Още преди войната отъ 1914—1918 г. въ Русия сжществуваше остъръ аграренъ въпросъ, тежка аграрна криза. Крепостничеството, наистина, бѣ премахнато въ Русия, но голѣмитѣ пространства земи се владѣеха все пакъ отъ помещицитѣ. Рускиятъ селянинъ бѣ освободенъ, но безъ земя. Касаше се да се създаде и въ Русия, съ оземляването на селянитѣ, свободно, жизнеспособно селско стопанство. Тая задача бѣ разрешена съ реформитѣ на руския държавенъ мжжъ Столипинъ, който преди още да види началото на тѣхното осжществяване падна жертва на една провокация, еднакво насърдчавана и отъ монархистѣтѣ, и отъ рускитѣ революционери.

Руската комунистическа революция, обаче, изпревари и тукъ. По време на революцията, за да се спечелятъ симпатиитѣ на селянитѣ, да се въвлечатъ и тѣ въ революционнитѣ борби, не другъ, а самъ Ленинъ, нададе громкия повикъ: „Земята за селянитѣ!“ Селскитѣ маси се подадоха, увлекоха се и много резултатно подкрепиха революцията, съблазнени отъ надеждата да се сдобиятъ съ собствена земя, да станатъ свободни селски стопани.

Комунистическата партия, макаръ и добре организирана и мощна революционна сила, все пакъ въ сравнение съ масата отъ руския народъ — основата на държавата, — представляваше едно незначително малцинство.

Въ защита на революцията трѣбваше да се спечелятъ и да се привлекатъ маситѣ отъ селския народъ.

За да се привържатъ селянитѣ още по-здраво о революцията, болшевикитѣ и специално Ленинъ измисли и тукъ една примамлива формула — създаването на селско-работническо правителство на селско-работническа властъ. Такава, действително, се създаде, но безъ участието на селянитѣ и на тѣхни представители.

Марксиститѣ и тѣхнитѣ най-вѣрни последователи, болшевикитѣ, считаха селскитѣ маси за консервативни, дори реакционни, недостѣпни за революционнитѣ идеи, недостѣпни за нищо ново и напредничаво, и затова се отнасяха пренебрежително, дори враждебно къмъ селячеството. Селянинътъ навсѣкжде въ свѣта е привързанъ о земята; у никого друго чувството за частна собственост не е така силно развито, както у селянина — земеделецъ. Затова комуниститѣ — социалисти причисляваха селячеството къмъ така наречената дребна буржоазия.

Наистина, селянитѣ получиха земя. Темъ бѣха предоставени голѣмитѣ чифлици на помещицитѣ, които чисто и просто бѣха разграбвани и унищожавани. И тѣ — чифлицитѣ — трѣбваше да попаднатъ подъ ударитѣ на рушителната стихия. Тѣхъ сполетя сжщата сждба, която сполетя частно-стопанскитѣ капиталистически предприятия въ областта на индустрията, търговията и занаята. Но всичко това постави руския болшевизъмъ предъ една опасностъ, а именно да се създаде свободна, независима и заможна селска класа, въ лицето на така нареченитѣ кулаки. Кулаkitѣ бѣха вече бждещата дребна буржоазия опасна за болшевизма. И затова се започна обратния процесъ — „разкулачаването“ на руския селянинъ, — да се отнематъ отъ тѣхъ земитѣ и да се социализиратъ.

Пакъ отъ Ленинъ биде намѣрена и тукъ оправдателната формула. „Ако трѣбва да се отиде крачка напредъ, казваше той, може да се направятъ две крачки назадъ“. За да се подмамятъ селянитѣ и да се използватъ тѣ въ услуга на пролетарската революция тѣмъ временно се даде земя, която впоследствие имъ бѣ брутално и жестоко отнета.

И може ли, наистина, въ целостната и единна комунистическа система да съществува частна собственост и частно стопанство? — Не. И земедѣлието трѣбваше

да бжде вмѣстено, подредено и подчинено на общата комунистическа стопанска система. Тая задача се разрешаваше съ създаването на „совхозитѣ“ и „колхозитѣ.“ И еднитѣ и другитѣ сж държавни селски стопанства. Съветскитѣ социалистически стопанства, „совхозитѣ“, сж чисто и просто държавни земеделски стопанства, създадени принудително и задължително отъ държавата. Колхозитѣ пъкъ сж единъ видъ кооперативни т. е. колективни, комунистически селски стопанства, създадени привидно по свободната инициатива на селянитѣ. Но и еднитѣ и другитѣ сж напълно държавни както казахъ, принудителни и задължителни. Селянитѣ принудително и задължително се причислиха къмъ тѣхъ. Крепостничеството бѣше премахнато, но комунизмътъ го възкреси въ новитѣ стопански форми. Въ стопанството и на совхоза и на колхоза селянинътъ не е свободенъ, той работи задължително и принудително. Ония, които не се подчиняватъ доброволно на новосъздадената организация, се изгонваха и унищожаваша. Започна се масова чистка на кулаkitѣ, като опасни вредители. Тѣ бѣха очистени; маса селяни чисто и просто бѣха унищожени.

Държавниятъ капитализъмъ се наложи и въ областта на земедѣлието.

Совхозитѣ и колхозитѣ сж голѣми, съ обширни земни пространства земеделски стопанства. Но, както казахъ, държавни и бюрократизирани, управлявани ръководени отъ голѣмъ щабъ чиновници, нѣкои отъ тѣхъ сж агрономи. Справедливостта го изисква да признае, че много отъ ръководителитѣ — агрономи бѣха хора подготвени въ професията си и преданни на земедѣлието.

Въ тия създания на болшевикитѣ нѣма никаква свобода, никаква инициатива. Селянинътъ е подчиненъ, работи по заповѣдъ и по нарядъ. Стопанството е подредено по планъ и съ опредѣлени и поставени задачи. И планътъ, и целитѣ на стопанството, и начинитѣ на работа въ него — всичко се опредѣля отъ властта.

Въ комунистическата стопанска система, следователно, и селското стопанство е планоно, ръководено, централизирано, направлявано отъ държавата, т. е. отъ нейнитѣ чиновници. Селянинътъ е чисто и просто прикрепостенъ работникъ; той е и пролетаризиранъ.

Ако и тукъ трѣбва да се посочатъ постигнатитѣ резултати отъ тия новообразувани комунистически предприятия, трѣбва да кажемъ, че по общо признание на самитѣ руси, производителността на богатата руска земя, е доста отпаднало и е значително по-назадъ отъ това, което се е добивало на единица площъ преди революцията. А що се касае до разпредѣлението на добива, на това което се получава, установенитѣ пропорции и съотношения ни даватъ ясна представа за положението на рускитѣ селяни въ колхозитѣ и совхозитѣ. Отъ произведеното селянинътъ получава 30% за всички свои нужди. Други 40% взима държавата въ формата на данъци. Както е известно въ Русия данъцитѣ бѣха унищожени, особено нѣкои данъци, които още въ царско време падаха въ тежестъ на маситѣ отъ народа и като чели руската комунистическа държава бѣше държава безъ всѣкаква данъчна система. Въ сжщностъ много отъ данъцитѣ се възстановиха подъ разни прикрити форми. Държавата изземваше това, което ѝ се падаше, на сравнително ниски цени, продаваше го на много по-високи цени и по този начинъ реализираше значителни суми — отъ 30—40 милиарда рубли и това представлява главното приходно перо въ бюджета на комунистическа Русия. Останалитѣ 30% отъ селското производство се вземаха пакъ отъ държавата въ полза на разни фондове, предназначени за подобрене на земедѣлието и отраслитѣ му.

Ако трѣбва да се характеризира още по-добре бедственото положение на руския селянинъ-земедѣлецъ, азъ ще си послужа пакъ съ едно сравнение съ нашия селянинъ. Въпрѣки слабата производителностъ на българското селско стопанство — както се знае на единица площъ българскиятъ селянинъ добива много по-малко, отколкото е срѣдната европейска производителностъ на единица площъ — по-малко близо съ 30%: но отъ това, което добива нашиятъ селянинъ той отдѣля отъ 25—30%, опаричва го на пазара, за да посрещне данъцитѣ си, да покрие дълговетѣ си, ако има такива и да си набави онова, което самъ не произвежда. Всичко останало отъ добива, който получава, или 75—70%, остава въ негово пълно разпореждане — да се изхрани, да отдѣли запаси, да отдѣли семе за посѣвъ и т. н. И ако въпрѣки това все пакъ положението на нашия селянинъ е незадоволително,

то може да си представи човѣкъ какво е положението на руския мужикъ.

Комунистическата стопанска система въ Русия доведе до общо обедняване на руския народъ. Мечтаното и идеализирано социално равенство се постигна и тукъ — всички се изравниха, но се изравниха въ мизерията. Законътъ за омизеряването на маситѣ не намѣри такова типично приложение въ капиталистическия строй, каквото намѣри въ болшевишка Русия. Селскитѣ маси тамъ обедняха и трѣбваше да дирятъ препитание на своя трудъ въ бѣгството си къмъ градоветѣ. Процесътъ на урбанизирането въ Русия се засили. Докато до 1914 г. въ рускитѣ градове живѣха само 10—15% отъ населението, въ 1939 г. вече живѣятъ отъ 32—34%. Тия нови прирѣсти на населението въ градоветѣ не се дължатъ на увеличената раждаемостъ или на нарастналото благосъстояние, което кара забогатѣлитѣ да дирятъ по-удобния и по-привлекателния градски животъ, а сж резултатъ на упадъка, на обедняването. Къмъ града се отправятъ обезземенитѣ, обеднѣлитѣ слоеве отъ населението, които като работници, като пролетарии, предлагатъ и намиратъ оползотворение на своя трудъ и сили.

Трѣбва да кажемъ още нѣщо за совхознитѣ и колхознитѣ селски комунистически стопанства. Тѣ сж механизирани и моторизирани. Въ тѣхъ се извършва едно проникване и концентриране на капиталитѣ. Но то не става по законитѣ на капитализма, а по предписание и по известния ни вече начинъ.

При огромнитѣ земни пространства, при степния характеръ на руската земя, сравнително рѣдката населеностъ, при голѣмото плодородие на почвата, при благоприятнитѣ географски и климатически условия за най-разнообразни култури, екстензивни и интензивни, Русия можеше да си позволи този опитъ. Но спорътъ не е въ това, а въ голѣмитѣ усилия, които прави болшевизма въ насилственото пролетаризиране на руското селячество. Създаването на тѣзи форми на стопанството, което макаръ и снабдено съ най-съвършена техника, все пакъ не даде очакванитѣ резултати. Вѣроятно е, обаче, въ бждеще успѣхитѣ да бждатъ задоволителни.

IX

Империализмът на болшевишкия комунизъм

Капитализмът бѣ господствуваща стопанска и обществена система цѣло столѣтие и половина. Той бѣ обща система, ако не за цѣлия свѣтъ, то за цѣла Европа. Той завладѣ и се наложи въ Европа и даде стопанския образъ на европейския културенъ свѣтъ. Капитализмът се утвърди като цѣлостна система. Той проникна и завладѣ всички европейски държави и създаде въ икономическо отношение отъ Европа нѣщо цѣлостно. Европа бѣ подъ режима на тая система.

И марксистическо-комунистическата система, претендираща единъ видъ за естественъ и законенъ наследникъ на капитализма, има претенцията да бжде сжщо така обща цѣлостна система, обгръщаща и завладяваща, ако не свѣта, то най-малкото Европа. Марксъ считаше, че социализмът е логически резултатъ отъ историческото развитие на капитализма, че капитализмът при дадена степенъ на развитие, неминуемо ще рухне и ще отстъпи мѣстото си на новия социаленъ строй и че комунистическия социалистически строй ще се наложи и ще завладѣе свѣта и преди всичко Европа.

Комунизмът не може да съществува изолирано и откъснато. И той трѣбва да завладѣе, да уеднакви и да даде бждещия стопански и общественъ образъ на свѣта. Това обаче нѣма да стане само по себе си, по силата на единъ фатализъмъ. То ще се наложи отъ свѣтовната социална революция. Социалната революция ще бжде дѣло на организирания международенъ пролетариятъ, носителъ на марксистическитѣ социалистически идеи. Международниятъ пролетариятъ ще поведе борбата и социалната революция. Той е исторически призванъ за това. Това е неговата историческа мисия, така както на времето си въ френската революция третото съсловие имаше мисията да наложи и утвърди капитализма.

Ето защо пролетариятът трябва да се организира, да се осъзнае въ своите класови интереси, да се проникне и вживее въ социалистическите идеи, да бъде комунизиранъ.

Тия схващания изразяватъ разбиранията за ролята, която има да играе пролетариятът, организиранъ въ разните интернационали. Въ миналото социалъ-демократическите партии, подъ марксистическо идейно влияние, бяха международно организирани. Беше създаденъ така наречения първи, по-късно втори интернационалъ, а по време на големата война въ 1914 г. се създаде интернационала 2^{1/2} Цимервалдския (въ гр. Цимервалдъ, Швейцария) и следъ това третия интернационалъ, (московскиятъ), съ седалище въ Москва.

Руските болшевики — комунисти смятатъ, че Русия има историческата мисия да наложи и утвърди комунистическата система въ Европа, па дори и въ целия святъ. Историческата мисия, обаче, на Русия е другаде. Големите европейски народи, а понеже и малките, действително иматъ известна историческа мисия. Те сж натоварени отъ провидението, така да се каже, съ някоя историческа мисия. Тия народи правятъ световната история. Те даватъ хода на събитията и на всички преобразования, които ставатъ въ живота на човечеството.

Историческата мисия на единъ народъ се определя отъ неговото геополитическо положение, отъ културата и отъ способността на тоя народъ. Въ края на средните векове историческата мисия на Италия бѣ да предаде ценностите на ренесанса на света и да създаде основите на духовната култура на съвременна Европа. Историческата мисия на Англия бѣ да създаде и утвърди капитализма, да го наложи въ света и особено въ задокеанския святъ, да поддържа мира и реда. Англия създаде големата си колониална империя, чрезъ която, така да се рече, провеждаше не само своето влияние, но и владѣеше света.

Франция имаше историческата мисия да утвърди и наложи идеите на французката революция, т. е. да създаде съвременния европейски строй. Духътъ на французката революция остана господстващъ може да се каже до наши дни.

Германия, бидейки въ сърдцето на Европа, има историческата мисия да създаде не само новата карта на света, но и новия социалистически общественъ строй.

Ако ми бъде позволено, ще направя едно малко отклонение, колкото това да се вижда странно и не до тамъ умѣстно, за историческата мисия на България. Макаръ и малка държава, малъкъ народъ, по силата на положението, което заема, бидейки въ сърдцата на Балканския полуостровъ, и България имаше предопредѣление, имаше историческа мисия. България е преди всичко единъ важенъ възелъ по пътя, който ще свързва Европа презъ предна Азия съ земите и бреговете на двата големи морски простора — Индийскиятъ и тихия океанъ; тя е на пътя — Хелголандъ — Багдатъ. Историческата мисия на България е да поддържа така да се каже реда и мира на тая частъ отъ югоизточна Европа, въ която сж преплетени толкова важни и разнообразни политически и стопански интереси. България има мисията да свързва, чрезъ мѣстото, което заема между двете части на двата материка Европа съ Азия, да бъде проводникъ на европейската култура и цивилизация, бранителъ на европейските интереси и културни блага. Затова тя трябва да укрепне като мощна, единна, хомогенна въ расово и въ национално отношение сръдещна държава и да отстоява не само своите интереси, но да отстоява и интересите на ония, съ които сждбата и историята я свързватъ и които иматъ нещо общо въ отстояване правото си на съществуване. Въ миналото България имаше историческата мисия да христианизира славянството, да предаде и обобщи между славянските народи християнската вяра, която на времето си се яви като голѣмъ не само религиозенъ, но и културенъ факторъ. А за да запази ролята си и да засили значението си като сила, бранеща не само своите права и интереси, но и правата и интересите на ония, които сж заинтересувани въ тая частъ на Европа и Азия, тя трябваше да славянизира така да се каже Балканския полуостровъ въ едно време, когато Византия бѣше въ упадъкъ и слизаше отъ сцената на световната история. Славянизирание, ние не разбираме въ смисълъ на панславизъмъ, а въ смисълъ на създаване на една силна, единна и обединена България, която трябваше да обедини въ

едно национално единство разпокъсанитѣ и враждуващи помежду си славянски племена на Балканския полуостровъ.

Това бѣше нашата мисия, която, за съжаление, биде прекъсната съ нашествието на турцитѣ въ Европа, но която възкръсва и се възстановява отново при новитѣ условия, при създаването на новия европейски редъ.

Каква е историческата мисия, наистина, на Русия? Тя се опредѣля отъ нейното мѣстоположение, отъ нейната география. Нейната историческа мисия не е да болшевизира свѣта, да наложи и утвърди комунистическата стопанска и обществена система. Европа ще се преустрои независимо отъ Русия. Новиятъ свѣтовенъ и стопански строй въ Европа нѣма да бжде комунистически. Рускиятъ болшевизъмъ не подхожда на европейския свѣтъ. Рускиятъ комунизъмъ не отговаря на културната и стопанска структура на Европа. Той е ней чуждъ. Той ще понижи извънредно много стандарта: материалното и духовното ниво на европейския човѣкъ. Може рускиятъ комунизъмъ да еволюира, да се облагороди и да се оплодотвори колкото да се вижда това странно, като резултатъ отъ голѣмия двубой, отъ стълкновенията на двата голѣми народи, германския и руския. Азъ лично смѣтамъ, че Германия и тукъ ще упражни голѣмо културно и духовно въздействие. И ако не се лъжа въ предвижданията си, милионитѣ пленници, които днесъ сж въ Германия, ще занесатъ нѣщо ново въ Русия, много по-благородно и много по-човѣшко. Разбира се, всичко зависи отъ това, доколко тия милиони пленени човѣшки маси ще бждатъ податливи на благотворни влияния и дали ще могатъ да видятъ сжщността на това, което днесъ представлява Европа въ лицето на единъ отъ нейнитѣ най-голѣми народи — германскиятъ.

Въ духа на тѣзи разсъждения трѣбва да кажа, че не е праздна приказка факта, че въ руския болшевизъмъ има много азиатски елементи, които сж противни на европейската психика и не отговарятъ на високото културно и духовно ниво на европейскитѣ народи. Русия е била винаги единъ грамаденъ конгломератъ отъ народности, съ най-разнообразни расови качества и способности. Русия има, обаче, удивителна асимилативна способностъ — всичко, което попадне въ Русия обрусѣва,

т. е. порусва се. Многобройнитѣ руски народности, повечето отъ азиатски произходъ бѣха подъ културното и духовно въздействие на славянска Русия, на славянския руски елементъ — на славянството, а всичко това опредѣля историческата мисия на Русия. По своето геополитическо положение тя е единъ свѣтъ самъ за себе си, единъ материкъ самостоятеленъ, спояващъ Европа съ Азия. Русия е звеното между Азия и Европа, тя е Европа въ Азия и Азия въ Европа, ако бихъ могълъ да употребя този изразъ. Мисията на Русия е да посрѣднични на взаимното проникване на културата, на взаимното проникване на европейското влияние въ Азия и обратното. Въ това посрѣдничество тя създава своя самобитна култура, създава се сжщинска Русия. Тя отразява две влияния, идеитѣ и духа на два свѣта, на две расови култури, на бѣлата раса и на азиатскитѣ раси. Русия имаше предназначение да посрѣднични между Европа и Азия, да ги свързва, да ги пречупва, да неутрализира, така да се каже, културното стълкновение, пъкъ не само културното, но и духовното стълкновение между тия две голѣми страни въ свѣта.

Русия има предназначението да поддържа границитѣ и мира между народитѣ на тия два материка, които чрезъ нея сж свързани.

Историческата мисия на Русия обяснява и характера, дава и съдържанието на дветѣ голѣми революции, които тя преживѣ отъ времето на Петра Велики до сега.

Революцията презъ времето на Петра Велики, изразена въ неговитѣ реформи, имаше за целъ да поевропейчи Русия, да я приобщи къмъ европейския духъ и европейската култура и цивилизация, за да бжде тя, наистина, посрѣдникъ между Европа и Азия, да поеме ролята която ѝ се опредѣля отъ нейното свързочно положение. Смыслътъ на тая революция бѣше Русия да настигне въ всѣко отношение Европа. И Петъръ велики заимствуваше всичко отъ Германия, главно отъ Прусия. Затова по това време и впоследствие нѣмското влияние въ Русия бѣ много голѣмо. Знаятъ се мжнотиитѣ и борбитѣ, които Петъръ Велики срещна въ своето дѣло. Срещу него се опълчиха всички ония сили и елементи, които бѣха пропити отъ азиатски духъ Азия реагираше срещу Европа. И тогава пѣтятъ на революцията се раз-

чистваше чрезъ многобройни чистки. Така че, ако е позволена една ирония, болшевикитѣ не сж оригинални и тукъ.

Руската революция отъ 1917 год., трѣбваше да има по моему сжщото предназначение. Русия правѣше колосаленъ скокъ. Закъснѣла съ столѣтия въ своето икономическо и социално напредване, спжвана отъ абсолютизма, тя трѣбваше да догони и да се изравни съ европейскитѣ културни държави, за да изпълни именно мисията, която историята ѝ възлага, мисията, за която азъ вече говорихъ. Природата е надарила Русия, въ изпълнението на тая нейна мисия, съ всички благоприятни условия: голѣми надземни и подземни богатства, огромно население, съ една дума тя има всички благоприятни условия да развие своитѣ стопански сили съ размахъ и то въ американски мащабъ. Но фанатичитѣ и доктринеритѣ, водачитѣ на революцията измѣстиха Русия и я отклониха отъ нейното предназначение. Тѣ поставиха други задачи за разрешение — установяването на другъ общественъ строй, задължителенъ за всички. Въ тая своя мисия, обаче, Русия нѣма да успѣе. Руската комунистическа революция ще забави само темпото на развитието и ще измѣсти само временно Русия отъ нейния нормаленъ пжтъ, а може да се допусне, че фанатичнитѣ доктринери може и да проигратъ значението и ролята на Русия въ свѣтовната история.

Най-сетне руската комунистическа система можеше да сжществува и като успоредна, като само за себе си стопански и общественъ строй, ако, разбира се, руситѣ не се опитваха да се намѣсятъ въ европейскитѣ работи и съ международното подстрекаване на пролетарията нѣмаха претенцията да реформиратъ по свой образецъ свѣта.

* * *

Въ марксистическитѣ социалъ-демократически партии е имало винаги различия въ тактиката и различия въ разбирането и въ тълкуването теорията на марксизма. Марксъ бѣ за социалъ-демократитѣ абсолютенъ авторитетъ. Той, подобно на голѣмитѣ религиозни водачи, бѣ неоспорванъ. Неговата догма бѣ задължителна и непогрѣшима. Особено фанатични въ това отношение бѣха рускитѣ революционери и социалисти. Марксизмътъ отиваше до сектанство. Голѣмиятъ авторитетъ на Марксъ

сковаваше социалистическата мисълъ. Разбира се и тукъ се явиха различия и тия различия не закъснѣха да се проявятъ. Реакцията последва отъ това, че животътъ върви по свои пжтища и не следва законитѣ на марксизма. Тѣзи отклонения въ теоретическитѣ и практическитѣ разбирания въ приложението на марксизма, т. е. различията въ схващанията и тактиката бѣха резултатъ отъ наблюденията върху самия животъ. Така напр., законитѣ на капитализма така както ги разбираше Марксъ, не намѣриха това приложение, което той имъ предвещаваше, както въ индустрията, така и въ земедѣлието. Теорията зар езервната промишлена армия, — която правѣше илюзорни и безъ значение социалнитѣ реформи въ защита на труда, за подобрене на материалното положение на работницитѣ и предотвратяваха омизеряване на работническата класа, — не се оправда. Правовѣрнитѣ марксисти и тукъ намираха формули, за да излѣзатъ отъ затрудненото и деликатно положение, въ което тѣ попадаха. Повишениятъ стандартъ на живота на всички, въ това число и на работницитѣ, бѣ очевиденъ. Капитализмътъ наистина побеждаваше, той пролетаризираше маситѣ, но въ сжщото време се задълбочаваше, разширяваше и създаваше работа, въ която работницитѣ намираха по-добро препитание и приложение на своя трудъ, отколкото ако упражняваха самостоятелно занятия.

Общото ниво на благосъстоянието се повишаваше, техническиятъ напредъкъ и науката, социалнитѣ реформи, намѣсата на държавата въ защита на труда, всичко това се умаловажаваше, но то даде своитѣ резултати благотворни и повишаваше нивото на живота въ самитѣ работници. Фанатизиранитѣ догматици на всичко това отговаряха, че подобренето е само релативно, но не и абсолютно. Въ сравнение съ голѣмитѣ печалби и богатства, които трупаше буржуазията, материалното положение на работницитѣ е съвсемъ незначително.

И процесътъ на общото пролетаризиране и той не ставаше по шаблонитѣ на марксизма. Не всичко, разбира се, се пролетаризираше. Напротивъ, капитализмътъ, наредъ съ буржоазията, създаде и срѣдната класа отъ дребни търговци, индустриалци, занаятчии, хората на свободнитѣ професии, изобщо въ тѣхното лице се създаде една голѣма обществена сила, която като звено поддържаше рав-

новесието и социалната хармония. И държавата съ своите охранителни и защитителни мърки въ защита на трудящите се умѣеше да поддържа по-дълготраенъ социаленъ миръ. Революционниятъ и бунтарски духъ не бѣ работа на капитализма, който въ своя разцвѣтъ създаваше общо благосъстояние. Не може да се поддържа както това предвиждаше Марксъ, че капитализмътъ правеше богатството привилегия на едно само малцинство. Напротивъ капитализма демократизираше доходите и печалбите.

Моята целъ тукъ, разбира се, съ тия разсъждения не е да защитавамъ и спасявамъ капитализма. Той залѣзва и отива въ миналото на историята. Моята целъ е да подчартая законите на общественото и стопанско развитие, които не се покриватъ съ разбиранията на марксизма и неговите последователи. И затова социалистите и социалистите-марксиста предприеха ревизия срещу непогрѣшимостта на марксовата теория и практика. Както казахъ и по-рано социалистическите движения и социалистическите партии въ нѣкои отъ европейските държави, главно въ Франция и Англия, не бѣха подъ догматичното влияние на марксизма. При все това той все упражняваше кога по-големо, кога по-слабо влияние.

Социалистическите движения въ тия страни, въ своята основна теория бѣха подъ друго идейно влияние и други политически тенденции. Тѣ бѣха повече подъ влиянието на утопичния социализмъ, който бѣше много по-примирителенъ, много по-сдържанъ, не бѣше бунтарски, а човѣченъ. Въ Германия се роди ревизионизма, създателъ на който бѣ известния за времето си теоретикъ и политикъ Едуардъ Бернщайнъ. Бернщайнъ публикува своята книга „Предпоставки на социализма и задачите на социалната демокрация“ (преведена и на български). Тая книга е повечето сборникъ отъ статии, печатани и по-рано въ *Neue-Zeit* отъ 1898 до 1900 г. Бернщайнъ, единъ отъ голѣмите и авторитетни познавачи на марксизма формулира своите нови социалистически разбираня. Той подлага на ревизия много отъ теоретическите основи на марксизма и смѣта, че Марксъ е преувеличилъ бързото темпо на загиването на капитализма, че много е избързалъ въ своите предвиждания, тъй като, както се вижда, капиталътъ имаше и има голѣма съпро-

тивителна сила. Бернщайнъ оспори и други отъ основните схващания на марксизма, именно, че дребната буржоазия се пролетаризира и засилва кадрите на работническото, следователно, на социализма. Той възстана и противъ принципа на непримиримата класова борба и предизвика и тукъ ревизия въ политическата тактика на социалдемократическата партия. Не класовата борба, а класовото сътрудничество ще приближи социализма и работническото до осъществяването на тяхния идеалъ.

Ревизионистическите идеи на Бернщайнъ подеиствуваха като силенъ експлозивъ въ тактическите разбираня не само въ срѣдите на нѣмските социалдемократи, но и въ цѣлия интернационалъ. Навсѣкжде се очертаха двете различни течения — ортодоксални и ревизионисти. Много отъ социалистическите партии бѣха предъ опасността да се разцѣпятъ; дори въ нѣкои страни тѣ не можаха да избѣгнатъ разцѣплението. Даже въ най-слабо капиталистически развита България той има своето отражение и, както е известно, българската социалдемократическа партия, подъ идейното влияние на тѣзи именно разбираня се разцепи на две групи: тѣсни и широки. Партията на тѣсните още въ 1917 г., годината на руската революция, бързо се приспособи и не може да се каже само по подражание, но и по налучкване на това, което ставаше, си прикачи името „Българска комунистическа работническа партия“. Тя остана най-догматична, най-фанатична и непримирима въ класовите борби и игра следъ войната не маловажна политическа роля у насъ.

На страната на ревизионистите бѣха, както казахъ, Бернщайнъ съ цѣла плеада отъ образовани марксиста. На страната на ортодоксалните бѣше Карлъ Каутски.

Двете групи поведоха упорити и сериозни борби—въ партийни конгреси, въ партийни сбирки, въ международни конгреси. Тактическите и доктринерни различия бѣха сложени на дневенъ редъ и на обсъждане. Ревизионизмътъ се наложи и влияеше силно. Той създаде отъ германската работническа социалдемократическа партия управляваща партия. Следъ войната нѣкои отъ социалистическите партии, и особено германската, взеха участие въ управлението. Такъвъ бѣше случая и въ скандинавските страни, въ Англия, па даже и въ Бъл-

гария. Най-слабо отражение даде равизионизмът, обаче, въ Русия, въ срѣдитѣ на руската социалдемократическа партия. Рускиѣ социалисти повечето останаха при старитѣ сухи догматични схващания на марксизма. Дори Плехановъ, единъ отъ най-образованитѣ руски социалисти, остана правовѣренъ марксистъ.

Тактически различия е имало винаги, но най-ярко се проявиха различията въ схващанията върху революционната тактика на рускиѣ комунисти, представлявани отъ двамата голѣми комунистически водачи, отъ Лео Троцки, прикритото име на Леонъ Давидовичъ Бранщайнъ, отъ Сталинъ, прикритото име на грузинеца Йосифъ Джугашвили.

Троцки е роденъ презъ 1877 г. Той е евреинъ. Живѣлъ е повечето въ чужбина като емигрантъ. Училъ е доколкото ми е известно, въ политехника, съ цель да се посвети на инженерство. Той бѣ повече интелектуалецъ, доктринеръ и ортодоксаленъ марксистъ, наклоняващъ се винаги къмъ групата на Плехановъ. Едва предъ революцията на 1917 г. той се присъедини къмъ Ленинъ. Голѣмитѣ му практически заслуги сж въ създаването и организирането на червената армия въ качеството му на комисаръ на войната.

Първоначално различията бѣха въ съревнование между Троцки и Сталинъ, които претендираха за наследството на Ленинъ, за водачеството. Впоследствие тия съперничества се оформиха и въ принципиални тактични различия и не закъснѣха да избухнатъ въ формаленъ партиенъ двубой. Троцки считаше, че трѣбва да се засилятъ усилията на третия интернационалъ въ болшевиизирането на Европа. Че сама комунистическа Русия трѣбва да бжде по-дейна въ това отношение, тъй като по предписанието и предвижданията на Марксъ комунистическия строй не може да съществува изолирано и откъснато и следователно и комунистическа Русия не може да съществува изолирана въ единъ враждебенъ ней капиталистически свѣтъ. Споредъ него, Русия трѣбва да има първостепенна роля и участие въ свѣтовното утвърждаване на комунистическата система; Русия трѣбва да командва и ръководи интернационалната социална революция.

Сталинъ е селски синъ. Грузинецъ. Роденъ е въ 1879 г. Училъ се е известно време въ духовна семи-

нария. Той е безъ образование, обаче, е човѣкъ на дѣлото, съ силенъ практически политически усетъ, енергиченъ, дѣлови, суровъ и безогледенъ въ борбата. Още презъ 1903 год. той се присъедини, като младъ човѣкъ, къмъ групата на Ленинъ, къмъ болшевикитѣ. Той не се различаваше отъ своя съпърникъ относително революционната мисия на Русия. Разликата между тѣхъ е само въ тактиката. Троцки бѣ за непосредственото активно действие, а Сталинъ смѣташе, че е опасно и ненавременно да се изнасилватъ събитията. Той искаше да се остави Европа на спокойствие за известно време, докато Русия бжде готова, да се остави Европа — временно на естествения си процесъ на разложение и болшевиизиране.

До фашизма въ Италия и до появяването на националсоциализма въ Германия, въ Европа и свѣта болшевизмътъ нѣмаше конкурентна система. Италианскиятъ фашизмътъ не се смѣташе опасенъ, макаръ да бѣ така ненавижданъ отъ комуниститѣ. Италия не можеше да влияе на латинскиѣ народи. Тая роля и ръководство се падаше на Франция. Тя, обаче, бѣ въ усилено темпо на политическо и обществено разложение. Френскиѣ комунисти, които често посѣщаваха Москва, едни отъ тѣхъ насърдени и фанатизирани, — други пъкъ отчаяни и впоследствие ренегати, — бѣха много активни. Тѣ подкрепиха и насърдчиха създаването на народния фронтъ въ Франция, безъ да взематъ участие въ управлението на държавата. Отъ името на работническото тѣ предявяваха винаги голѣми искания знаейки предварително, че тия искания не могатъ да бждатъ осъществени. Това се правеше съ единствена цель да се засилва недоволството въ работническиѣ срѣди и да изострюватъ класовитѣ противоречия и класовитѣ борби.

Германия следъ войната, поради тежкитѣ мирни договори и пораженията, морални и стопански, сжщо така бързо се разлагаше. Комунизмътъ се ширеше и задълбочаваше и въ срѣдитѣ на германското работничество. Групата на спартакиститѣ, наречена така по името на единъ древно-римския водачъ на робитѣ — Спартакъ, предвождана отъ фанатизирани хора като Либкнехтъ и Роза Люксембургъ и двамата евреи по произходъ — имаше симпатии и поддържката на нѣмското работничество. Въ това време лѣугитѣ политически партии, безпо-

мощни и изнемогващи отъ день на день, губѣха все повече значението си. Това трая до появяването на национал-социализма.

Така континентална Европа, въ лицето на най-големитѣ държави, се разлагаше и като зрѣлъ плодъ неминуемо и естествено трѣбваше да падне въ скутитѣ на болшевишкия комунизъмъ.

Освенъ това Сталинъ считаше, че Русия още не е готова за една резултатна активна намѣса въ Европа. Вътрешно неукрепената все още червена армия, бѣше слаба и недостатъчно обучена и неподготвена за една такава мисия. Тя бѣ още въ началото на своето създаване. Но положили се отчаяни усилия, съ много жертви въ всѣко отношение, за да се създаде и засили тя, докато достигна до това положение, до което я виждаме днесъ. Съ една дума, Сталинъ държеше повече смѣтка за едно фактическо положение въ Европа, за нейното естествено разложение, и не искаше да се изнасилватъ събитията.

Презъ цѣлото това време, обаче, рускитѣ комунисти водѣха непримирима и отчаяна вътрешна борба, която завърши съ очистването на руската комунистическа партия отъ Троцки и неговитѣ приятели. Едновременно съ това сталинизмътъ се втурна въ затвърдяването на комунистическата система, нейното създаване и изграждане като цѣлостенъ стопански общественъ строй. Комунистическа Русия въ това време се създаде социално, стопански и политически и най-главно и преди всичко, военно.

Въ основнитѣ си разбирания Сталинъ, като човѣкъ на практиката, бѣ правъ, но той погрѣшно предвидя събитията. Не само че не можеше да схване голѣмото значение и голѣмата сила на нѣмския национал-социализъмъ, но той, най-главното, не предполагаше, че новата международна война ще избухне така скоро, следъ по-малко отъ 25 години. Но единъ пътъ войната отъ 1939—1940 г. станала неизбежна, Русия започна усилено да се готви военно-икономически и политически, изобщо въ всѣко отношение. Въпросътъ за нея се свеждаше само до това — да печели време, за да се изтощатъ до крайни предѣли воюващитѣ и тогава съ своята огромна военна сила тя да каже думата си, да диктува, не само мира, но и преустройството на новия свѣтъ, който трѣбваше да се преустрои по комунистически. Тая историческа

мисия болшевикитѣ възлагаха на Русия и на руската червена армия.

Следъ всичко това, какво обяснение може да се даде на отклонението, което болшевикитѣ направиха отъ генералната линия на своята тактика и политика и доктрина, какъ болшевикитѣ трѣгнаха рамо до рамо съ най-капиталистическитѣ и най-буржоазни държави, не само въ Европа, но и въ свѣта — Англия и Америка? Ония, които познаватъ практическото политическо обоняние на Сталинъ, не намиратъ нищо чудно и неестествено въ това. Съюзътъ между капиталистическа Англия и болшевишка Русия е съюзъ за взаимно спасяване и взаимна защита. Само бждещето ще покаже доколко той е искренъ. По марксистическата доктрина, Англия неминуемо ще има сжщата съдба, която има капитализма изобщо. Нали самъ Марксъ очакваше социалната революция да избухне най-напредъ въ Англия. Капитализмътъ неминуемо ще загине, не само защото е казано, — споредъ диалектиката на Хегелъ — че носи въ себе си зародиша на собствената си смъртъ, но и поради това, че опустошенията и пораженията, които ще причини войната, независимо отъ това кой ще победи, ще болшевицира духоветѣ на народитѣ въ британскитѣ острови и задъ океана.

Комунизмътъ е голѣмо, съ свѣтовно значение обществено движение. Едва ли има страна въ свѣта, която да не е заражена, подяждана и разлагана отъ болшевизма. Той е, или скритъ и дремящъ, или дѣлови и настѣпателенъ, споредъ случая и споредъ условията.

На какво дължи своя успѣхъ комунизма? На усилията на третия интернационалъ ли; на свѣтовната болшевишка пропаганда и агитация ли; или най-сетне, че доскоро, до преди 5—10 години той, комунизмътъ, като социалистическа система, нѣмаше конкурентъ? На това ли, че социалдемократическитѣ партии въ Европа подготвиха пътя му къмъ победата, на това ли най-сетне, че капитализмътъ, като обществена и стопанска система е вече незадоволителенъ, отживѣлъ времето си и загина? Да, на всичко това той дължи по нѣщо отъ успѣхитѣ си, но неговия успѣхъ се дължи, преди всичко, на неговия идеалъ, на неговата идеология, която бѣ проста, достъпна и най-главно, привлекателна, дори съблазнителна за работническитѣ маси и за маситѣ изобщо. Затова той про-

никва еднакво, както въ срѣдитѣ на работниците, така сжщо и на селянитѣ, и на бедствуващата интелигенция. Марксизмътъ даваше една идея ясна, достъпна за маситѣ. Той действуваше върху тѣхъ, както действуваше напр. християнството като религия въ древността. Следъ християнството, социализмътъ е едно отъ най-могъщитѣ, най-широко разпространенитѣ движения, не съ религиозенъ, а съ чисто социаленъ характеръ. Марксизмътъ даваше единъ идеалъ, предвещаваше общественъ строй на истинско равенство, на истинска свобода, единъ строй, въ който ще господствуватъ носителитѣ на този идеалъ, класата, която исторически е повикана да преустрои свѣта — работническото. Въ този строй нѣма да има бедни и богати, угнетени и онеправдани. Това ще бжде строй безъ социални различия. И наистина, какво по-привлекателно може да се даде на работническото и на човѣчеството изобщо? Но не само на тия особености марксистическия социализъмъ дължи своята настѣпателна сила и своитѣ успѣхи. Той еднакво умѣеше да спекулира и съ идеализма на работниците, и съ тѣхнитѣ материални и класови интереси и инстинкти. Подклаждайки класовата умраза той задълбочаваше раздѣлението и противоречията между общественитѣ сили въ капиталистическия строй, той откри фронта на класовитѣ борби и като раздруса основитѣ на капитализма, подготвяше неговото падение. Той успѣ да фанатизира и да засили бойкостта на комунизираното работничество.

Освенъ всичкитѣ тия особености, легнали въ разбиранията и въ тактиката на рускиятъ комунизъмъ, т. е. на правовѣрниятъ марксизъмъ изобщо, идейно, политически и социално — рускиятъ болшеvizъмъ е изграденъ върху марксистическия догми, както сж формулирани въ „Комунистическия манифестъ“, въ „Капиталъ“ и въ цѣлата оная огромна марксистическа литература презъ XIX и XX вѣкъ.

Борбата срещу комунизма и социализма въ лицето на Русия е въ разгара си. Моята непоколебима вѣра е, че комунизмътъ и болшеvizъмътъ ще бждатъ победени, сразени. Тази е историческата мисия на Германия. Тя трѣбва да отстрани въ кървава борба болшеvizма и да открие и осигури пътя на истинския социализъмъ. Но би било неоправдано лекомислие да се вѣрва, че съ сразяването на болшевишка Русия, комунизмътъ авто-

матически е сломенъ и ще загине. Мнозина не могатъ да си обяснятъ упоритата съпротива на Русия, фанатизма на комунизма и болшеvizма, на постояннитѣ имъ и непрестанни усилия да залѣятъ свѣта съ идеитѣ на марксистическия социализъмъ. Мнозина не могатъ да си обяснятъ и удивителната храбростъ и издрѣжливостъ на руския войникъ по бойнитѣ полета? Присжщъ е на комунизма, като идейно убеждение, фанатизма. Фанатизмътъ е изобщо втора природа на всички истински революционери.

Идеята за класовата борба и класовата непримиримостъ десетилѣтия подъ редъ се внедряваше въ съзнанието на маситѣ отъ народа. При това русинътъ не познава Европа. Той гледа на нея презъ очилата на Азия, той я ненавижда, тя е нему чужда. И не преувеличаватъ ония, които въ двубоя между Германия и Русия виждатъ единъ двубой на два свѣта, на две култури, на две цивилизации, па, ако щете, и на два материка. Отъ две десетилѣтия, откакъ комунизмътъ е господствуващъ въ Русия, се създаде фанатизираниятъ руски комунистически човѣкъ, твърдъ и суровъ. Генерации се възпитаха и обучиха въ комунизма.

Но рускиятъ комунизъмъ има и друга една особеностъ. Той даде равни права на многобройнитѣ и различни въ расово отношение, обитаващи Русия народи. Отъ тая расова смѣсница се ражда и създава новия руски типъ. Каква роля ще играе тоя новъ русинъ, който ще наследи добродетелитѣ и пороцитѣ на всички тия народи, това тепърва ще има да се види.

Съ комунизма ние трѣбва да се отнасяме сериозно. Той е голѣмо идейно — и цѣлостно интернационално движение. Грѣшка е да се мисли, че като се оклевети Русия или като се обругае комунизмътъ, борбата е приключена и победата е спечелена. Не. На комунистическата идея на комунистическия идеалъ трѣбва да се противопостави другъ идеалъ, единъ идеалъ за новъ социаленъ строй. Идеи съ идеи се сразяватъ. Срещу идейнитѣ борби, борбата се води съ идеи. Идея отъ идея се измѣства; система съ система се замѣства. На комунистическия идеалъ ще се срещупостави социалистическия. Социалистическата стопанска и обществена система е вече предъ насъ, ние имаме нейния първообразъ въ германския националъ-социализъмъ.

Х

Национал-социализъм

Нашата задача до тукъ бѣ да изяснимъ, безъ да се впускаме въ голѣми подробности, основитѣ на стопанския и общественъ строй, на тритѣ системи: капитализма, комунизма и национал-социализма.

Тия три системи сж въ съперничество. Тѣ сж въ открита борба, за първенство. Тѣ воюватъ съ въоръжени сили за правото си на сѣществувание, защото си оспорватъ именно правото на сѣществувание. Въ една война, небивала досега въ историята на човѣчеството, се ражда бждещиятъ социаленъ и стопански строй на Европа. Цѣлиятъ културенъ свѣтъ е въ война или на бойна нога. Голѣми, невъобразимо голѣми за нашата фантазия, човѣшки маси сж по бойнитѣ полета. Какви материални срѣдства, какви духовни ценности, колко милиони хора се жертвуватъ, колко милиони млади хора въ разцвѣта на юношескитѣ сили ще оставатъ коститѣ си въ свѣтовнитѣ бойни полета, като изкупителна жертва за новия свѣтовенъ редъ!

И дветѣ войни, и войната на 1914—1918 г. и войната отъ 1939—1940 г. сж нови войни. Тѣ по нищо не приличатъ на войнитѣ въ по-отдавнашното минало, особено последната война, която нѣма равна на себе си въ историята. Тя много сѣществено се различава отъ всички досегашни войни. Тя се различава, преди всичко, по своя обсегъ на действие. Тя има наистина свѣтовенъ характеръ, засѣга цѣлия свѣтъ отъ дветѣ полукълба. Нѣма културна държава, която да не е засѣгната отъ нея. Днешната война се отличава и по методитѣ на воюването, както и по въоръжението. Въ военната техника намѣриха приложение най-голѣмитѣ открития на науката и усвършенствованията на техниката.

Днесъ нѣма неутрални държави, има воюващи и невоюващи. Свѣтътъ е раздѣленъ и групиранъ, къмъ едната или другата отъ воюващитѣ страни, представи-

телки на различните стопански и обществени системи. Едните сж групирани към капиталистическите страни, представлявани от Англия и Америка, от англосаксонския блок и към комунизма, представляван от Съветска Русия, а другите сж групирани към социализма, представляван от държавите на осъта, от Германия и Италия въ Европа и от Япония въ Азия.

Всички тѣзи особености придават революционен характер на сегашната война. Тя е революционна, не само по методите на действие, но и по целите, които ѝ се поставят. Тя е сжщинска социална революция, която обаче, не става по предписанията и предвижданията на марксизма. Тая социална революция не е революцията на интернационално организираните пролетарият, а е революция на самите народи. Въ настоящия голѣм двубой сж народите, които искат да запазят стария строй, които, както научно се казва, сж въ статика, срещу народите, които искат своето право и своя дѣлъ въ свѣтовните богатства, въ свѣтовните простори по суша и по море, т. е. народите, които сж въ динамика. Войната решава сждбата на човѣчеството, на единъ строй, който си отива, който трѣбва да си отиде, като надживѣнъ от времето, тѣсенъ и незадоволителенъ за буйните сили на подрастващите поколения, строя на капитализма. Днешната война решава сждбата на новите обществени системи, носители на новия редъ, духъ и идеите на новото време, строй носенъ на здравите плещи на младите народи, на социализма. Между тѣхъ стърчи мощната фигура на руския комунизъмъ, който претендира да бжде единственъ и абсолютенъ новаторъ, представител на новата социална стопанска система, система, обаче, едностранчива, която той иска по шаблонъ и насила да наложи на свѣта, да я наложи на Европа най-малкото, която по култура, по психика, по структура, обществена и стопанска, по исторически традиции и по редъ още други особености, е чужда и ще остане чужда на съвременния комунизъмъ.

Социализмътъ въ неговата руска преработка и въ неговия руски образецъ, не е приложимъ и не е приемливъ за европейските народи. Въ тая свѣтова обстановка, национал-социализмътъ е въ гигантски двубой. Той се сражава на два фронта, на фронта срещу капита-

листическата система и на фронта срещу комунистическата система.

Естествено, мнозина си задаватъ въпроса: кой ще победи? Всѣки отговаря споредъ разбиранията си и, за съжаление, споредъ чувствата си. Азъ и другъ пътъ, по други поводи, съмъ давалъ моя отговоръ: азъ желая да победатъ ония, съ които е България, моето отечество, е свързала сждбата си. Ще победатъ истинските носители на новия духъ, на новата техника, на новия редъ, носителите на новите идеи, новия човѣкъ, новия европейецъ. Победата въ житейските борби е била винаги на страната на новото, на свежото, на младото, на раждащите се сили. Тя ще бжде на страната на ония сили, които сж най-добре подготвени, които въ всѣко отношение превъзхождатъ другите, а особено своите съперници и противници, които военно и обществено сж най-добре организирани, знаятъ защо воюватъ, които сж съ високъ духъ и голѣмо национално съзнание. Ще победятъ ония, които и исторически сж призвани да подемятъ и носятъ дѣлото на човѣшкия напредѣкъ и иматъ историческата мисия да бждатъ образецъ на единъ новъ социаленъ и стопански редъ.

* * *

Какво представлява отъ себе си национал-социализмътъ като обществена и стопанска система? Предстои ни тепърва да обрисоваме тоя строй и да проникнемъ въ неговата сжщностъ.

Национал-социализмътъ не е случаенъ и измисленъ продуктъ, хрумване на нѣкой остроуменъ или надаренъ съ фантазия мечтателъ или изобретателъ на социални системи. Той е логически резултатъ на едно историческо развитие.

Национал-социализмътъ е продуктъ на дадени исторически условия. Какъ ще си представимъ наистина тази система?

Капитализмътъ ни е известенъ, защото ние все още живѣемъ въ рамките на неговата система. Ние го познаваме. Ние, които сме въ него и тѣй сме свикнали съ него, така ни се вижда всичко естествено, че мжно можемъ напр. да посочимъ и подчертаемъ най-характерните му особености. Все пакъ голѣмите му опори и основи ние ги знаемъ. Ако не ги знаемъ по собствено разби-

ране, виждаме ги и ги долавяме отъ противниците на капиталистическата система, които отправятъ и насочватъ ударитъ си, за да го унищожатъ. Ударитъ на марксистическия социализъмъ, т. е. на комунизма сж насочени върху самата държава, върху буржуазията като класа, срещу капитала и капиталиста, срещу печалбата отъ капитала, срещу частната собственостъ, наследственото право, религията и фамилията.

За комунизма ние имаме вече опыта на болшевишка Русия. Болшевишката комунистическа система е много сложна, макаръ шаблонно да прилага на практика марксизма. Дори и ония, които сж имали възможностъ непосредствено да я изучаватъ, и тѣ срѣщатъ голѣми затруднения въ изясняването на системата, защото болшевикитѣ не обичатъ да изнасятъ всичко на показъ. Комунистическата система ние я познаваме до известна степенъ и отъ богатата марксистическа и социалистическа литература отъ последнитѣ десетилѣтия на миналото столѣтие, и първитѣ десетилѣтия на настоящия вѣкъ.

Националъ-социализмътъ е най-новото създание и идейно най-младъ, макаръ да има за вдъхновители икономиститѣ, философитѣ и ученитѣ още отъ миналото столѣтие. Националъ-социализмътъ е реално осъщественъ въ Германия отъ 1933 г. Презъ 1933 г. той победи и се наложи следъ една упорита и небезкрѣвна борба. Националъ-социализмътъ претендира, и той въ сжщностъ е такъвъ, да е идейно издържана и цѣлостна политическа и стопанска система. Той е най-новъ, по-новъ и отъ фашизма, съ когото, наистина, иматъ много общо. Тия две системи сж въ идейно взаимно влияние, толкова повече, че представителитѣ на единия и на другия днесъ заедно водятъ борбата за право на сжществуване.

Националъ-социалистическата система има това преимущество, че идеологично не е сектанска, тя е податлива напр. на нови идеи и разбирания и не е скована както е напр. комунизма. Следъ голѣмитѣ изпитания отъ войната и отъ самата война тя сигурно ще почерпи поуки и нови сили, ще почерпи още по-нови и напредничави идеи.

Балканската война отъ 1912 г. наруши европейското и политическото равновесие, което сжществувахе до тогава. Това равновесие се поддържаше отъ дветѣ голѣми

международни политически групировки — отъ антантата, въ която влизаха Англия, Франция и Русия, и отъ централния съюзъ, отъ групата, въ която влизаха Германия, Австро-Унгария и Италия. Балканскиятъ съюзъ отъ 1912 г. натежа везнитѣ къмъ антантата. Впоследствие, следъ междусъюзническата война отъ 1912 г., балканскиятъ съюзъ се разпадна и повечето отъ балканскитѣ страни, а именно Ромъния, Гърция и Сърбия се наклониха пакъ къмъ антантата.

Балканската война отстрани Турция отъ югоизточна Европа. Тая война, обаче, засегна много жизнени интереси на голѣмитѣ европейски държави въ тая частъ на Европа и въ Азия. Презъ балканитѣ минава голѣмиятъ съ свѣтовно стопанско и политическо значение пѣть Хелголандъ — Багдатъ — Персийския заливъ. Този сухоземенъ пѣть даваше възможностъ на Германия да прониква мирно въ областитѣ на най-богатитѣ въ всѣко отношение земи по брѣговетѣ на Индийския и Тихия океани. Тукъ по тия мѣста се разкриваха възможноститѣ за най-голѣмия международенъ търговски стокообмѣнъ. Тѣ представляватъ единъ огроменъ пазаръ (Индия съ своето 389 милионно население и Китай съ своето повече отъ 400 милионно население) и единъ огроменъ източникъ на най-ценни и най-необходими за живота колониални произведения. По тия мѣста: въ Индия, Китай, Австралия, островитѣ по брѣговетѣ на двата океана, въ Холандска Индия се кръстосватъ интереситѣ на всички голѣми европейски държави безъ изключение. Но тукъ най-главно сж преплетени интереситѣ на Русия и Англия, а после и на Германия. Русия по своето географско положение и по грамаднитѣ размѣри на нейнитѣ сухоземни владения има не единъ, а нѣколко естествени излаза на свободни морета, но отъ които тя е откъсната и ѝ противодействуватъ не други, а самата Англия. Въ миналото Великобритания бѣ най-голѣмиятъ противникъ на Русия. Англия винаги ловко и хитро съумѣваше да държи Русия далече отъ свободнитѣ морета. Напр. южната частъ на европейска Русия има своя естественъ излазъ къмъ свободно море презъ проливитѣ за Срѣдиземно море, презъ Гибралтаръ за Атлантическия океанъ, а презъ Суецъ и Червено море за Персийския заливъ и Индийския океанъ. Централна източна Русия има за свой есте-

ственъ излазъ презъ Иранъ и Персийския заливъ за Индийския океанъ. Азиатска Русия съ Сибиръ — презъ Харбинъ и Владивостокъ за Тихия океанъ. Въ тѣзи свои естествени стремления тя е била винаги възпрепятствувана единствено отъ своята сегашна съюзница.

Германия нѣма колонии или нейнитѣ колониални владения до войната отъ 1914—1918 г. не бѣха отъ голямъ значение. По богатство и по население тѣ не бѣха това, което представляваха напр. обширнитѣ английски и французски владения въ Африка и другитѣ части на свѣта. При това Германия най-късно се яви съ свойтѣ колониални претенции. Гжсто населена, съ интензивно развита индустрия, съ обширна търговия, съ постоянно нарастващо население, естествено Германия трѣбваше да подири своитѣ права, за да добие необходимитѣ условия за напредѣкъ. И Германия предяви своитѣ претенции за колонии и за свободни морски пѣтища, но срещна противодействие последица на което бѣ първата свѣтвна война отъ 1914—1918 г.. Тая война бѣше неизбежна.

Войната отъ 1914—1918 г. бѣ въ пълния и истински смисълъ на думата империалистическа война, война за колонии и за свободни морски пѣтища. Германия, безъ да бжде бита, загуби победата, а съ нея заедно пострадаха и всичкитѣ ѝ съюзници. Последвалитѣ мирни договори съдържаха въ себе си причинитѣ за нова още по-голяма и още по-сждбоносна, съ още по-голямъ свѣтовно значение война — настоящата война. Мирнитѣ договори разпокжсаха Европа. Тѣ не само, че създадоха многобройни съ неестествени граници дребни европейски държави, но раздѣлиха Европа на два голѣми лагери: победени и победители, две голѣми враждуващи по между си групи. Победенитѣ бѣха поставени въ невъзможни условия за сжществуване, а за напредѣкъ не можеше и дума да става. Целта бѣ бавно, но сигурно да загинатъ, или да бждатъ сведени въ икономическо и политическо отношение до съвсемъ незначителни държави; да не могатъ тѣ никога да се съвзематъ, да не смущаватъ спокойствието, да не застрашаватъ богатствата на ония, които владѣха свѣта. Като сждимъ по нашето положение, можемъ да си представимъ какво бѣ положението на Германия. Съ една дума мирнитѣ договори създадоха една система, единъ европейски редъ,

охраняващъ изключително интереситѣ и придобивкитѣ на победителитѣ.

Историческото значение, обаче, на войната отъ 1914—1918 г. е другаде. Тя нанесе първиятъ и най-решителенъ ударъ на дотогавашна Европа, на капиталистическа Европа. Отъ тогава капитализмътъ е вече въ отстѣпление и води борба за своето самосъхранение, но безуспѣшно. Пораженията и опустошенията, които направи войната, и въ победителитѣ, и въ победенитѣ, разстрои ха капитализма и го изтощи ха. Обществени тѣ сили, доколкото бѣха представени въ лицето на старитѣ политически партии, имаха сжщата сждба. Почти на всѣкжде управлението на държавата бѣ вече до голѣма степенъ въ ръцетѣ на марксистическитѣ социалистически партии. И Англия, капиталистическа Англия, се управлява известно време отъ английската работническа партия. Но анархията се надигаше, бедстваващитѣ обществени срѣди: работници, селяни, занаятчии, интелигенция, недоволствуваха; бунтоветѣ и революционнитѣ схватки бѣха нѣщо обикновено. Третиятъ интернационалъ бѣ въ усиlena работа и подготвяше вече социалната революция. Нѣкои държави изживѣха тия опити, като Германия, Унгария, па даже и България. Опититѣ за бунтове и революции бѣха сериозни, защото маситѣ бѣха революционизирани, и то особено работническитѣ и селскитѣ маси. Но националнитѣ сили, национализма, се събуждаше и се възраждаше отъ само себе си. Националнитѣ сили, обаче не бѣха организирани. Тѣ бѣха разпокжсани, защото бѣха спонтанни и безъ идейна спойка. Нациснализмътъ бѣ само настроение повече патриотизмъ, но все още слабъ, за да даде сериозно сражение и да влѣзе въ борба съ силитѣ на анархията и на комунизма. Ала борбата бѣ подета и се изразяваше въ многобройнитѣ стѣлкновения и схватки между по-голѣмитѣ и по-малки групи и отъ двата лагера. Въ този процесъ на разложение и на възраждане едновременно най-забележителното бѣ, че младежътъ, младитѣ поколения, тия които бѣха по бойнитѣ фронтове и тѣзи, които възмжжаха следъ войната, бѣха съ силно национално чувство и съзнание.

Стопанското положение на Германия бѣ още поточаяно. Страната бѣ чисто и просто смазана подъ тежеститѣ, наложени ѝ въ разни форми отъ победителитѣ.

Тя бѣ смазана и отъ опустошенията, които изобщо на-
насятъ дългитѣ и кръвопролитни войни.

Единъ голѣмъ народъ, който не е завършилъ
своята историческа мисия, който не е изхабилъ всичкитѣ
си сили, народъ съ традиция, съ съзнание за своето свѣ-
товно предназначение, съ граждански и военни добро-
детели, съ исторически подвизи, които го правятъ гордъ
и самоувѣренъ, — такъвъ народъ рано или късно ще
застави противникитѣ си да го зачитатъ и да му отдадатъ
заслуженото. Такъвъ бѣ случая съ германския народъ.
Една голѣма нация отъ близо 80 милиона нѣмци
въ срѣдата на Европа, не можеше да не се окопити и
да не подири наново мѣстото си въ свѣтовната история.
Преживѣлъ тежки изпитания, изгубилъ войната, тоя на-
родъ не изгуби националната си гордостъ, той не загуби
и съзнанието си за мисията, която му предвещава бжде-
щето. Той трѣбваше отново да заеме мѣстото, което му
се пада въ живота на Европа и да ѝ даде това, което
тя очаква отъ него, което естествено следва да ѝ се
даде — една нова обществена система, една нова Европа.

Националсоциализмътъ се роди като реакция на
войната и мирнитѣ договори отъ 1914—1918 г., както и
като отгласъ и реакция на комунизма и на марксовия
социализмъ изобщо, и най-сетне като реакция и на
самия капитализмъ.

Първосъздателътъ на националсоциалистическата
идеология и система е Адолфъ Хитлеръ.

Адолфъ Хитлеръ е роденъ презъ 1889 г. въ австрий-
ското градче Браунау на рѣката Инъ, на границата между
Бавария и нѣкогашната Австрия. По-рано тази провинция е
била баварско владение, впоследствие отстъпена на Австрия.
Въ жилитѣ на Адолфъ Хитлеръ все трѣбва да тече отъ
кръвта на старитѣ байовари. Хитлеръ е повече баварецъ.
Синъ на малъкъ митнически чиновникъ. Неговиятъ баща е
искалъ да го посвети на собствената си кариера. Въ Линцъ
Хитлеръ учи въ реалното училище. Даровитъ и учащъ
лесно уроцитѣ си, той е ималъ доста свободно време,
за да чете и да се самообразова. Той е предпочиталъ
да чете география и история — дветѣ науки, които да-
ватъ най-добрата подготовка на общественика. Още като
момче въ библиотеката на баща си, той попада на попу-
лярната история на френско-пруската война отъ 1870—

1871 г. Юношата Хитлеръ се очудва и не може да раз-
бере защо неговото отечество — Австрия, не е взела уча-
стие въ войната на страната на Германия. Това сж пър-
витѣ проблѣсъци на неговия национализмъ и на съзна-
нието за общността между двата нѣмски народи, на
дветѣ нѣмски държави. Хитлеръ е искалъ да стане ху-
дожникъ. Той ималъ показани дарби къмъ рисуването.
На 15 годишна възраст, обаче, той е кржгълъ сиракъ
и напуска бащиния си домъ съ 50 гулдена въ джоба си
и, както казва самъ той, съ единъ „значителенъ капиталъ“,
трѣгва да дири сждбата си. Той се отзовава въ Виена.
Рисуващъ хубаво опитва се да постъпи ученикъ въ
художествената академия. За негова голѣма изнанада,
обаче, пропада на конкурса. Съветватъ го да учи
архитектура за която сжщо така е ималъ дарби, но
му е липсвало предварителното образование и подго-
товка. Той е принуденъ да дири работа като простъ ра-
ботникъ, за да се препитава. Самотанъ, той е принуденъ
да се издържа самъ. Така започва неговия животъ —
животъ на борби, страдания и учене. Това сж годинитѣ
на живота му въ Виена, които той самъ нарича години
на страдания и на учене.

Хитлеръ е работникъ. Той дири работа, за да оси-
гури съществуването си, но работа винаги мжно на-
мира, понеже не е организиранъ членъ на никой ра-
ботнически синдикатъ. Работническитѣ синдикати, както
въ Австрия, така и въ Германия, сж външно свободни,
но идейно сж били подъ влиянието и ръководството на
социалъ-демократическата партия. Тѣ само привидно сж
независими и свободни. Хитлеръ не е приемалъ да чле-
нува въ тѣхъ и затова мжно е намиралъ работа, защото
не е билъ социлдемократъ и не е билъ организиранъ
членъ на някой синдикатъ. Синдикатитѣ не сж позволя-
вали да се дава работа на неорганизиранъ работникъ.
Предприемачитѣ сж били принудени да се подчиняватъ
на тия искания. А когато е намиралъ работа Хитлеръ е
въ постоянна борба дори въ схватки съ синдикално ор-
ганизиранитѣ работници. Тѣзи обстоятелства му даватъ
възможностъ да проникне и разбере силата на органи-
зираността, но да разбере влиянието на социалдемокра-
тическата партия като обществена и политическа сила.
Тия борби, обаче, го закаляватъ въ борчески духъ и

оформяват у него едно противосоциалистическо марксистическо съзнание.

Въ своите юношески години, Хитлеръ, бедствувашъ и въ непрестанна борба за съществуване, въ борба срещу терора на синдикалното работничество, е свидетел и на единъ небивалъ политически двубой въ Австрия. Въ същото това време въ Австрия е въ разгара си пангерманистическата борба, едно съ силно подчертанъ националистически духъ движение за обединение между двата нѣмски народи. Нека само между скобки да кажемъ, че пангерманизма въ Австрия е билъ винаги по-силенъ отколкото въ самата Германия. Може да се каже, че той, пангерманизмътъ, е роденъ именно въ Австрия. Първосъздателитъ на това движение сж известнитъ за времето си депутати отъ австрийския парламентъ Шьонереръ и Волфъ. Борбата е усилена и енергична, но безрезултатна. Хитлеръ не е чуждъ ней. Той е подъ нейното идейно влияние и получава националистическа закалка. Въ този младежъ се загноздва идеята за цѣлостното обединение на нѣмския народъ, идея, която впоследствие той самъ осъществи.

Кметъ на гр. Виена въ същото това време е д-ръ Карлъ Луегъръ. Той кметува дълги години и води отчаяна и упорита борба срещу домогванията и влиянието на евреитъ въ политическия, стопанския и обществения животъ на страната. Антисемитското движение е вече създадено. Хитлеръ попада и подъ неговото влияние, което после се оформи въ неговото учение за чистотата на расата.

Въ никоя друга страна въ Европа политическото и обществено влияние на евреитъ не е било така голѣмо, както въ нѣкогашната двойна монархия. Тѣ даватъ тонъ и отпечатъкъ на цѣлия ѝ животъ. Австрийцитъ имаха най-талантливитъ банкери на свѣта, но всичкитъ бѣха евреи. Финансовиятъ капиталъ, обаче, е ималъ винаги влияние не само въ стопанския, но и въ политическия и общественъ животъ. Партиитъ, и особено социалдемократическитъ партии, бѣха съ подчертано еврейско влияние. Самиятъ градъ Виена градъ съ много разнородни чужди елементи, въ значителна частъ е билъ съ еврейско население. Това дава своето отражение въ живота и въ разбиранията на Хитлеръ.

Австрийскиятъ парламентъ (Reichsrath'a) бѣше единъ конгломератъ отъ партии и националности. Недееспособенъ, въ постоянни и непрекъснати безплодни словесни състезания. Това внедрява въ младия Хитлеръ, който често посещавалъ парламента, отвращение къмъ парламентаризма, който на всѣкъде бѣ вече въ началния си процесъ на израждане.

Ето въ тази политическа и социална обстановка живѣеше младия Хитлеръ и тя упражни първото и най-дълбоко влияние върху неговото политическо и обществено съзнание.

Още като юноша Хитлеръ е за обединението на дветъ нѣмски държави, на двата нѣмски народи, Австрия и Германия. Австро-Унгария, създадена такава, каквато ние я познаваме следъ виенския конгресъ, бѣ единъ сборъ отъ националности — нѣмци, унгарци, поляци, чехи, словаци, хървати, сърби — политически, дори и религиозно разнородни. Нѣмскиятъ елементъ въ монархията, въ сравнение съ другитъ народности, е въ малцинство. Той имаше привилегията да управлява и управляваше. Следъ Англия и наредъ съ нея Австрия имаше способността и изкуството съ малки сили и сръдства да управлява чужди народи. Нали се казваше нѣкога, че ако Австрия не съществувала, то тя трѣбвало да бжде създадена. Смисълътъ на това политическо създание бѣ да се образува една държава, въ основата си нѣмска, но като организирано цѣло да противодействува на нѣмската експанзия и пангерманистическитъ тенденции. Така схващаше ролята на Австрия и Адолфъ Хитлеръ и виждаше, че неговото отечество е прѣчка за обединението на цѣлия нѣмски народъ. Такава прѣчка той виждаше и въ хабсбургската династия. При Сараевскиятъ атентатъ (1914) по убийството на австрийския престолонаследникъ той остава безразличенъ. Въ войната отъ 1914—1918 г. той напуска Виена и отива доброволецъ въ единъ баварски полкъ, въ който служи като простъ войникъ и бива раненъ.

Хитлеръ не е човѣкъ на науката или на теориитъ. Той е човѣкъ на живота, на дѣлото и най-главно и преди всичко на борбата. Роденъ въ борба, той расте въ борба. Но въпрѣки тия особености на живота му, той не е обикновенъ човѣкъ. Той е рожба на времето, което

живеемъ и на идеитъ, които господствуватъ. Идеитъ на епохата винаги влияятъ, тѣ създаватъ оная духовна обстановка, въ която се оформяватъ великитъ хора и водачитъ на единъ народъ. Националъ-социализмътъ и самиятъ Адолфъ Хитлеръ, съзнателно или несъзнателно, съвсемъ естествено сж подъ идейното въздействие на нѣмската идеалистична философия, видни представители на която на времето си сж Фихте и Хегелъ. По-късно влия и Фридрихъ Нитче. Напр. идеята за водача — принципътъ, върху който е сложено политическото устройство на националъ-социализма — не изхожда ли отъ началото, че ония, които сж повикани да водятъ единъ народъ въ най-сждбоносното за неговото сществуване време, сж хора необикновени, хора съ свърхъ качества въ всѣко отношение надъ срѣдния човѣкъ; че тѣ превъзхождатъ дори и най-даровититъ. Икономическитъ основи на национал-социализма ще намѣримъ въ учението на много икономисти отъ преди, напр. на Адамъ Мюлеръ, Карлъ Ротбертусъ, Адолфъ Вагнеръ, Густавъ Шмоллеръ и др. Адамъ Мюлеръ е единъ отъ първитъ въ Германия, който се обявява противъ английския стопански либерализъмъ, пръвъ представител на който е Адамъ Смитъ, основател на политическата икономия като наука и пръвъ идеологъ на капитализма. Той е първия, който посочи тоталитарния характеръ на държавата. Не може, казва той, да има противоречие между гражданина и държавата. Въ държавата е изразенъ и въплотенъ цѣлиятъ животъ на народа и затова тя е върховна властъ.

Карлъ Ротбертусъ е съвременикъ на Марксъ. Той въ една много по-ясна и много по-положителна форма отъ Марксъ е изложилъ своитъ разбирания за сщността на капитала, за неговата роля, за значението на труда и т. н., безъ да влага оная страсть и тенденция, да създава ония противоречия между общественитъ и социални сили, каквито вложи Марксъ. Марксъ и марксиститъ оспорваха оригиналността на Ротбертуса, обаче Ротбертусъ по-рано и независимо отъ Марксъ дойде до нѣкои заключения, които марксиститъ подеха, но ги подеха съвършено тенденциозно.

Адолфъ Вагнеръ е подъ влиянието на Ротбертуса; той е единъ отъ основателитъ на така наречения катедеръ-социализъмъ, въ смисълъ, че на чело на едно общественно

и икономическо разбиране стоятъ повечето университетски професори. Въ социалнитъ реформи и въ примирението на общественитъ класи Вагнеръ виждаше залога за спокойния напредъкъ на своя народъ. Густавъ Шмоллеръ пакъ е единъ отъ основателитъ на нѣмското дружество за Социална политика. Въ това дружество на годишнитъ му конгреси си даваха среща всички гармански учени икономисти и социолози. То упражни извънредно голѣмо влияние върху обществената мисълъ въ Германия. Дружеството за Социална политика даваше тонъ и направление на цѣлата социална политика на Германия, па дори и задъ нейнитъ граници.

Адолфъ Хитлеръ е създател на националъ-социализма като общественно движение и като социална и стопанска система. Той е и идеологъ и водачъ едновременно. Съчетаваше качества на единия и на другия, презъ неговая надаренъ умъ се отразяватъ и преработватъ въ достъпни форми, идеитъ и духа на времето. Впоследствие дѣлото се подема и доразработва отъ много сътрудници отъ всички обществени срѣди. Така националъ-социализмътъ днесъ вече е една стройна и цѣлостна теория и практика.

Народенъ синъ, Адолфъ Хитлеръ е предопредѣленъ и признатъ водачъ. Хитлеръ е истинско чедо на своя народъ. Въ неговитъ жили тече чиста червена народна кръвъ. Той не е благородникъ, нито принцъ, нито баронъ, нито графъ, той не получава своето дѣло по завещание или по наследство, той самъ го създаде.

Народнитъ водачи сж пратеници на провидението.

Тѣ сж така да се каже богоизбрани, сами орждие на сждбата, а провидението не избира посрѣдственитъ, малодушнитъ, хитрецитъ или суетнитъ а ония, които то самото е богато надарило, ония, които до най-висша степенъ носятъ въ душата си и въ сърдцето си всички качества и добродетели на своя народъ. Това сж великитъ хора на единъ народъ. Великитъ водачи на единъ народъ сж и хора на сигурна интуиция, на инстинкта, но винаги ръководени и контролирани отъ силна воля, здравъ разумъ и преди всичко отъ здрави нерви.

Следъ свършване на войната Хитлеръ е отново въ Мюнхенъ. Той продължава известно време да живѣе въ казармата на полка си и следъ демобилизацията. Той

поддържа връзки с някои от другарите си от фронта. Това време е едно от най-мъчителните за него. Той се лута, обсъжда, промишлява за съдбата на Германия. Той чувства своята лична безпомощност и безпомощността на цялия германски народ. Волята, обаче, не го напуска. Жаждата за действие, за борба възкръсва у него. Той ходи и посещава различни събрания, повечето политически, слуша, самъ взема участие въ препирни и въ политическите схватки даже, но винаги на страната на националистически настроените елементи.

Един път Хитлеръ попада на едно събрание устроено от инженера Готфридъ Федеръ. Той слуша съ внимание сказката на Федеръ върху ролята и същността на капитала. Федеръ разграничава и срещупоставя творческия капитал на спекулативния финансов капитал, който чрез борсата и борсовите сделки дири само високи лихви. Спекулативният борсов капитал е интернационален; той не е творчески; той не се интересува от нищо, освен от високи и сигурни печалби. Чрез държавните заеми и борсовите спекулации, той прониква и завладява свѣта. Тия разбирания легнаха и въ миогледа на Хитлера относително ролята и значението на капитала изобщо. Тѣ легнаха тъй да се каже и въ догмата на Национал-социализма; подчертава се значението и ролята на националния творчески капитал, като се обезвреди силата на международния борсово-спекулативен капитал. „Капиталът“, казва Хитлеръ, „трѣбва да бже въ служба на нацията, а не господаръ на труда“.

Презъ 1919 г. Хитлеръ бива поканенъ да се присъедини къмъ организацията на една малка група работници и, както самъ признава, следъ дълги размисления и колебания, най-сетне се решава да се отзове на тая покана. Той получава своята организационна книжка № 7 по редъ и организацията започва своето съществуване съ единъ капитал, както казва той, отъ 7 марки и 50 пфенига. Съ тая сума е разполагала касата на организацията. Съ тѣзи св. седмочисленици той основава оная голѣма обществена сила, която възроди и създаде националсоциалистическа Германия. Все презъ същата 1919 год. Хитлеръ дебютира на първото публично събрание, устроено отъ работническата организация на която той е вече деенъ членъ. Предъ едно събрание отъ 111 слушатели, пове-

чето работници, той живо, ентусиазирано, съ ясна мисъл, съ твърда воля излага своите политически и социални възгледи. Аудиторията е завладяна и пленена. Началото на новото обществено движение е положено.

Хитлеръ основава партията си, партията на немските национал-социалисти. Той я нарича немска работническа национал-социалистическа партия (Deutsche Nationalsozialistische Arbeitspartei). Името на партията вече показва целите и средствата ѝ — утвърждаване на национал-социализма, главната целъ и участието на немското работничество въ създаването на национал-социалистическа Германия. Много милионни маси отъ граждани, по-рано жертва на маркическия социализъмъ, Хитлеръ и неговите другари успѣватъ следъ упорита бора, да спечелятъ на своя страна. Спечелватъ тѣ преди всичко немското работничество.

Хитлеръ още много рано се опитва да направи превратъ. Не успѣва и бива осъденъ на 4 годишенъ затворъ. На 19 ноемврий 1923 г. партията му е разтурена и самъ той е въ затвора, където написва „Моята борба“, (Mein Kampf), въ която книга излага своите политически, обществени и стопански идеи. „Азъ знаехъ, казва той, че тоя опитъ предварително нѣма да успѣе. На успѣхъ ние не се надѣвахме, но ние искаме да изпитаме борческия духъ на нашите хора и да заставимъ цяла Германия да заговори за насъ. Отъ този моментъ ние станаме популярни и известни“.

* * *

На що дължи национал-социализмътъ своя успѣхъ? Преди всичко на своя водачъ и основателъ — на Адолфъ Хитлеръ, на идеите, които той даде на народа си. Би било грѣшка да се мисли, че национал-социализмътъ дължи успѣха си само като реакция на войната и на мирните договори. Хитлеръ, наистина, използва неблагоприятните условия, при които бѣ поставена Германия. Но въ общата атмосфера на упадъкъ, на политически хаосъ, изобщо на бъркотия, въ която държавата и управлението бѣха съвсемъ немощни и безпомощни, бунтовете и смущенията бѣха най-обикновени прояви, а комунизмътъ, както на всѣкъде, така и въ Германия бѣ изразъ на наболѣло негодувание, отъ страна на бедстващите,

изразъ на изострюващи се класови борби и умраза, изобщо на една Германия въ процесъ на общо и дълбоко разложение—въ тая социална базпжтица като слънчевъ лжчъ, като ободрителна сила блъсна национал-социализма. Като войникъ отъ фронта, който е преживълъ всички ужаси на войната самъ той трѣбваше като обикновенъ зритель безпомощно и безнадеждно да наблюдава общото разложение и да доживѣе окончателното погребване на Германия. Но Хитлеръ, натура будна, борческа, волева, съ съзнание за своята мисия: не можеше да претърпи и да преживѣе една нова катастрофа на своето отечество. И той излѣзе на сцената, на арената на живота. Неговата първа задача е, както самъ той казва, да обедини младитѣ поколения, да събуди и укрепи въ тѣхъ борческия духъ и волята зъ бждещето на Германия, да възкреси надеждитѣ за нова Германия. Той избра и насочи усилията си къмъ младежъта, защото тя по темпераментъ, по възрастта си и по природа е борческа и революционна. Той се насочи и къмъ другаритѣ си отъ фронта, къмъ бойцитѣ, които като него, калени въ войната, съ войнишки добродетели, можеха да проявятъ и обществена храбростъ. Съ тия елементи той поде дѣлото на нова Германия. Първата му задача бѣ да събуди наново военниятъ духъ въ млада Германия, да възкреси националната гордостъ у германския народъ, позовавайки се на славната и вѣковна история на Германия. Той виждаше, че усилията на Германия да заеме мѣстото си въ Европа и свѣта сж недовършени. Той посочи на нѣмския народъ, че Германия, бидейки въ сърдцето на Европа има историческата мисия да прекрои картата на Европа, да преустрои въ стопанско и обществено отношение Европа, но за да изпълни мисията си, тя, Германия, само трѣбва да се преустрои. Ней преди всичко трѣбва да ѝ се дадатъ идеали и да се положатъ идейнитѣ основи на този общественъ строй.

Тѣзи идеала се носѣха отъ националсоциализма и съ тѣхъ той се втурна въ борбата и на работа въ срѣдитѣ на новитѣ обществени сили. Кои бѣха тия нови сили? Това бѣха, преди всичко, младежъта, работничеството, селянитѣ, интелигенцията и на последно мѣсто женитѣ. Той задоволи тѣхната жажда за идеали, за идейностъ и идейна борба.

Сплотени и организирани Хитлеръ поведе тѣзи млади жизнени сили въ борбата за организирането на нова Германия и създаването на една нова система въ лицето на националсоциалистическия общественъ строй. Тая Германия не можеше да бжде Германия на изживящия последнитѣ си дни капитализмъ; тя не можеше да бжде и Германия на юнкеритѣ и аристократитѣ, а най-малко на старитѣ политически партии. По примѣра на Бисмаркъ, който създаде единната германска империя, като сглоби въ едно цѣло разпокжсанитѣ нѣкогашни германски провинции, и Хитлеръ, следвайки неговия пжтъ, циментира националното единство и създаде третия Райхъ, въ който едва сега Германия представлява единъ народъ въ една държава.

Националъ-социализмътъ спечали симпатиитѣ и подкрепата на работничеството и селянитѣ. Работничеството сжщо като младежъта жаждаше за идеали и идеи, Хитлеръ утоли и тая жажда. Въмѣсто комунистическия идеалъ той сочеше идеалътъ на националъ-социализма, реаленъ, човѣченъ, идеалътъ на социалната правда.

Работничеството последва сжщо Хитлера. Той откъсваше все по-голъми и по-голъми групи работници изъ редоветѣ на комунистическата и социалдемократическата партия и редоветѣ на тия партии изтънѣваха отъ день на день. Въ борбата си за самозащита тѣ често прибѣгваха и до кървави стълкновения. Въ тая борба, въ която националсоциализмътъ даде много жертви — интелигенти и работници — той побеждаваше.

Презъ 1933 г., януарий месецъ, следъ 15-годишна упорита и кървава борба, Хитлеръ спечели изборитѣ за Райхстага и така революцията бѣ извършена и завършена най-законно. Отъ 42 милиона гласоподаватели Хитлеръ получи гласоветѣ на 36 милиона. Хитлеризмътъ победи! Хитлеръ взе държавното управление по силата на тоя вотъ, който имаше характеръ на народенъ плебисцитъ. Той получи пълномощието на германския народъ и това пълномощие му бѣ дадено въ името на националъ-социализма.

Поелъ цѣлата властъ Хитлеръ безъ колебание, енергично и съ замахъ пристжпи къмъ дѣла — да осжществи и на практика това, което проповѣдваше. Най-напредъ той трѣбваше да разчисти пжти си. Той обяви въ ликвидация цѣлата стара система съ всичкитѣ присжщи ней

принадлежности. Преди всичко той обяви политически партии и тѣ партии за несъществуващи. Политически партии и тѣ принадлежеха на една минала епоха, на една отживѣла система — капитализма, и на конституционно-парламентарната държава. Политически партии сж рожба на либерално-демократичните идеи, завещани отъ френската революция и носѣха винаги етикета либерални или демократични, радикални или консервативни. Като политически и обществени сили тѣ не обединяваха, а разединяваха политически и идейно народа, раздвояваха го и го раздробяваха вътрешно. Тѣ бѣха измѣстени и дискредитирани поради войната, защото не бѣха дорасли да се справятъ съ задачите и проблемите, които времето следъ войната наложи. Тѣ останаха недостъпни на новите идеи и бѣха закостѣнели въ разбиранията си; тѣ останаха чужди на новата епоха и идейно не задоволяваха вече. Политически партии не привличаха вече, тѣ не можеха да привлѣкатъ новите обществени сили въ лицето на младите поколения. Азъ съмъ казвалъ и другъ пътъ — трагизмътъ на политически партии е въ това, че тѣ нѣмаха изобщо приливъ на нови, опреснителни сили. Партиите бѣха фактически изгаснали и сразени въ борбата и понеже почти цѣлиятъ мислящъ народъ се присѣдини къмъ националсоциализма, последниятъ единъ видъ се слѣ съ самия народъ и доби народенъ характеръ. И Хитлеръ, обявявайки партиите за несъществуващи само оформи едно фактическо положение. Тѣ не бѣха изкуствено забранени, за да бждатъ запазени степенно, както това става другаде, но загинаха отъ собствената си смъртъ.

Всѣка система се носи отъ обществени сили, се гради и крепи на такива. Обществени стопански системи не сж произволно и изкуствено създадени. Тѣ не се подаватъ и на имитация; тѣ сж исторически образувания, творени и носени отъ организирани обществени сили, изходящи отъ дълбоките недра на самия народъ. Иначе тѣ висятъ въ въздуха и колкото и да сж симпатични, оставатъ изкуствени построения, които рано или късно рухvatъ. Тѣ винаги сж сложени на идеологични основи, крепени отъ народа, организиранъ и споенъ въ една голѣма единна маса. Спйката тукъ е пакъ идеята и идеалитъ, които завладѣватъ, импулсиратъ и фанатизиратъ.

Силата и значението на национал-социализмътъ не е само въ неговите идеи, но и въ неговите организаторски способности и разностранни прояви. Той се прояви както въ политическото, стопанското, така и въ военното организиране на държавата.

Отличителната черта на германския народенъ гений е неговото чувство за дисциплина и редъ, за обществена иерархия и преди всичко неговите организаторски способности — тия качества на самия народъ и на своите сътрудници тури въ действие Хитлеръ.

Хитлеръ има и тази способностъ, че безъ да вулгаризира идеите си, той ги опростотворява и ги прави достъпни и леко разбираеми отъ масите, особено отъ работниците и селяните.

Поелъ цѣлата властъ, разчистилъ пътя си, подпомогнатъ отъ многобройните си изпитани сътрудници, Хитлеръ безъ колебание енергично и неуклонно, се зае да реформира държавата въ духа на идеите си: съ една дума да осъществи национал-социализма на дѣло. Преди всичко неговите усилия бѣха насочени да унищожи неправдите отъ мирните договори, да заличи униженията и оскърбленията, нанесени на Германия. И първите резултати отъ тия усилия бѣха: възвръщането на Ренания, на Руръ, присъединяването на Судетската областъ къмъ Райха, обединението на Австрия и освобождаването на Данцигъ.

Германия възкрѣсна национално закрѣглена и обединена.

Но какви смѣли и какви рисковани стѣпки! Мнозина ще си спомнятъ въ какво напрежение и предъ какви сътресения се изправяше понѣкога Европа. Но унищожителните удари надъ мирните договори бѣха нанесени. Мнозина ще си спомнятъ възторга и надеждите, които възбудиха тия успѣхи въ срѣдата на германския народъ.

Национал-социализмътъ дължи своите успѣхи още на цѣла редица отъ практически осъществени и постигнати резултати. Разстроена и изтощена икономически Германия се разтрѣсва отъ голѣма безработица. Повече отъ 10 милиона работници и повечето отъ тѣхъ глави на семейства бѣха безработни. Лишена отъ капитали и отъ външенъ кредитъ, Германия трѣбваше да органи-

зира вътрешните си собствени стопански сили, да се организира както индустриално така и земеделски. Изолирана, тя тръбваше и икономически да се самозатвори, да възприеме режима на така наречената автаркия, т. е. режима на самозадоволяването с собствени сили и средства, да се реорганизира икономически и да се приспособи към създадените, като последица от войната, стопански условия. Независимо от това тя тръбваше да се готви и за война.

Автаркията не е само затворено, самозадоволяващо се стопанство. Тя е планоно стопанство. Германия възприе системата на 4-годишните плановете и въ сравнително кратко време тя се организира икономически, засили индустрията си. Построиха се и много пътища, каквито бяха аутострадите, построиха се нови железопътни линии и особено се засили военната индустрия. Въ сравнително кратко време от 6—7 години безработицата биде премахната. Съ това национал-социализмът окончателно спечели работническото.

Блокадата на Германия през последната война посочи опасността, на която тя сама се беше изложила от едностранчивото си индустриализиране. Блокадата тогава я постави въ положението на почти гладуваща страна. Тръбваше да се даде правилна насока и на немската стопанска политика. Идейното разбиране на Адолф Вагнер за защита на германското национално земеделство доби своето значение. Задачата тук беше да се организира и засили производителността на селското стопанство до такава степен, щото Германия да е въ състояние да задоволи с собствени продукти въ калории от 80—90% нуждите си. И въ рамките на 4-годишния планъ тази цел беше до известна степен осъществена. Усвои се политиката на покровителствование на земеделското стопанство, главно като се дадат на селянина задоволителни и сигурни цени. Съ политиката на цените, съ рационализирането на селския труд, съ редица мерки като изкуственото торене, обзавеждане, разумното, рационалното машинизиране на работата и пр. и пр., съ една дума съ цяла система от мерки можа да се увеличи въ голъми размери производителността на немското земеделство. Така бяха спечелени и селяните. „Тръбва да се поддържа здраво селячество, като основа на ця-

лата нация, като източникъ на опрѣснителни сили“ казва самъ Хитлеръ въ „Моята борба“.

Хитлеризмътъ дължи успѣхитъ си на своята възпитателна и училищна системи, на своята възпитателна и образователна система, която се провежда не само чрезъ училището, но успоредно съ него, национал-социализмътъ си постави като задача създаването на новия национал-социалистически гражданинъ на Германия. Въ училището и въ цяла редица младежки организации, въ Хитлеровата младежъ въ Съюза на германските момчета, спортните дружества, въ специални курсове за водачи на младежта, трудовата повинност и редица още такива — всичко това имаше за целъ да възпита и обучи и момчетата и момчетата въ дълга и идеите на национал-социализма. Външните проявления на тия организации: униформи, ритуали, манифестации и пр. не бяха празна и натруфена парадностъ, а символъ и изразъ на духъ и високо национално съзнание, които национал-социализмътъ естествено и умѣло вдъхваше въ душата на младежта. Младежките организации се обявиха за държавни и за съставна частъ на общата национал-социалистическа система. Това не стана нито изкуствено, нито насилствено, нито по заповѣдь. Щомъ народътъ въ своята цялостъ е национал-социалистически, семейството, гражданина и пр., естествено е и младежта да бъде национал-социалистическа. Това възпитание има своето отражение и въ армията. Младежта получаваше предварителна патриотическа подготовка съ идейно политическо възпитание. Момъкътъ получаваше това въ училището и въ разните младежки организации, въ казармата, въ трудовите лагери, а момчетата въ девическите младежки организации, въ девическите трудови лагери и въ отбиването на разни обществени повинности. Така и германската армия, рекрутирана изъ младежта, има своята предварителна национал-социалистическа подготовка. И армията е национал-социалистическа.

XI

Стопанскитѣ основи на националь-социализма

Националь-социализмътъ е сжщо така цѣлостна система въ всѣко отношение. Като система той обгрѣща и подчинява на своитѣ идеи цѣлия общественъ и стопански животъ: Новата държава е сложена изцѣло на нейнитѣ идеологични основи.

Какво въ сжщностъ представлява националь-социалистическия строй като стопанска и обществена система? Въ случая азъ ще си послужа съ сравнителния методъ, за да посоча приликитѣ и разликитѣ между тритѣ системи — капитализма, комунизма и националь-социализма, — мислейки, че така по-ясно ще изложа предъ васъ по какво тия системи си приличатъ и по какво се различаватъ. Приликитѣ сж много малко, но разликитѣ сж сжществени, а между националь-социализма и комунизма тѣ сж коренни.

Какво е общото по между имъ? Общото между комунизма и националь-социализма, отъ една страна, и капитализма, отъ друга, е че тѣ сж динамични, стремителни и нападателни, а капитализма е статиченъ, той е въ отбрана, а който се отбранява той не побеждава. Националь-социализмътъ е еволюционно-революционенъ, въ смисълъ, че той не разрушава безразборно. Напротивъ той използва придобититѣ ценности на тая система и върху нѣкои отъ тѣхъ продължава да гради бждещето. Затова той е революционно-конструктивенъ. Комунизмътъ е революционно-разрушителенъ, деструктивенъ; той руши цѣлата система на капитализма изъ основи, — примѣрътъ съ Русия е живъ — и започва съвсемъ отново да гради. Комунизмътъ е империалистиченъ. Въ това отношение той върви по стѣпките на капитализма, само че по различни пѣтища и методи на действие. Болшевишкиятъ комунизмъ е по-старъ. Той сжществува вече въ Русия като система четвъртъ столѣтие. Построенъ е по шаблонитѣ на марксистическитѣ догми, но е стремителенъ и

опититѣ му да проникне въ свѣта и въ Европа не сж съвсемѣ безуспѣшни.

Националъ-социализмътъ действува по другъ начинъ. Той не се стреми да се натрапи. Но като голѣмо идейно движение, като носителъ на обществена система по изгодна за европейскитѣ народи, поради факта, че Германия е вече близо 100 милионна държава съ голѣми организаторски похвати, че тя е въ срѣдата на Европа и че Националъ-социалистическа Германия ще има обширни икономически и политически връзки, съ голѣма военна сила, естествено, че ще упражнява и преодоляваще идейно влияние при новото уреждане на Европа.

Въ духътъ на тѣзи разсуждения азъ ще си позволя едно отклонение. Националъ-социализмътъ като система е по-новъ, най-новъ. Той съществува едва отъ 10 години насамъ. Той тепърва ще има да се проявява и да упражнява своето идеологично влияние. Изобщо социализмътъ ще има да се доизгражда още въ много отношения, а сигурно войната ще изнесе и ще постави на разрешение още много нови проблеми. Но националъ-социализмътъ едва ли ще се опита да се налага насилствено и принудително, както напр. това прави болшевишкия комунизъмъ. Упражнявайки голѣми влияния, той ще остави все пакъ всѣки народъ, всѣка страна сама да се устройва и едва ли ще си позволи да се налага на сила и едва ли има намѣрението да направи отъ себе си, подобно на комунизма, една задължителенъ типъ система.

Не само е любопитно, но е и важно да знаемъ какъ се реагира срещу националъ-социализма и комунизма. Стара Европа е все още подъ господстващия режимъ на капиталистическия строй. Капитализмътъ, макаръ остарѣлъ, показва удивителна съпротивителна сила. Що се касае до комунизма той има първенство. Той е съ 15 години по-старъ. При това всички марксистически и социалдемократически партии подготвяха и улесняваха неговия пжтъ. Третиятъ интернационалъ сжщо така бѣше въ негова помощъ. Комунизмътъ проникваше и завладяваше значителни маси отъ работничесвото. Но това бѣ до появяването на фашизма и на нѣмския националъ-социализъмъ. При това до войната повечето отъ европейскитѣ държави бѣха подъ английско политическо и стопанско влияние. Така комунизмътъ известно време бѣ

безъ съперникъ и не бѣ застрашаванъ отъ измѣстване. Днесъ, обаче, това не е така.

Пакъ се връщамъ на главнитѣ въпроси: по какво си приличатъ и по какво се отличаватъ тритѣ стопански и обществени системи, относно основнитѣ начала на стопанския животъ?

Трудътъ. Капитализмътъ счита труда за трети елементъ, за трети факторъ въ производството — трудъ, капиталъ и земя. Той, обаче, смѣта трудътъ за подчиненъ на капитала. Разбира се, тукъ се има предвидъ изпълнителния, наемния трудъ.

Националъ-социализмътъ и комунизмътъ иматъ култъ къмъ трудътъ, къмъ работата. Трудътъ е първиченъ, той е първоизточника на всички ценности, на богатата и благосъстоянието. Комунизмътъ, обаче, дава първенство на труда, поставя неговото значение надъ другитѣ два елемента, капиталъ и земя, респ. природата. Логически отъ това разбиране следва пролетариятътъ, носителътъ на труда да има първенство въ обществената система, той да е господстващата сила, затова при проблемата за социалното изравняване всичко трѣбва да бжде сведено, подчинено и подравнено, до нивото на пролетарията.

Националъ-социализмътъ не подценява труда, но той го смѣта за равнозначенъ съ другитѣ два елемента. Тритѣ елемента изобщо сж нераздѣлни и въ организирано сътрудничество въ стопанството, следователно и тѣхнитѣ носители сж въ сътрудничество и равнозначни; стопански и обществено тѣ трѣбва да бждатъ равни безъ всѣкакви привилегии.

Въ бждещия строй всѣки членъ на обществото трѣбва да участвува съ труда си въ създаването на богатата и издрѣжката на обществото. Всѣки е длъженъ да работи, не право на работа, както искаха това въ по-далечното минало социалистичитѣ-утописти, а дългъ на работа, всѣки е длъженъ да работи, никой не може да получи незаслужени и незаработени доходи. Трудътъ и работата, не сж по качество еднакви и следователно равноценни. Марксизмътъ самъ не даваше значение на качеството на труда. За него качестваениятъ трудъ (квалифицираниятъ) или както го наричаше самъ Марксъ, сложниятъ трудъ, е простъ обикновенъ трудъ. Качествениятъ трудъ е просто трансформиранъ простъ трудъ.

Марксизмът теоретически изравнява и квалифицирания и простия труд, и умствения и физическия въ еднаква работна енергия. Тая енергия, обаче, се произвежда чрезъ живия организъм на човѣка, а хората не сж съ еднакви способности и сръчности, нито съ еднакви знания и подготовка. Именно тѣзи особености въ природата на труда обясняватъ различията въ оценката, използването и заплащането на труда.

Наспоредъ тия особености следватъ различията въ оценката и заплащането на работата, следватъ и различията въ разпредѣлението на благата. Комунизмътъ и по този въпросъ, както се знае, е шаблоненъ, прилага автоматическото правило — всѣкому по равно, не споредъ заслугитѣ, нито споредъ участието му. И комунизмътъ въ това отношение е последователенъ: ако всичко трѣбва да се сведе до нивото и стандарта на една класа, не може да се допустне неравенство въ разпредѣлението, иначе нѣма да има социално изравняване.

Въ капиталистическата система въпросътъ за разпредѣлението се разрешаваше, формално юридически, споредъ уговореното, споредъ договора за наемъ на работа, или споредъ участието, или споредъ уговорения процентъ — лихва, — цената на използването на капитала, или на уговорената рента, при използване на земята. Що се касае до печалбата, то тя се съдържа въ цената на стоката и окончателно се реализира на пазаря подъ въздействието на закона за търсенето и предлагането — при режима на свободната конкуренция. Отъ умението на капиталиста да използва тия условия, разбира се, зависи и размѣра на неговата печалба.

Въ националъ-социалистическата система разпредѣлението става на базата на участието и заслугитѣ; не може ленивиятъ, несръчниятъ и малко способниятъ да ощетява другитѣ, тъй както и капиталистътъ не може да печели отъ случайноститѣ.

Въ заключение на всичко казано до тукъ трѣбва да пояснимъ още и това, че трудътъ не е еднакъвъ, не само по качество, но и по предназначение. Трудътъ е изпълнителенъ — физическа работа; той е творчески и ръководящъ, организиращъ — интелектуална работа.

Въ капиталистическата система капиталътъ е сръдство за печалба. Споредъ Марксъ и, следователно, спо-

редъ комуниститѣ, капиталътъ е сръдство за експлоатация на труда, т. е. на работницитѣ, понеже печалбата е незаплатенъ трудъ.

Въ комунистическата система капиталъ нѣма да има, той ще бжде експроприиранъ отъ държавата.

Въ националъ-социалистическата система капиталътъ е трудъ и то спестенъ трудъ. Той е творческа сила, защото дава възможностъ да се увеличи производителността на труда и на земята. Той е въ помощъ на стопанстващия човѣкъ и способствува за увеличаване на народното благосъстояние.

Въ капиталистическата система господстващия и ръководящия мотивъ е частния интересъ — печалбата. Въ комунистическата система господстващо значение иматъ интереситѣ и нуждитѣ на комунистическата общностъ, а тая общностъ е самата държава; тя е организиращиятъ представителъ на обществениятъ строй. Тя — държавата — е, поне за първо време, подъ режима на диктатурата на пролетарията. Нека покрай другото да споменемъ само, че диктатурата на пролетарията, — която щѣла да господствува до премахването на социалнитѣ класи, — е фикция. Диктатурата на пролетарията въ случая е диктатура на комунистическата партийна олигархия.

Въ националъ-социалистическата система частниятъ интересъ е ограниченъ и съгласуванъ съ обществения интересъ и общественитѣ нужди. Спорътъ относително капитала не се отнася до правото му на съществуване, защото едва ли ще има стопанска система нѣкога безъ капиталъ — капиталъ разбираме като сръдство за производство и като сръдство, както каза единъ отъ бележититѣ нѣмски икономисти, Бьомъ-Бавергъ, за производство на социално-стопански блага. Спорътъ се поставя на друга плоскостъ, а именно до начина и целитѣ на използването му; на какви интереси ще служи капиталътъ, — на частно-стопански, или на обществени, или на едниѣ и другитѣ. Въ капиталистическата система той служи на частнитѣ стопански интереси. Държавнитѣ предприятия дори, макаръ и да сж обществени предприятия се стопанисватъ по правилата на частнитѣ капиталистически предприятия. Целта и тукъ е печалбата, само че тя се приобретава отъ държавата. Отъ такъвъ характеръ сж и държавнитѣ монополи.

При комунистическата система предположението е, че капиталът не съществува, че тая система е безкласова и безкапиталова система. Разбира се, че и това е фикция.

За да не повтарямъ, ще припомня характеристиката, която дадохме на комунистическата система като я нарекохме държавен капитализъмъ. Въ национал-социалистическата система капиталътъ е въ служба, чрезъ капиталиста, на народното стопанство. Частнитъ интереси сж съгласувани съ общественитъ; тѣ сж подчинени на обществото. Капиталътъ става социаленъ, а капиталистътъ докато съществува ще служи на обществото. Целта въ национал-социалистическата система е, не само задоволяването на частнитъ и личнитъ интереси, а постигането на общонародно благосъстояние.

Печалбата. Каква е сждбата на печалбата и какъ се разпредѣля тя? Въ капиталистическата система единствената целъ на капиталиста е добиването на печалба. Печалбата принадлежи на капиталиста поради това, че той е собственикъ на срѣдствата за производство. Въ комунистическата система предположението е, че нѣма наемънъ трудъ и, следователно, нѣма експлоатиране на чуждъ трудъ, нѣма да има печалба. При тая система нѣма капиталъ, тъй като тя е и безкласова и безкапиталова система. А понеже срѣдствата за производството сж експроприирани или социализирани, добиваното въ повече принадлежи на държавата; то се присвоява отъ нея като представителка на самата система. Държавата е, която опредѣля какъ ще се разпредѣля добитото: дали ще се даде за увеличаване възнаграждението на работящитъ или ще се вложи наново въ стопанството, или, — както бихме казали на съвремененъ езикъ — ще се капитализира.

Печалбата е съставена частъ отъ цената на стоката. Печалбата се реализира на пазаря, а цената е резултатъ отъ търсенето и предлагането, отъ свободната конкуренция. Не всѣкога, обаче, ценитъ сж подъ режима на закона за търсенето и предлагането. Имаме цени свободни, на свободната конкуренция, но имаме и цени нормирани, опредѣлени отъ властта, има и цени монополни. Монополнитъ цени сж сжщо така едностранно опредѣлени. При образуването на свободнитъ и конкурентнитъ цени предприемачътъ поема рискъ. При монополнитъ и нормиранитъ цени рискъ нѣма, закона за търсенето и

предлагането, изобщо законътъ за свободната конкуренция е суспендиранъ. Въ тия случаи цената е постоянна и опредѣлена, а печалбата е сигурна.

Въ национал-социалистическата система народното стопанство е при съвсемъ други условия. То е ржководено стопанство, то е контролирано стопанство, то е направлявано стопанство. Това значи, че стопанството е подъ режима на опредѣлени условия и въ системата на единъ редъ. Рискътъ е, или ограниченъ, или намаленъ, или съвсемъ не съществува. Затова въ тая система печалбата не може да бжде свободна и неограничена; тя не е и произволна, а е опредѣлена. Напр. по настоящемъ, поради войната, въ Германия печалбата е опредѣлена на 6% върху капитала, а лихвата на капитала е 3%. Мотивътъ въ случая е, че никой не може да се обогатява отъ войната и поради войната. Въ бждещия стопански и общественъ строй—въ социалистическия строй, конюнктурни печалби нѣма да се допускатъ. И въ случая ще важи правилото, че никой не може да се обогатява за смѣтка на другитъ, използвайки известни условия, въ създаването на които той нѣма никакви заслуги. Конкурентнитъ печалби сж спекулативни печалби. Спекулативнитъ печалби не сж допустими, а и спекулативния капиталъ не може да се остави свободно да прави поражения и опустошения.

Въ капиталистическата стопанска система рентабилността на предприятието и рентабилността на капитала опредѣлятъ и неговата сжба, основанието на съществуване. Ако капиталистътъ-предприемачъ не печели, той нѣма никакви интереси въ предприятието. За да не загине капиталътъ, т. е. да не се унищожи, предприятието се изоставя.

Въ комунистическата система принципътъ за рентабилността нѣма значение. Поставената целъ трѣбва да се осъществи безъ огледъ на жертвитъ. Жертвитъ нѣматъ значение, важна е целта. Полезниятъ резултатъ може да е незначителенъ въ сравнение съ жертвитъ, но целта и нуждата е отъ съществено значение. Откъде, обаче, се покриватъ въ такъвъ случай загубитъ?—Отъ използването труда на работницитъ.

Въ национал-социалистическата система въ Германия въпросътъ за рентабилността се разреши практически

по-другояче. Всъко предприятие трябва да бъде рентабилно. Нерентабилните предприятия се ликвидират от държавата. Капиталът не може да бъде унищожаван и недостатъчно използван. Ако, обаче, трябва да се осъществят някои предприятия полезни и необходими, било за държавни, било за обществени нужди, военни и др. загубата се покрива от държавата. Такъв е напр. случая с заводите „Херман Гьоринг“ за добиване на желязо; такъв е и случая с предприятията за произвеждане на народни моторни коли. Във случая жертвите се понасят от държавата, макаръ полезния резултат да не е задоволителен въ сравнение с жертвите. Тукъ важи значението на нуждите и целта, която се преследва.

Въ капиталистическата система печалбата изцяло се присвоява от капиталиста, а въ комунистическата — от държавата. Въ национал-социалистическата система печалбата се смята за обществен продукт, добит от сътрудничеството на трите фактори, от трите елементи. При нейното осъществяване и добиване участвуват и предприемачите, и работника, и държавата и обществото като консуматоръ. Затова и печалбата трябва да се разпредели и се разпределя между всички участващи — *държавата*, която взема част от нея въ формата на данъци върху свърхпечалбите и по-големите печалби от определените; *работникът* — въ формата на социални мероприятия, издържани от таксите и данъците, взимани за целта, и от *консуматорът и обществото*, въ формата на по-евтини цени.

Въ новата система печалбата надъ определените размери ще се изземва и ще се употребява за специални или определени предназначения.

Капиталистът и предприятието. Отъ всичките тия разсъждения може да се направи вече заключение за ролята на капиталиста въ новата обществена и стопанска система. Капиталистът е поставен въ граници. Той не е напълно свободен. Той, обаче, не е безъ инициатива и отговорности, но тѣ — инициативата и отговорностите — сж поставени въ граници и сж урегулирани. Иначе не може да бъде.

Новите стопански системи сж винаги подъ големата угроза да се бюрократизиратъ. Най-ярък примѣръ въ

това отношение ни дава рускиятъ болшевизъмъ, руската комунистическа система. Но дори и капитализмътъ остарявайки, не е пощаденъ отъ тая опасностъ.

Плановото стопанство, ръководеното стопанство проведени строго и до крайностъ водятъ неминуемо до такава опасностъ.

Рамките и границите, въ които се поставя стопанския животъ ограничаватъ предприемача капиталистъ. Определението на печалбата — известенъ процентъ върху капитала — отстранението на риска или намалението му до минимумъ; ограничението на инициативата, като се ограничава свободата и се поставя въ границите на строго определени правила, определени отъ закона или наредбата на държавата: всичко това изтъква на преденъ планъ не *предприемача*, а *предприятието*.

Предприятието въ системата на капитализма имаше два основни елемента, недѣлими единъ отъ другъ — капитала и капиталиста. Капиталистътъ създава предприятието, защото той поставя целта; организира и туря въ действие капитала — оборотния и постоянния капиталъ. Капиталистътъ организира и пазара. Въ всички тия случаи капиталиста-предприемачъ се проявява не само като представител на предприятието, но като ръководител; той е душата на предприятието.

При комунистическата стопанска система предприятието е бюрократизирано. Тукъ държавата е всичко; тя е предприемачътъ. При национал-социалистическата система, предприемача нагажда предприятието къмъ системата; той подчинява своите частни интереси на обществените. Предприятието е вградено въ общата система, а капиталиста-предприемачъ действа въ границите на правовия редъ и съгласува своите частни интереси съ обществените.

Въ капиталистическата система предприятието е подъ режима на частната инициатива. Въ комунистическата система инициативата принадлежи на държавата; тя е всичко като представителка на единъ безкласовъ и безкапиталовъ строй. Въ национал-социалистическата система капиталиста-предприемачъ има инициативата; но неговата инициатива е урегулирана, тя е въ граници и е отправена къмъ една определена целъ. Въ бъдещия социалистически строй проблемата не е да се унищожи

или да се ограничи инициативата, а да се урегулира и да се отправи и направлява тя с оглед не само на частните интереси на капиталиста, а да се съгласува, да бжде въ полза и на обществените, на народостопанските интереси. Иначе предприемача капиталист би се обърнал само на един управител или администраторъ на предприятието, който ще се съобразява и изпълнява само наредбите и заповедите на държавата. Въ стопанския строй на бждещата социалистическа система решаваща роль ще има не предприятието, а пакъ предприемача. Предприятието не е автоматъ, а организация ржководена и командвана.

Капитализмътъ достигна до тия голъми успъхи и размъри не само поради техническите новоизобретения и научните открития но преди всичко поради предприемчивостта на капиталиста предприемачъ: на неговата инициатива; на неговия духъ. Главните и най-характерните качества, на които капиталиста и капиталистическото предприятие дължатъ успъхите си сж: познанията на капиталиста; предприемачъ; неговата опитност; неговото трудолюбие; неговите творчески похвати; неговите организаторски способности; неговия размахъ, свободна инициатива. Могатъ ли тия качества да се прехвърлятъ и поематъ отъ държавата въ лицето на нейната бюрокрация? Историята на най-крупните, съ свѣтовно стопанско значение стопански предприятия, сж създадения на дѣлови, съ инициатива и съ организаторски способности люде. Отъ малки занаятчийски работилници, малки дюкяни тѣ сж се разрастнали до голъми, мощни капиталистически предприятия. Тѣ не сж наследствени предприятия; тѣ сж били дѣло на даровити, предприемчиви и трудолюбиви хора. Живъ примѣръ въ това отношение ни даватъ голъмитѣ заводи на Крупъ или Сименсъ въ Германия и много други.

Поради войната, обаче, цѣлия стопански животъ е подчиненъ на целите на войната. Народното стопанство има воененъ характеръ; то е военно стопанство и затова до голъма степенъ е бюрократизирано. Но следъ войната икономическиятъ животъ ще бжде поставенъ при съвсемъ нови условия. Държавата наистина ще запази много отъ заетите позиции, но и отъ много тя ще трѣбва да отстъпи. При все това тя ще има главното ржководство въ направляването на икономическия животъ и господ-

ствуващите политически и социални идеи ще упражняватъ своето въздействие.

Националъ-социалистическата система се отличава и съ друга особеностъ — тя е системата на отговорностите. Отговорността при нея е основно начало. На него почива и принципа на водачеството. Това е единъ отъ най-сжществениите елементи въ основите на тая система. Водачътъ не е само, за да командува, да ржководи и да нарежда, но и да отговаря, и преди всичко, да отговаря. Това начало е прокарано и въ стопанския животъ. Въ руската комунистическа система началото на отговорностъ го нѣма, защото всичко е бюрократизирано и предоставено на комисарите-чиновници. Въ националъ-социалистическата система водачите сж компетентни, дѣлови, хора, набелязали се въ самата срѣда на професията. Тѣ сж избрани или посочени отъ срѣдата, но винаги одобрени и признати отъ властта.

По този случай ще трѣбва да се кажатъ нѣколко думи за ролята и значението на професионалните организации — съюзи, задруги, сдружения и пр., изобщо на така наречените корпорации.

Професионалните организации или корпорациите сж създадени и сжществуватъ сжщо като рожба на капиталистическиятъ строй. Тѣ сж създадени, за да отстояватъ престижа и интересите си. Срещу кого? Срещу държавата; да се бранятъ отъ конкуренцията помежду си, да урегулирватъ отношенията между членовете си, между тѣхъ и държавата, между тѣхъ и обществото, между тѣхъ и работниците, между работниците и работодателите, какъвто е случая съ синдикатите и пр. Тия организации днесъ сж признати отъ властта. Не само това, но тѣ се привличатъ и въ служба на властта. Тѣ сж подчинени ней, тѣ сж подчинени органи на властта. Чрезъ тия организации, дадени отрасли отъ народното стопанство единъ видъ се самоуправляватъ. На тѣхните представители — избрани или назначени — се възлага ржководството, дори контролътъ. Тѣ представляватъ организациите и поддържатъ връзката между тѣхъ — организациите и държавата.

Професионалните организации сж подчинени на държавата, за да бждатъ използвани, да подпомагатъ държавата да ѝ служатъ. Водачите сж избрани или посо-

чени, но тѣ винаги сж утвърдени и не могат да бждатъ противници на идеитѣ на системата.

Нѣкои мислятъ, че корпорациитѣ, това сж обществени и стопански сили, върху които трѣбва да бжде сложена и изградена новата държава, новата социална система. Това е погрѣшно. То не би било социаленъ напредѣкъ, то значи да се върнемъ къмъ сръдновѣковието. Историята, обаче, не се повтаря. Животътъ назадъ не се връща. Еснафскитѣ корпорации сж продуктъ на една отдавна вече изживѣна епоха. Едно корпоративно общество, за каквито мечтаятъ нѣкои, е по-опасно и може да бжде причина за голѣми икономически и политически борби. Корпорациитѣ ще се домогватъ да подчинятъ държавата и държавната властъ на своитѣ интереси и вмѣсто на класовитѣ борби ще сме свидетели на съсловнитѣ борби, които сж не по-малко ожесточени и опасни за социалния миръ. Съсловията не сж хомогенни. Тѣ сж съпотѣсни и по-ограничени интереси и то съ чисто материални интереси. Класитѣ сж хетерогенни, въ всѣка една отъ тѣхъ може да има много съсловия. Класата е споена, не само отъ материални интереси, но и отъ известни идейни разбирания. Ако днесъ обаче, класовитѣ борби не сж желателни и сж опасни, още по-опасни могатъ да бждатъ съсловнитѣ борби, които ще разнебитятъ и раздробятъ обществото.

* * *

Комуниститѣ марксиста считаха, че най-важнитѣ, основнитѣ белези на капиталистическата система сж правото на частната собственостъ, наследственото право и семейството. Въ националъ-социализма правото на собственостъ е осветенъ принципъ, то обаче не е неприкосновено; собствеността е въ служба на обществения интересъ и на общественото благосъстояние. Сжщо така стои въпроса и съ наследственото право. То не може да бжде начинъ за натрупване на богатства. Държавата, като представителка на нацията е освѣтила правото си на намѣса. И днесъ тенденцията за изземването на все по-голѣми и по-голѣми части отъ наследствената маса е подчертана.

Въпросътъ за общественото положение на жената и за общественото ѝ изравняване съ мъжа е вече прак-

тически разрешенъ въ Германия. Жената участвува наравно съ мъжа въ стопанския животъ, въ свободнитѣ професии, въ държавната администрация, дори тя е днесъ и граждански мобилизирана и съ това участвува и въ военната повинностъ, а въ Русия има случаи жената да участвува прѣко и въ войната. Жената има вече еднакви политически права съ мъжа. Изключения правятъ само нѣкои страни, Франция и Белгия, които сж подъ силно католическо религиозно влияние. Стремѣжътъ на националъ-социализмътъ е да насърди майчинството. Затова той зорко бди надъ семейството, улеснява женитбитѣ и полага особени грижи за правилното отглеждане и възпитание на децата.

Общественото изравняване между мъжа и жената, обаче, трѣбва да се осъществи въ друго направление — жената да поеме задължително изпълнението на нѣкои обществени функции така, както този въпросъ вече е разрешенъ въ Германия.

Марксизмътъ е пропитъ отъ ненавистъ и духовно бунтарство. Въ това отношение той носи още отпечатѣка на традициитѣ отъ французската революция. Но той е бунтарски главно поради политическото възпитание на своитѣ последователи. Комунизмътъ е интернационаленъ като чрезъ международното организиране на работническитѣ маси иска да наложи свѣтовно комунистическия строй.

Националъ-социализмътъ не е бунтарски, той е националистиченъ, подчертано националистиченъ. Той не подържа и не култивира класовата умраза и не насърчава къмъ бунтъ срещу всичко и всички, които сж противъ него. По специално за националъ-социализмътъ може да се каже, че той прояви присѣщитѣ на нѣмската нация организаторски и творчески способности. Въ това отношение той успѣ да създаде единство въ нѣмския народъ, да притѣпи и да премахне класовитѣ и обществени противоречия, да издигне и общото ниво на нацията, особено чрезъ издигане нивото на работника и селянина, като изворъ на здрава и опрѣснителна народна кръвъ.

Като националистиченъ националъ-социализмътъ има *култъ къмъ нацията и къмъ труда*. Комунизмътъ има *култъ къмъ класата и къмъ труда*. Комунизмътъ въ усилията си за социално изравняване свежда и подчинява всичко

до низкото ниво на пролетарията. Съ това той твърде много задоволява страстите и чувствата на най-нисшите обществени сръди. При национал-социализмът социалното изравняване не е насочено да се смъкне и понижи всичко до низкото ниво на пролетарията, а обратно да издигне всичко и *особено* работничеството и селячеството, всички низши стопански и обществени слоеве да издигне до единъ високъ стандартъ, до високо културно и духовно ниво, като направи еднакво достъпни и на тѣхъ всички културни, духовни и материални ценности — на всички безъ разлика, но най-много на ония, които въ капиталистическия строй въобще бѣха лишени отъ тѣхъ, или нѣмаха възможности. Идеята не е въобще да се понижи социалното и материално ниво на всички, а да се изравнятъ, като се *издигнатъ низинитѣ къмъ височинитѣ*.

На идеята за социалното изравняване служатъ и училищата и казармата и младежкитѣ и спортни организации и трудовата повинностъ.

Комунизмътъ е последователенъ и въ духа на буквата на маркисескитѣ догми, за него всичко е подчинено на класата. Въ национал-социализмътъ *върховната ценностъ е нацията*, а благосъстоянието на народа е върховното благо. Всички лични, частни, съсловни или класови интереси сж подчинени на националнитѣ, на народнитѣ идеали и тежнения. *Самата национал-социалистическа идея е служба на народа*. Гражданинътъ е членъ на нацията, той е ней подчиненъ, но не е само единица въ масата, а поставенъ въ границитѣ на правовия редъ и на народнитѣ интереси. Национал-социализмътъ е сжщо така последователенъ и създава единство между държава, гражданинъ, народъ и самия национал-социализмъ. Гражданинътъ е въ служба на нацията, на държавата. Той има права, но повече задължения къмъ народа и къмъ държавата. Държавата споредъ Хегеля е носителка на всички белези и особености на нацията. Тя е огледалото на националния характеръ, на способноститѣ и добродетелитѣ ѝ, на нейната психика. Въ този смисълъ и Адамъ Мюлеръ, единъ отъ раннитѣ предвестници на тѣзи идейни разбирания, още преди повече отъ 100 години, посочи тоталитарния характеръ на държавата (Elemente der Staatskunst.)

Държавата е вече и първостепенъ стопански факторъ. Още въ първата година на войната 1914 — 1918 г. тя зае известно мѣсто въ икономическия животъ, отъ което не отстъпи вече. Въ настоящата война тя ще завоюва нови още по-голѣми положения. Въ първата война тя, така да се каже, се наложи съ своята намѣса. Стопанскиятъ животъ бѣ ней подчиненъ, милитаризиранъ, като подчини капитала къмъ нуждитѣ на войната. Етатизираха се цѣли отрасли на производството, други бѣха поставени подъ държавенъ контролъ и ръководство. Въ много държави бѣ въведено плановото и дирижирано стопанство и режима на автаркията. Въ новия редъ, въ системата на национал-социализма държавата ще ръководи, контролира и направлява цѣлия стопански животъ. Икономическиятъ животъ ще бжде подъ режима на ръководеното и направлявано стопанство. (gelenkte Wirtschaft). Съ система отъ мѣрки държавата ще направлява цѣлия стопански животъ. Но въпрѣки всичко това въ тая система не може да бжде отстранена и измѣстена, както мислятъ нѣкои, частната инициатива. Това не би било и въ интереса на самия животъ тъй като пълната държавна намѣса води неминуемо до пълно бюрократизиране, води до държавенъ капитализмъ. Цѣлата система тогава ще се обърне, както въ болшевишка Русия, въ държавенъ капитализмъ.

Национал-социалистическата система не е нито шаблонна, нито типова, т. е. еднакво задължителна за всички, както въ това отношение се домогва да бжде комунизма. Национал-социализмътъ, или както азъ обичамъ да наричамъ бждещата стопанска и обществена система — социалистическата обществена система ще се устрои споредъ социалната структура, културата и стопанскитѣ особености, споредъ традицитѣ и споредъ способноститѣ на нацията, на всѣки народъ и на всѣка страна. Национал-социализмътъ не е система, която трѣбва и може да бжде имитирана или копирана. Напротивъ, всѣки народъ, всѣка държава трѣбва да има амбицията да вложи своето при устройството на собствената си държава. Разбира се, идеитѣ, голѣмитѣ идеи на времето, ще окажатъ своето влияние своето благотворно въздействие.

Национал-социализмът въ социалистическата система не е патриотарство или шовинизъм, а съзнание за достоинства на народа, за неговата мисия, за неговите способности и качества. Национал-социализмът култивира присъщите на народа добродетели, неговите благородни качества, и пориви, насърчава и поддържа дисциплината, иерархията, борческия дух, зачитане на народните традиции, зачитане и почит към заслужилите и съхранение на ценностите на народното творчество. Въ духа на тези разбирания въ Германия се направи обрат към народното въ всички проявления на изкуството, въ музиката, въ живописъта, въ архитектурата и пр., като те се очистиха от всички чужди елементи, които сж чужди на расовите особености на нѣмския народъ.

Национал-социалистическите идеи сж господстващи. Подъ тяхно въздействие сж всички прояви на живота. Той създава свой типъ, своя психика, създава и новия социалистически гражданинъ, цѣлостенъ, въ духовна и физическа хармония. Затова държавата полага еднакви грижи за духовното и физическото възпитание на младежъта.

Така животътъ, стопански и общественъ, е подъ идейното въздействие на национал-социализма. Национал-социализмътъ не претендира, по подобие на комунизма, да се наложи на Европа. Но национал-социалистическите идеи ще упражнятъ своето влияние върху съдбата на Европа и нейното бъдещо устройство. Затова самъ Хитлеръ даде друго направление на настоящата война. Той й постави други цели — като се отстрани болшевизма, да се призоватъ европейските народи къмъ организирано и равноправно сътрудничество въ изграждането на новия редъ, въ създаването на нова Европа!

XII

Нова Европа¹⁾

Свѣтътъ тъй е свикналъ съ сегашния стопански и общественъ строй, че го смѣта за вѣченъ. Особено здраво държатъ за него ония, които иматъ най-големите облаги и изгоди отъ него. Отъ народите това съ англичаните и американците и те най-активно противодействуватъ на всякакви опити, на всякакви домогвания за ново преустройство на свѣта и на европейския континентъ. Те считатъ, че досегашното разпредѣление на свѣтовните богатства и групиране земните простори трѣбва да останатъ непоколебими. Те вѣрваха, че системата на мирните договори, следъ първата свѣтова война — 1914/18 година, окончателно затвърди старата свѣтова система и отби единъ път за винаги ударите и пристѣпите на младите и възбуждащи се народи.

Победителите въ войната отъ 1914/18 година смѣтаха, че всяка промѣна въ състоянието на свѣта, а особено на Европа, следъ мира отъ 1918 година, ще бжде нещастна, разбира се, нещастна за тия, които въ стария редъ на нещата, имаха всички облаги и бѣха най-сигурни. Подобно състояние не можеше да бжде дълготрайно. Бързо следъ мира Европа се раздѣли на два лагера, на две групи — победителите бѣха консервативни, статични, те искаха да се запази създаденото положение на всяка цена и съ всички средства. Англия и Америка бѣха на чело и къмъ тяхъ гравитираше по-големата частъ отъ европейските държави. Другата страна, това бѣха победените, бѣше динамична, активна, дори агре-

¹⁾ Подъ това заглавие азъ обнародвахъ въ сп. „Просторъ“, априлската книжка отъ 1942 г., една статия. Мислите и идеите, които изложихъ въ нея възпроизведохъ въ моите сказки. Намирамъ за по-добре да препечатамъ изцѣло тази статия вмѣсто да се впускамъ въ нови разглеждания, които ще бждатъ само перефразирания на казаното въ нея.

сивна. Към нея се наклоняват държавите, пострадали от войната, към броя на които се числеше и България.

Само Русия остана на страна от тези групи. Поради революцията от 1917 година тя зае особено становище. Изобщо по географското си положение, по обширността на територията си; поради разнородността на народностите, които населяват обширната руска земя — поради всичко това Русия, през цялото време след войната, се самоизолира, затвори се вътре в себе си за да консолидира революционния си режим и да се подготви за разрешаването на още по-големи, биха казал грандиозни задачи: преустройството на света или най-малкото на Европа вътре в духа и догмата на марксизма.

Целият свят, но най-вече нашият континент отива към ново преустройство; създава се нов обществен и стопански строй. Ражда се нов свят, ражда се нова Европа. За тази нова Европа ние искаме да споделим с нея, които се интересуват от нея, нашите разбирания, тъй както ние схващаме нейното устройство и да надникнем, до колко човешки това е възможно, още от сега вътре в нейното бъдеще. Разбира се, големи подробности, пълна картина и изчерпателна представа за нея още от сега ние не сме вътре в състояние да дадем. Тая задача и не си поставяме. Това е и мъчна работа, защото новото, което се ражда тепърва ще расте и ще се изгражда.

Нова Европа няма да бъде създаване на една само генерация; тя няма да се изгради изведнаж и тъй бързо вътре в няколко години или няколко десетилетия. Капиталистическата система, например, била резултат на дълга подготовка, на дълги и упорити борби, рожба на една революция — техническа и социална и просъществувала вътре в пълен разцвет не повече от едно столетие и половина. Досегашна Европа, политически и общественно получи вида, както ние я познаваме, на Виенския конгрес, след Наполеоновите войни. Икономически стара Европа — нека тъй наречем Европа до първата голяма война — до 1914/18 год. — била английски продукт. Във Англия капитализмът се създаде и доби най-съвършената си форма. Но идейно или идеологически капиталистическа Европа е рожба на Французката революция. И до днес доктрината на френската революция, идейните и фило-

софско-обществени възрения на просветителите, на енциклопедистите и на френските юристи са господствували. Code civil например послужи за образец на уреждане гражданско-стопанските отношения вътре в цяла Европа.

Във превратностите на съдбата, Европа не един път е променявала и своята карта и вътрешното си състояние. Исторически до сега ние познаваме три Европа. Европа на Елинско-римската култура и цивилизация — Антична Европа; Европа на средните векове; Европа на капиталистическата епоха, тая която днес познаваме и вътре в която живеем до първата голяма война. И ето че тая, трета Европа слиза от сцената на живота, отива вътре в историята, за да стори място на нова нека я наречем четвъртата Европа. Всяка една от тези Европа има нейния присъщ външен облик и вътрешно съдържание; своя дух, своя култура, държавно устройство, изобщо свой стил на живота. Във всяка една от тях имаше една господстваща, ръководяща и съгосподстващо влияние държава. Във древността това била Рим — Римската империя. Във средните векове това била господстващото влияние на църквата, — католическата църква. Трета Европа, една система от държави, вътре в нея ръководящо и преодоляващо влияние имаше Англия. Четвърта, Нова Европа се ражда вътре в вихрите на една война и вътре в един страшен кръвав двубой между две идеологични системи: между национал-социалистическа Германия и комунистическа Русия. И тая Европа ще бъде отражение на идеите, вълнуващи огромните човешки маси, идеи завладяващи света.

Най-обикновената последица от настоящата война ще бъде тая, че картата на света ще бъде променена и то много съществено: световните богатства ще се преразпределят на ново, а земните простори ще бъдат прегрупирани по материци, по начинъ коренно различаващ се от досегашния. Ако не ние — нашето поколение — то най-близките, които идат след нас ще се отзоват вътре в един нов свят вътре в обстановката на нова стопанска и обществена система.

Аз си представлявам бъдещето групиране на света по материци вътре в три грамадни блока, вътре в всеки един от който ще се наложи преодоляващо влияние и ръководство на една от големите първостепенни

държави. Ето какъ, мисля азъ, ще се групиратъ земнитъ простори по материци и какъ ще се очъртае бждещата карта на свѣта:

1. Азия съ Австралия, съ преодоляващо влияние и господство на Япония; 2. Европа съ Африка съ преодоляващо влияние на държавитъ отъ осьта и преди всичко на Германия; 3. Дветъ Америки съ Велико-Британия съ господстващо влияние на С. Щати и Англия.

Както и да се свърши настоящата свѣтовна война единъ неизбеженъ резултатъ ще има тя: Англия ще загуби значението си като колониално-империалистична държава. Не е преувеличение и е съвсемъ естествено, че като колониална империя тя — Англия — ще се разпадне. Англия я очаква и голѣмо обедняване. Банкерътъ на свѣта, най-голѣмиятъ търговецъ, който владѣеше свѣтовнитъ пазари и богатства ще загуби най-малкото колониалнитъ си капитали. Загубитъ, които Велико-Британия ще претърпи съ разпадането на колониалната империя и откъсването отъ нея на много колонии — преди всичко на Австралия и Индия — се изчисляватъ на десетки милиарди лири стерлинги. Сжщата участъ ще сполети и Холандия, която досега владѣеше най-богатитъ, въ всѣко отношение, въ свѣта колонии — Холандска Индия, Борнео, Целебесъ, Нова Гвинея и пр.

Не сж малцина ония въ Англия, които ясно виждатъ бждещото на Великата империя — нейния залѣзъ. А въ Америка, т. е. въ С. Щати не отъ алчностъ, както би помислилъ човѣкъ, но отъ инстинкта за самосъхранение на англосаксонската раса считатъ Англия за 49 щатъ, Канада за 50, а Австралия за 51. — Австралия, обаче, нѣма да бжде амариканско, а японско владение или японски доминионъ. Англия, губейки положението си въ Европа и свѣта ще се види принудена да се дезинтересира отъ Европа. Тя ще бжде отстранена отъ Европа, затова дири опора и защита на интереситъ си въ Америка. Англия и Америка още се считатъ за нѣщо единно. Затова свободно и лесно Идънъ подарява Европа на болшевиизма и за да съблазни болшевикитъ той имъ сочеше Берлинъ, като бждещъ срѣдецъ на комунизма.

Ако трѣбва най-сетне да разпредѣлимъ свѣта по раси бѣлата раса ще има Европа съ дветъ Америки;

жѣлтата раса — Азия съ Австралия; чернитъ — Африка, за която казахъ, че съставлява нераздѣлна частъ отъ жизненото пространство на Европа, тъй като Европа е единствениятъ материкъ, който нѣма собствени източници на колониални сурови продукти.

* * *

Но думата е пакъ за нова, за четвърта Европа. Какво наистина ще представлява тя, напимѣръ въ идеологично и стопанско отношение? Каква ще бжде тя — комунистическа или националъ-социалистическа? Националъ-социализмътъ и комунизма се различаватъ много сжществуено.

Комунизмътъ, като стопански и общественъ строй е възможенъ само въ Русия. Колкото комунизма да е неподходящъ за високото културно ниво на европейца и неприспособимъ къмъ стопанската и социална структура на Европа, все пакъ той е сериозна опасностъ като конкурентна стопанска и обществена система. Комунизмътъ се налага съ брутални и сурови революционни методи, като унищожава не само капитализма, но всички културни и духовни ценности придобити и съхранявани въ продължение на столѣтия. Лекомислено и варварски, съ неоправдани жертви той унищожава всичко, което маркира като буржуазно или капиталистическо и хвърля човѣчеството въ такава мизерия отъ която то съ много усилия съ много трудъ и време, може би следъ цѣло столѣтие ще може да се възстанови. Само отъ гледището на тая опасностъ трѣбва да се оцени заслугата на Германия къмъ Европа, воювайки срещу Русия, за да срази комунизма. Комунизмътъ е свѣтовна опасностъ, но най-много той застрашава Европа и претендира той да даде облика на нова Европа.

Дали наистина европейскитъ народи разбиратъ смисълътъ и значението на тая война? Въ това е позволено да се съмнява човѣкъ. Европейскитъ държави и народи, съ много малки изключения, не можаха да проникнатъ въ сжщинското значение на голѣмия двубой. Затова тѣ не съчувствуватъ много на Германия и на нейната историческа мисия. Много причини обясняватъ всичкитъ тия погрѣшни и, нека кажемъ, опасни за самата Европа разбирания.

Преди всичко много отъ европейскитѣ държави още не могат да се помирятъ съ мисълта, че III-а Европа отива въ миналото на историята. Тѣ все още не се помирятъ съ мисълта, че настоящата стопанска и обществена система е надживѣна отъ епохата; тѣ сж свикнали съ сжществуващия редъ на нѣщата и немогатъ да се освободятъ отъ силното англо-саксонско въздействие, считайки, че Германия ще иска да наложи националъ-социалистическия строй оторитарно и принудително. Въ такъвъ случай тѣ мислятъ, че ще бждатъ подчинени на една система, на единъ строй тѣмъ чуждъ.

Като идейно движение комунизма има първенство. Комунизмътъ е рожба на социалъ-демократизма; той се откъсна отъ социалъ-демократическитѣ партии. Европейскитѣ социалъ-демократически партии, — най-голѣмата и най-силната отъ тѣхъ бѣ германската, бѣха подъ влиянието на Марксизма. А рускиятъ комунизмъ е практическо приложение догмитѣ на марксизма. При това комунизма е много опростотворена доктрина, идеология достъпна за маситѣ; съблазнителенъ увеличащъ маситѣ, гъделичкащъ нейнитѣ истинки на рушение.

Комунизма е рушителенъ, той унищожава не само капиталистическия строй но всичко което не е съ него и хвърли въ страшна мизерия руския народъ. Тая сждба очаква и Европа, ако тя падне жертва на руския болшевизъмъ. Въ комунизма и особено въ руския болшевизъмъ има нѣщо първично, присжщо на тъмнитѣ маси. Нѣма нищо чудно, че рускитѣ болшевици, — хвърленитѣ грамадни маси въ боя, — се сражаватъ храбро и упорито. Тѣ бранятъ своята примитивна система и бедната си родина, непознавайки и непризнавайки нищо ценно другаде. Болшевишкитѣ поколения въ Русия не познаватъ културнитѣ и духовни ценности на „буржуазна Русия“. Още по-малко тѣ познаватъ културата на Европа. Тия поколения сж расли и възпитавани въ фанатизъмъ и умраза срещу всичко, което не е руско-комунистическо; тѣ мразятъ Европа, повече и по-дълбоко, отколкото боляритѣ я мразѣха по времето на Петра Велики и съботираха неговитѣ велики реформи. Всичко, което не е руско, тѣ жигосватъ, като европейско и буржуазно. Затова рускитѣ комунисти смѣтатъ, че болшевишка Русия е призвана съ историческата мисия да болшевизира свѣта и Европа.

Въ Европа, мнозина си даватъ смѣтка за природата на болшевизма, но и мнозина, особено пролетарскитѣ маси го считатъ и за демократиченъ.

* * *

Германскиятъ националъ-социализъмъ се прояви най-напредъ като реакция, политическа реакция на мирнитѣ договори. Наложениѣ мирни договори целѣха да се запази положението такова, каквото бѣ то преди голѣмата война. Англия и Франция се охраняваха и бранеха привилигированото си положение. Германия подде войната не само за да унищожи мирнитѣ договори, но за да наложи, преустройството на Европа, да срази комунизма, като европейска опасностъ, да предизвика и наложи ново преразпредѣление на земнитѣ простори и свѣтовнитѣ богатства. Това преразпредѣление, разбира се, не може да има характеръ на ново разграбване на тия богатства. То може да се постигне само чрезъ създаване на една наистина Нова Европа.

Идейнитѣ основи на тая Нова Европа нѣма да бждатъ нито тия на сегашния капитализъмъ, нито ония на руския комунизмъ. Нова Европа, азъ мисля, ще се различава много сжществено и отъ дветѣ тия системи. Тя — Нова Европа — ще бжде, нека го кажемъ, въ широкия смисълъ на думата социалистическа. Всички ценности на миналото ще бждатъ запазени и върху тѣхъ ще се строи бждещето, но въ нейнитѣ основи ще има много нови елементи. Въ социалистическа Нова Европа капиталътъ, въ противоположность на комунистическия строй, нѣма да бжде унищоженъ, но запазенъ като стопанска творческа сила; той — капиталътъ — ще бжде по-социаленъ, т. е. въ служба и полза на обществото, на нацията, като частно-стопанския интересъ — както това сме посочвали не единъ пжтъ — бжде съгласуванъ съ общественитѣ. — Цѣлиятъ стопански животъ ще бжде контролиранъ и направляванъ отъ държавата като представителка на нацията. Въ Нова Европа ще имаме не само контролирано, но ржководено и направлявано народно стопанство.

Дали наистина бждеща Европа нѣма да се организира и устрои по образа на националъ-социалистическа Германия. Това не е толкозъ важно. Националъ-социализмътъ, обаче, ще упражнява своето влияние по силата

на историческите заслуги на Германия и по силата на мѣстото, което тя заема, бидейки въ срѣдата на европейския континентъ и, представляваща при това и една държава отъ 80 милиона, а въ не далечно бъдеще и повече отъ 100 милиона жители.

Въ Нова Европа всѣка държава ще се устройва сама и свободно. Социализмътъ, обаче, въ всѣка страна ще бъде националенъ, а не интернационаленъ. Това значи, че не класитѣ — пролетарята или буржуазията — а сами народитѣ, отдѣлнитѣ държави ще урегулиратъ отношенията по между си за общо сътрудничество и взаимно подпомагане, въ защита на общитѣ интереси на европейската общностъ.

Нова Европа идейно и общественно ще представлява нѣщо цѣлостно, съ една господстваща стопанска и обществена система, тъй както и капитализма бѣ господстващъ строй, но който въ всѣка страна носеше отпечатъка и на националнитѣ особености на даденъ народъ.

Идеята за Нова Европа дойде отъ Германия. Би било погрѣшно да се мисли че Нова Европа ще представлява една държавна цѣлостъ или една единна държава, нѣщо напимѣръ като свѣрхъ държава, т. е. държава надъ отдѣлнитѣ държави. Сжщо така е погрѣшно да се мисли, че реда въ европейската общностъ ще се поддържа и осигурява отъ нѣкоя свѣрхъ държавна организация или институция. Това би наподобявало нѣкогашното Общество на Народитѣ, злополучната сждба на което не затрогна никого, освенъ ония на чиито интереси то служеше — победителитѣ. Отношенията между държавитѣ въ Нова Европа ще се уреждатъ и регулиратъ договорно или обичайно или по силата на новото международно право суверенно и свободно. По-скоро тѣ ще се регулиратъ и уреждатъ отъ най-разностранны спогодби и договори — стопански, финансови, политически, военни, юридически, културни и пр. и пр. Разбира се, въ бъдещето устройство на Нова Европа нѣкои държави ще иматъ първенство и ръководяща роля. Пита се, обаче, дали принципитѣ на равенството и свободата нѣма да бъдатъ жертвани или накърнени? Такава опасностъ не е съвсемъ въображаема. Въ случая не можемъ да се позовемъ на обстоятелството, че и сега свободата и равен-

ството — дори и между гражданитѣ на една и сжща държава, и между държавитѣ — бѣха само формални. Наистина тѣ бѣха формални, но борбата се поде да бъдатъ тѣ реални. Ала въ случая идеята за общоевропейската солидарностъ и дори за социалната правда, за взаимно зачитание на жизненитѣ интереси и необходимостта да се поддържа по-голѣмо стопанско и политическо единение (между съставнитѣ части на Нова Европа) тия идеи ще бъдатъ господстващъ факторъ. Въ бъдеще тъй както свѣтътъ ще се разграничи по материци и въ голѣми стопански и политически простори, идеята за солидарностъ и единение между народитѣ и раситѣ ще добие още по-реално значение.

* * *

Учението за раситѣ и расовитѣ борби, тепърва добива своето значение. Расовитѣ въпроси, макаръ да не сж били до сега тъй актуални, не може да се каже, че тѣ и за въ бъдеще нѣма да иматъ никакво значение. Погрѣшно е да се пренебрегватъ и омаловажаватъ расовитѣ различия. Раситѣ и народитѣ не сж качествено еднакви. Това не значи, че само бѣлата раса, въ лицето на европейскитѣ народи е най-даровита или най-ценна. Голѣми качества въ всѣко отношение има напимѣръ и жълтата раса въ лицето на японскитѣ народъ.

Наистина, какво представлява днесъ свѣта расово? По настоящемъ не качеството, а количеството отъ човѣшки маси проявява своето въздействие върху хода на събитията. Огромни човѣшки маси сж затворени, безъ простори и свобода. Историята ни учи, че тъкмо количеството, т. е, постоянно нарастващия брой на човѣшкия родъ въ свѣта изобщо и въ отдѣлнитѣ държави особено, е първоизточника на конфликтитѣ и кървавитѣ борби, на които сме свидетели и днесъ. Тия човѣшки маси се домогватъ до свобода, до стопанска и политическа експанзия, тѣ сж и причината на борбитѣ за надмощие и сигурностъ. Може ли преди години да си помислимъ или да си представимъ една война, като днешната, въ такива изумителни размѣри и по количеството на човѣшкия материалъ и по простора въ който тѣ се разиграватъ?! Отъ единия край на свѣта до другия.

Колкото повече цивилизацията и културата ставатъ общо благо, достъпно за всички народи, толкова народитѣ по-бързо се активизиратъ; тѣ се възбуждатъ и предявяватъ вече своитѣ изисквания. Европа сама и по неволя губи мѣстото, което заемаше до сега. Не е за-чудо, ако тя бжде принудена да отстъпи първенството си. Въ продължение на вѣкове, тя предаваше и правеше достъпни на всички народи, на всички раси въ свѣта своята цивилизация, култура, своитѣ научни и технически открития и постижения, своята наука, своето държавно устройство, военно изкуство и пр. Цѣлиятъ извънъ европейски свѣтъ — ако можемъ тѣй да се изразимъ — се „европейзираше“, той се възбуждаше и тоя новъ свѣтъ сега иска да се освободи отъ господството и първенстващо влияние на стара Европа и на Европа изобщо.

Въ продължение на цѣлиятъ 19 в. Европа изнесе въ задокеанскитѣ страни и особено въ дветѣ Америки и разпространи много свои ценности въ хора, капитали, наука и изкуство въ всичко. Въпрѣки всичко, това не представляваше нѣкаква опасностъ за нея, докато тя все още се размножаваше и бѣлата раса се плодеше нормално. Но хода на живота и тукъ се промѣни.

Народонаселението на Европа за последнитѣ 2-3 десетилѣтия се е увеличило само съ 18%. На Америка за сжщото време е порастнало съ 48% (заедно съ имиграцията). На Азия съ 35%, а на Африка съ 19%. — Народонаселението на Европа на 1910 г. е било 28% отъ цѣлото население на земното кълбо, за да спадне за по-малко отъ 30 години на 25% отъ населението на нашата планета. Европа значи по население, по размножителна способностъ е значително по-назадъ, въ сравнение съ народитѣ и раситѣ по другитѣ части на свѣта. Искамъ се да вѣрвамъ, че отъ тия последни данни още по-лесно ще се проумѣе значението и смисълътъ на идеята за Нова Европа. Отъ тѣхъ ще се разбере още по-добре и значението на настоящата война, задачитѣ които тя има да разреши. Разбира се, земя има много, богатствата на свѣта сж изчерпани, за да се помисли, че бѣлата раса е застрашена въ своето сжществуване отъ стесняването на свѣта. Въпросътъ се отнася до рационалното използване на земнитѣ пространства и до справедливото разпредѣление на свѣтовнитѣ богатства.

* * *

Нова Европа е преди всичко отпоръ срещу напоритѣ на комунизма. Европа ще има да избира между дветѣ системи, двата стопански и социални строя — комунистическия или социалистическия. Както въ войната нѣма неутрални, а има воюващи и невоюващи, тѣй и никой не може да остане безразличенъ къмъ едната или другата система. Всѣки ще избира между комунизма и социализма. Животътъ е революционизиранъ; стариятъ стопански и общественъ строй е неудържимъ.

Националъ-социалистическа Германия е въ война и съ комунизма; тя воюва въ защита на общитѣ европейски интереси. Германия цели да освободи Европа отъ болшевишката опасностъ и да подготви условията за създаването на друга, Нова Европа.

Много пжти самъ посочвалъ, че руския комунизъмъ е чуждъ и опасенъ за Европа, въпрѣки увлечението на маситѣ въ доктринитѣ на марксизма. Рускиятъ комунизъмъ застрашава и въ друго отношение европейскитѣ народи. Той ще понижи нивото и standart'a на живота на цѣлата бѣла раса въ лицето на европейскитѣ народи, тѣй както той деградира славянството въ Русия, съ даване преднина и изравняване на многобройнитѣ и съ голѣма разплодителна способностъ и расово малоценни племена въ Русия. Въ Русия има не десетки, а стотина расово най-различни племена, въ които славянския елементъ започва да потъва. Русия се отславянизира и както загуби православния си характеръ, тѣй тя е предъ опасността да заличи и славянския си образъ.

Най-важната предпоставка на една Нова Европа е правилното разпредѣление на жизненитѣ пространства. Жизненото пространство на единъ народъ е онзи просторъ, който е необходимъ за едно цѣлостно и хармонично народно стопанство. За Европа напимѣръ, жизнено пространство е Африка. За България жизнено пространство сж земитѣ, които естествено ѝ принадлежатъ; били сж български, трѣбва да бждатъ български, защото икономически сж необходимо условие за създаването на цѣлостно жизненоспособно и хармонично национално стопанство. Необходими сж за укрепването на България за да изпълни историческата си мисия, като държава въ срѣдата на югоизточна Европа.

Въ Нова Европа за първо време ще има да се решат някои основни задачи. Засилването на европейското сепление и единство и преди всичко самоизхранването и самоиздържането на Европа по време на войната и след войната. Англия твърде много спекулираше с идеята, че континентална Европа поради блокадата и самоизолирането си не ще да е въ състояние да се издържа, главно да се изхрани. Всичките държави сж окупирани от Германия и под нейния контрол, тж сж затруднени въ прехраната си; тяхната издржка ще падне изцълло въ тежест на Германия. Това ще затрудни и може би ще компрометира нейното военно положение. Гладуваща Европа ще деморализира нейния тил. Болшевишката и английската пропаганда изобщо твърде много разчитат на болшевиизирането и бунтарския дух, който би завладъл масит поради дългото траене на войната. Тая опасност, обаче, е еднакво застрашителна за англичанит и болшевикит. Въ нормално време, т. е. преди войната Централна и Западна Европа, заедно с Англия неможаха да се изхранят с собствени произведения. Но най-голям внос имаше Англия, която сега е сжщо тж блокирана и изолирана не само от Европа, но и от огромнит й колониални владения.

Нова Европа ще бжде въ несравнено по благоприятни условия по отношение на самоиздържката и самоизхранването си от Стара Европа. Централна, Западна Европа и Юго-източна Европа ще бждат въ това отношение по-организирани и въ по-тжсно сътрудничество. Стара Европа се продоволствуваше с хранителни продукти и фураж от задокеанските страни. Югоизточна Европа е напълно въ състояние, да измсти задокеанския внос, що се отнася до хранителнит продукти. Необходимо е само да се увеличи производителността на единица площ, т. е. да се рационализира и интензивира земеделието. Въ това направление може да се установи полезно сътрудничество между тая част от Европейския-стопански блок и централната и западната част на последния. Но юго-източна Европа представлява и друг интерес. Унгария, България, Румъния, Сърбия, Гърция и Албания имат заедно над 60 милиона човка, които въ недалечно бждеще може да нарастнат и на 70 — 80 милиона души — това

е един значителен потребител на индустриални и други произведения. Така Юго-източна Европа и Централна и Западна Европа сж естествено свързани икономически; тж се допълват, тж могат да си сътрудничат въ стопанско и общественото изграждане на Нова Европа. Общността на икономическите интереси създава и политическа и културна и духовна общност. Въ бждеще тия връзки ще бждат още по-трайни и тж още повече ще си взаимовлияят и взаимовъздействуват. И сега Дунавските държави, а това е по-големият брой от държавит на Юго-изтока гравитират към централна Европа resp. Германия и обратното.

Нова Европа изобщо ще представлява сама по-себе си голем стопански блок — обширен стопански простор, въ който съставляващите го държави ще се подпомагат, ще се допълват, ще си сътрудничат въ най-всестранно направление, но най-главно икономически. Тж ще образуват едно цълло не само географско, както това бж до сега, но нжщо по-единно, с по-големо единение, без отделнит държави да губят своя сувернитет и стопанска свобода. Не ще съмнение, че общността на интересит ще изиска съгласуване на отделнит частни интереси, то може би ще изисква по нжога и взаимни отстъпки, но всичко това ще бжде въ интереса на общата европейска солидарност.

Подробностит, обаче, върху които ще се организира бждещата Нова Европа, ще има тепърва да се установяват и изготвят. Тж ще бждат предмет на най-различни спогодби, договори и съгласителни; на установена практика и обичай. И тук практиката и науката, особено стопанската и правото, ще има да разрешават много трудни и сложни задачи. Икономическите отношения сигурно ще се урегулирват не само от общит и отделни интереси на съставнит части, но сигурно по силата на международното и междудържавното трудово право, тж като днес тая нова юридическа дисциплина трасира път на вътрешния стопански живот.

Нова Европа въ стопанско отношение ще бжде нжщо по-цълло и по-хармонично. Принципит за раздължването на труда, който до войната бжше раздължил Европа на две групи държави — индустриални и земеделски не може да бжде приложен до крайност. Едностранчивото

развитие на държавитѣ въ едно или друго направление създаваше условия за конфликти и съперничества. Нито една държава не може да бжде само индустриална или само земеделска. На всѣка нация, на всѣка страна трѣбва да се даде възможностъ за цѣлостно и хармонично стопанско устройство и развитие. Ако преиндустриализирането може да доведе до опасна крайностъ, нито една нация не може да съществува само съ единъ еднообразенъ поминѣкъ каквито и да сж изгодитѣ ѝ отъ това. Разбира се, до сега се допуснаха много увлечения, които обременяватъ стопанския животъ и финанситѣ на държавата съ изкуственото поддържане на производствата, за които липсватъ най-необходимитѣ условия. Дали нѣма да се наложи единъ видъ принудително или задължително нѣкои държави, напримѣръ на Юго-източна Европа, да запазятъ сегашния си аграренъ характеръ. Ние не вѣрваме, защото, това би значило да се спрѣ стопанския и културенъ прогресъ на тая частъ отъ Нова Европа, да се наруши общеевропейската солидарностъ и да се ограничи потрѣбителната имъ способностъ тъкмо на индустриални произведения, на машини, уреди, инструменти и др.

Нова Европа нѣма да се самозатвори въ едно голѣмо стопанство на самозавладяване на самоиздържане — на автаркия. Това е невъзможно. Автаркията бѣ само единъ преходенъ режимъ, който се наложи само въ нѣкои държави и то по понятни причини. Автаркията не е трайна система. Нова Европа ще се изгради на началата на общо сътрудничество и взаимно подпомагане при гарантирана стопанска свобода на всѣка държава въ рамкитѣ на интереситѣ на цѣлата европейска общностъ. Всѣка държава ще бжде суверенъ разпоредителъ съ собственитѣ си жизнени интереси. Бждещата Нова Европа ние не бива да си представяме като нѣщо съвършено откъсната и съвършено изолирана отъ другитѣ стопански блокове.

Така азъ си представлявамъ Нова Европа въ нѣколко едри щрихи. Едва ли нѣкой още сега може да проникне въ подробноститѣ на бждещето ѝ устройство. Но всичко това ни сочи на неимовѣрнитѣ усилия, на мъчителнитѣ моменти, които има да се изживѣватъ; то ни сочи и на дългото време и на голѣмиятъ разумъ, умение, похватностъ, на познаване стопанската структура на съставнитѣ държави на психиката на отдѣлнитѣ народи

— изобщо познаването на всички необходими условия за създаването на една наистина Нова Европа. Да ли действително нашето поколѣние и ония, които идатъ следъ насъ ще сж подготвени и достатъчно прозорливи за да положатъ новитѣ и здрави основи на тоя новъ свѣтъ?

* * *

Така съмъ схваналъ азъ тритѣ стопански и социални системи: капитализма, комунизма и националъ-социализма. Нѣкой може да ме упрекнатъ, че не съмъ обективенъ, за обективностъ не претендирамъ. Азъ имамъ своитѣ политически и идейни убеждения, за да не мога да бжда обективенъ, както това разбиратъ ония, които искатъ да бждатъ само безразлични зрители на сждбоноснитѣ свѣтовни сжития. Азъ, искамъ да бжда убедителенъ.

Тия три системи днесъ си оспорватъ правото на съществуване. Въ страшни кървави борби, въ неописуеми родилни мъки се ражда новиятъ общественъ редъ, ражда се Нова Европа, новия свѣтъ, новия гражданинъ. Каквито и да сж отношенията между тѣхъ — между тритѣ системи — колкото и да сж враждебни, тѣ все пакъ неусетно си влияятъ и единъ видъ се оплодяватъ. Така е винаги въ живота.

Новиятъ строй ще има тепърва да се усъвършенствува, защото нѣма дѣло, сътворено отъ човѣкъ, което да е съвършено. Въ всѣки случай новиятъ строй ще бжде социалистически, въ широкия смисълъ на това понятие. Въ него всѣки народъ ще има своя дѣлъ, ала въ неговото изграждане ще участвуватъ новитѣ, младитѣ поколѣния, ония, които днесъ сж по бойнитѣ фронтове, тия които растатъ и ония, които тепърва ще се родятъ.

КНИГАТА ТРИТЪ СТОПАНСКИ СИСТЕМИ
ОТЪ ПРОФ. АЛЕКСАНДЪРЪ ЦАНКОВЪ
СЕ ОТПЕЧАТА ВЪ 3000 БРОЯ, ОТЪ ТЪХЪ
300 БРОЯ СЖ ИЗЯЩНО ИЗДАНИЕ.
ОТПЕЧАТА „ПОЛИГРАФИЯ“ ПРЕЗЪ 1942Г.

ЗАБЕЛЯЗАНИ ГРЪШКИ

Страница	редъ	напечатано	да се чете
20 отъ долу	13	сж подчинени	бъ подчиненъ
24 „ „	2	а въ сжщностъ сж служели	— а въ сжщностъ сж служили
26 „ „	12	да казваме	за да казваме
30 „ „	20	войни е да наложатъ	войни е опита му да наложи
33 „ „	5	суровина	суровини
37 отъ горе	6	Луиджи	Луиджо
37 отъ долу	4	резултата	резултанта
40 „ „	3	резултатна	резултанта
49 „ „	10	върху идеалитъ	върху идейтъ
53 „ „	8	реорганизирагъ	реаграризирагъ
54 „ „	11	бригзъ	бригдъ
57 отъ горе	4	настаналата се	настанилата се
62 „ „	7	медъта	метъта
62 отъ долу	12	2,120 хектара	2,120,000 хектара
68 „ „	7	Либихъ	Либигъ
71 отъ горе	16	Той тамъ	Той тѣмъ
80 „ „	16	Тиери	Тиерь
80 отъ долу	16	парламентъоръ	конвента
99 отъ долу	20	бѣсова	(„бѣсове“)
109 послѣденъ	редъ	задоволителни	по-задоволителни